

Засновник: Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Видається з 01.01.1998 р. Виходить двічі на місяць.

Головний редактор М. Закіров, д-р політ. наук, заввідділу політологічного аналізу.

Редакційна колегія: Л. Чуприна, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу оперативної інформації, Т. Дубас, канд. наук із соц. комунікацій, заввідділу синтезу соціокультурних мережевих ресурсів. Комп'ютерний дизайн: Г. Булахова.

Адреса редакції: НБУВ, Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна. Тел. (044)524-25-48, (044)525-61-03. E-mail: siaz2014@ukr.net, www.nbuviap.gov.ua.

Ідентифікатор медіа R30-01101

Україна: події, факти, коментарі

Інформаційно-аналітичний журнал

№ 7 2024

ЗМІСТ

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського3

Аналітика

Політичні акценти

Потіха А.

**Конференція «Відновлення справедливості для України»
в Гаазі: ключові питання в оцінках експертів.....4**

Тарасенко Н.

**«Європейське турне» Е. Блінкена: підсумки
в українському контексті.....11**

Горова С.

Війна в Україні та терпляча позиція Китаю.....23

Аулін О.

Муніципальні вибори в Туреччині в оцінках експертів.....26

Економічний ракурс

Кулицький С.

Економічні очікування підприємців і населення України станом на початок 2024 р.

(Закінчення. Початок у № 6)32

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України.....42

Сучасні дослідження та розробки академічної науки.....45

Міжнародне співробітництво в галузі науки і освіти.....60

Наукові видання НАН України.....62

До уваги держслужбовця

Шумілова А., Штих П.

«Зробити якнайбільше користі моїй батьківщині...»

До 200-річчя від дня народження Костянтина Дмитровича Ушинського

(Закінчення. Початок у № 6)63

Головащук А., Блиндарук С.

Каховська ГЕС: історія будівництва і функціонування.

Матеріали до бібліографії (за фондами Національної бібліотеки

України ім. В. І. Вернадського): 1950–2023 рр.95

Коротко про головне

Звернення Президента України В. Зеленського

«Максимум уваги зараз Харкову: енергетичній ситуації, підтримці людей та бізнесів», – наголосив Президент України.

«Дорогі українці, українки!

Коротко про цей день.

Максимум уваги зараз Харкову: енергетичній ситуації, підтримці людей, бізнесів у місті, в області. Максимум протидії російським планам щодо Харкова – працюємо з партнерами для того, щоб зміцнити ППО. Провів сьогодні Ставку, де тематика Харкова та області була основною. Доповідали і Головком, і командувач Повітряних сил. Звичайно, увага всім іншим напрямкам захисту нашої держави та людей. Я дякую кожному солдату й командиру, які роблять усе можливе для того, щоб наші позиції зараз були сильними, щоб навіть за умов дефіциту снарядів наші підрозділи могли знищувати окупанта. І з цього погляду виробництво дронів, постачання дронів, справедлива та вчасна логістика – це ключові речі. Наша армія має бути настільки технологічною, наскільки це можливо. І кожен, хто працює заради цього, робить велику справу для України. Головком на Ставці доповів щодо всього фронту, щодо критичних напрямків. Чітко визначено, як діяти.

Друге. Провів нараду з урядовцями та командою офісу щодо можливостей підтримати зараз Харків, інші міста й громади області. Підтримати соціально, підтримати економічно. Я чекаю детальних та оперативних пропозицій від урядовців. Була сьогодні доповідь щодо нашої можливості скоротити дефіцит електрики в Харкові та щодо стану всієї енергетичної системи. Дякую всім нашим енергетикам, кожній ремонтній бригаді. Всі, хто відновлює систему, мережі, нормальне забезпечення людей, справжні молодці. Я вдячний кожному.

Третє. Наша зовнішньополітична активність на цей тиждень та окремі заходи травня і червня. Ми обговорили зараз підготовку – додамо Україні сили. Триває робота і щодо нових оборонних пакетів, і щодо нових кроків тиску на Росію.

Зараз у нашому місті Білопіль Сумської області триває рятувальна операція після російського удару керованою авіабомбою – просто по центру міста. Багато пошкоджень міської забудови, є поранені. Станом на цей час відомо про одного загиблого. Мої співчуття. Нам потрібно більше можливостей бити державу-терориста у відповідь – воєнних, санкційних, економічних, юридичних та інших можливостей. Окупант нічого іншого не зрозуміє. Тільки силу, тільки власні, російські втрати. І ми повинні це забезпечити – усі у світі, хто справді цінує мир та прагне миру.

Я дякую всім, хто нам допомагає! Дякую всім, хто в бою, на бойових постах, на бойових завданнях! Дякую всім, хто зараз на тренуванні, щоб

стати частиною Сил оборони. Дякую всім, хто працює заради української сили.

Слава Україні!» *(Офіційне інтернет-представництво Президента України (<http://www.president.gov.ua>). – 2024. – 8.04).*

Аналітика

Політичні акценти

А. Потіха, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Конференція «Відновлення справедливості для України» в Гаазі: ключові питання в оцінках експертів

У Гаазі 2 квітня відбулася Міжнародна конференція «Відновлення справедливості для України», учасники якої обговорили та прийняли ряд важливих рішень. Зокрема, було прийнято політичну декларацію конференції «Відновлення справедливості для України», яку підписало 44 держави.

Як інформують ЗМІ, підсумковий документ наразі підписали Албанія, Андорра, Австралія, Австрія, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Північна Македонія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сан-Марино, Словенія, Іспанія, Швеція, Україна, Велика Британія, США. Усього у конференції брало участь 57 країн.

У декларації країни засуджують триваючу агресію Росії проти України як кричуще порушення міжнародного правопорядку та нагадують про рішення суду ООН ще від 16 березня 2022 р., яким Росію зобов'язали припинити бойові дії. Країни висловлюються за посилення спільних зусиль для забезпечення належного розслідування та відповідальності за всі порушення міжнародного права, скоєні під час війни Росії проти України, включно зі злочином агресії. Країни вітають обіцянки, озвучені на конференції різними державами, щодо подальшої підтримки розслідувань і відзначають роль усіх інституцій, уже залучених до роботи, у тому числі Міжнародного кримінального суду, який видав безпрецедентний ордер на арешт В. Путіна (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/3/7182949>. 2024. 3.04).

У декларації наголошується на важливості створення Міжнародного центру з притягнення до відповідальності за злочин агресії проти України (ІСРА) при Євроюсті як координаційної платформи за участі України та п'яти держав-учасниць спільної слідчої групи (ЛІТ), із залученням США й

Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду, що є підтримкою для національних розслідувань.

Країни-підписанти декларації підтверджують наміри працювати над створенням спецтрибуналу для притягнення Росії до відповідальності за злочин агресії проти України, що сприяло б покаранню вищого військово-політичного керівництва РФ, та «вітають значний прогрес у цьому напрямі», закликаючи держави й міжнародні організації допомогти з напрацюванням юридичної бази та міжнародної підтримки для завершення цього процесу. Також вітають готовність Нідерландів прийняти цей спецтрибунал.

За інформацією ЗМІ, у декларації також ідеться про компенсації завданих Україні збитків. Країни-підписанти запевняють, що суверенні активи РФ у їхній юрисдикції залишаться замороженими, доки Росія не припинить агресію проти України та не сплатить за завдані збитки, а також вітають дискусії щодо можливості використання цих активів і доходів від них на користь України.

На конференції оголосили також про початок приймання з 2 квітня заяв до Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. Він зосереджений на одній критичній категорії – на пошкодженні або знищенні житлового майна.

Як повідомляли ЗМІ, відкривав конференцію відеозверненням король Нідерландів Віллем-Александр Клаус Георг Фердинанд. Він наголосив, що «винні у злочинах проти України та її народу мають бути притягнуті до відповідальності».

Президент України В. Зеленський у відеозверненні до учасників конференції в Гаазі наголосив, що ніхто не має сховатися від справедливості за кремлівськими стінами. Міжнародна спільнота має забезпечити обов'язковість покарання для кожного потенційного агресора. «Справедливість – це та сама лінія, з якої може початися рух до безпечного миру. Зброя дає фізичний захист, але саме правосуддя повертає відчуття безпеки життю, яке було захищене силою зброї. Правосуддя також повертає відчуття передбачуваності у всі глобальні відносини. Кожен потенційний агресор повинен знати, що на нього чекає, якщо він зруйнує мир. Саме правосуддя може це забезпечити», – заявив В. Зеленський (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3847903-miznarodna-konferencia-v-gaazi-reestr-zbitkiv-i-tribunal-dla-putina.html>. 2024. 3.04).

Він також наголосив на важливості діяльності Міжнародного кримінального суду, який видав ордер на арешт Путіна та працює над відновленням повної справедливості.

Президент України вказав на важливість триваючої роботи зі створення «конкретних систематичних інструментів для компенсації збитків, завданих цією війною». «Разом з багатьма країнами та лідерами ми співпрацюємо над конфіскацією російських активів та прибутків від них. Усе це має працювати на користь людей, яких Путін намагався знищити цією війною», – підкреслив В. Зеленський.

Під час відкриття конференції міністр закордонних справ України Д. Кулеба також наголосив, що після скоєних російськими військами звірств у Бучі та інших українських населених пунктах Європа ніколи не буде такою, як раніше, а світ почуватиметься в безпеці лише після покарання Росії за всі скоєні в Україні злочини. «Два роки тому, у ці перші квітневі дні, уся Європа та світ здригнулися від шоку. Неймовірні російські звірства, виявлені в Бучі та інших містах Київської області, струсонували моральні підвалини нашого континенту. Фотографії мертвих людей зі зв'язаними за спиною руками, які лежали на вулицях і були сховані в колодязях, купи трупів жінок, які гвалтівники намагалися спалити, мертвих і згвалтованих дітей – видовище цього жахіття викликало найстрашніші спогади ХХ ст.», – зазначив Д. Кулеба.

У своєму виступі він наголосив, що українці потребують справедливості просто зараз, а не у віддаленому майбутньому. «Українці не хочуть чути, що правосуддя буде відновлено. Вони хочуть бачити його вже зараз. Не тільки на полі бою, а й у залах суду, у реальних рішеннях. І вони мають право вимагати цього», – підкреслив голова МЗС (URL: <https://unn.ua/news/kuleba-v-haazi-rozproviv-pro-rezultaty-shchodo-vidnovlennia-spravedlyvosti-dlia-ukraintsiv>. 2024. 2.04).

За його словами, у цьому контексті вже є відчутні результати за чотирма напрямками: запрацював Реєстр збитків, який дає змогу українцям запросити компенсацію за пошкодження або знищення житлової нерухомості, і сфера його застосування розширюватиметься; створено Міжнародний центр з переслідування злочину агресії проти України (МЦПА), прокурори якого наразі проводять розслідування й готують обвинувальні висновки щодо цього злочину; міжнародний кримінальний суд уже видав перші чотири ордери на арешт, зокрема російського диктатора Путіна; уже ухвалено перші рішення про використання заморожених російських активів в інтересах України, і ця робота має принести ще більше результатів цього року. «Необхідно виконати ще більшу роботу. Однак перші кроки показують, що справедливість щодо російської агресії та подальших злодіянь неминуча», – підкреслив Д. Кулеба (URL: <https://unn.ua/news/44-krainy-pidtrymaly-stvorennia-spetstrybunalu-dlia-rosii>. 2024. 3.04).

У свою чергу міністр закордонних справ Нідерландів Ганке Брюїнс Слот наголосила, що жахливі злочини Росії в Україні не можуть залишитися непокараними. Єврокомісар з питань юстиції Д. Рейндерс заявив, що на сьогодні є два реальні варіанти, за якими може бути створено спецтрибунал щодо злочину агресії РФ проти України. «Зараз ми маємо Міжнародний центр із переслідування за злочин агресії, тому можемо не тільки збирати та зберігати докази, а й готувати файл для трибуналу. Нині існують два варіанти для створення такого трибуналу: багатостороння угода або двостороння угода між Радою Європи та Україною. Можливо, відповідне рішення буде ухвалено наступного місяця. Я сподіваюся, що цього року ми матимемо це рішення», – зазначив Д. Рейндерс.

Він запевнив, що в разі ухвалення всіх необхідних рішень наступним головним питанням буде імунітет лідерів Росії. «Це наш наступний крок. Так само, як і щодо питання компенсацій за завдану шкоду, ми старанно працюємо крок за кроком і вже багато чого досягли. Я хочу відзначити один момент: ми все це робимо під час війни. Це вперше в історії, коли така робота триває під час війни. Є приклади такої роботи в минулому, але це відбувалося після війни. Як-от Нюрнберг, який створили після Другої світової війни. Росія й досі в Україні, тож ми маємо усвідомлювати, що все, що ми робимо зараз, відбувається під час війни. Це можливо завдяки фантастичній роботі багатьох залучених сторін, і ми будемо крок за кроком іти до самого кінця», – наголосив Д. Рейндерс.

Як зазначають оглядачі, важливою частиною міжнародної конференції в Гаазі стало офіційне відкриття Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України. «Оголошую, що Реєстр збитків для України офіційно відкрито», – заявив його виконавчий директор М. Ключковський.

Реєстр почав приймати заяви на компенсацію збитків постраждалим від збройної агресії РФ. Поки що йдеться про одну категорію заявників: пошкодження або знищення житлового майна. Загалом реєстр налічуватиме понад 40 категорій, включаючи тілесні ушкодження, тортури та сексуальне насильство, примусову депортацію, втрату майна й іншу економічну шкоду, а також шкоду, завдану історичній і культурній спадщині та довкіллю. «Сьогодні ми робимо величезний крок до відновлення справедливості та відшкодування збитків, завданих Україні й українцям війною. Відтепер Реєстр збитків для України перетворюється з концептуальної ідеї на практичний інструмент. Це не просто база даних – через систематичне документування кожного випадку ми закладаємо основу для процесу, який дасть змогу світові побачити масштаби збитків, завданих Україні, та забезпечить справедливе відшкодування для кожного постраждалого», – зазначив виконавчий директор Реєстру М. Ключковський (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3847903-miznarodna-konferencia-v-gaazi-reestr-zbitkiv-i-tribunal-dla-putina.html>. 2024. 3.04).

На підсумковій пресконференції Генеральний прокурор України А. Костін наголосив, що за трохи більше ніж місяць окупації Київщини агресор вчинив практично всі види воєнних злочинів: убивства, тортури, сексуальне насильство. «Ви не знайдете жодного воєнного злочину, який не був би скоєний на території Київської області. Пізніше схожі звірства ми виявили у всіх регіонах України, звільнених від ворога у вересні та листопаді 2022 р.», – заявив він.

За словами багатьох політиків і чиновників, головне завдання міжнародного Реєстру збитків – отримувати та обробляти заяви про збитки й докази; класифікувати та систематизувати такі заяви, оцінювати і визначати придатність заяв для включення до реєстру та реєструвати прийнятні заяви з метою їх майбутнього розгляду і винесення рішення. «Запуск реєстру, складової міжнародного компенсаційного механізму, його технічний старт –

це безпрецедентна, революційна подія для світового міжнародного права, для українців, для всіх постраждалих від війни. Його створення й поява стали результатом кропіткої, безупинної роботи української команди та світової спільноти. Ми не чекаємо на завершення війни – ми діємо. Створено реальну можливість притягнути РФ до відповідальності та отримати відшкодування збитків, завданих країною-агресором», – наголосив міністр юстиції України Д. Малюська (URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denys-maliuska-mizhnarodnyi-reiestr-zbytkiv-oholosyv-pro-pochatok-priyomu-zaiav>. 2024. 2.04).

Як відомо, концепцію Міжнародного компенсаційного механізму побудовано в тісній співпраці з міжнародними партнерами та організаціями на основі міжнародних договорів. Перший крок було зроблено на Генасамблеї ООН 14 листопада 2022 р. голосуванням за Резолюцію «Сприяння здійсненню правового захисту і забезпечення відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України». Згодом, 12 травня 2023 р., на засіданні заступників міністрів Ради Європи прийнято Резолюцію про встановлення Розширеної часткової угоди про реєстр збитків, завданих агресією російської федерації проти України. Про створення реєстру було оголошено на саміті глав держав та урядів Ради Європи, що відбувся в Рейк'явіку 16–17 травня 2023 р. «Ще рік тому мало хто вірив у саму можливість запуску Реєстру збитків, а сьогодні ми його запускаємо та приймаємо перші заяви на відшкодування. У нас ще багато роботи, адже робоча група, яку створив Президент України в травні 2022 р. для розроблення і впровадження міжнародно-правового механізму відшкодування шкоди, продовжує працювати над створенням компенсаційної комісії, яка присуджуватиме компенсації для виплат. Учасники робочої групи перебувають у постійному діалозі з міжнародними партнерами, щоб якнайшвидше запустити Міжнародний компенсаційний механізм у цілому, а всі постраждалі отримали компенсації», – підсумувала заступник міністра юстиції України І. Мудра (29 березня 2024 р. І. Мудра призначена заступником керівника Офісу Президента України).

Під час конференції значна увага приділялася проблемі використання заморожених російських активів для компенсації збитків, нанесених Росією Україні. Єврокомісар з питань юстиції Д. Рейндерс під час підсумкової пресконференції після конференції в Гаазі заявив, що Євросоюз працює над використанням заморожених російських активів. «Ми й далі працюватимемо над питанням фінансування репарацій, тому що важливо, щоб Росія заплатила за відшкодування збитків. І ми працюємо над цим в усіх наших дискусіях щодо російських активів, приватних чи державних. У Європі є 37 млрд приватних активів, а також понад 200–208 млрд державних активів», – наголосив Д. Рейндерс.

Він висловив сподівання на «швидке ухвалення нещодавніх пропозицій щодо використання надходжень від заморожених активів РФ» для потреб України в боротьбі з російським агресором. За його оцінкою, ці надходження можуть становити близько 2–3 млрд євро за рік.

Єврокомісар запевнив, що із запуском подання заяв до Реєстру збитків, завданих агресією РФ проти України, «українські громадяни, які зазнали порушення прав людини або виявилися жертвами серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, ще на крок наблизилися до репарацій». «І цей реєстр є першим кроком, тепер нам треба рухатися до комісії з питань відшкодування збитків, на підтримку якої сьогодні висловилися багато учасників», – зазначив Д. Рейндерс (URL: <https://inkorr.com/evrokomisar-pazvav-sumu-zamorozenih-privatnih-ta-derzavnih-rosijskih-aktiviv-220715>. 2024. 3.04).

Міністр закордонних справ Нідерландів Ганке Брюїнс Слот наголосила на важливості повного розслідування російських злочинів в Україні. За її словами, Нідерланди виділяють 10 млн євро на підтримку України в розслідуванні воєнних злочинів. «Цього року Нідерланди надають 10 млн євро на підтримку розслідування та прокуратури України. Безкарність процвітає через мовчання. Сьогодні ми висловилися. Ми сказали це єдиним, зрозумілим і гучним голосом. Ми не визнаємо безкарності. Ані в Україні, ані деінде», – наголосила вона.

Проте не всі країни так активно підтримують Україну в цьому питанні. Зокрема, Швейцарія заморозила активи російських осіб, які потрапили під санкції, на суму 7,5 млрд швейцарських франків (8,2 млрд дол.), що становить лише 5 % від загальної суми російських активів у країні, яка оцінюється в 150 млрд швейцарських франків. «Ми вважаємо, що Швейцарія має можливість зробити більше. Такі дії дадуть зрозуміти, що агресія є неприйнятною, що всі повинні дотримуватися правил. Це буде потужним стримуючим фактором для будь-якої країни, яка спокуситься розпочати збройну агресію», – заявив Д. Кулеба (URL: <https://unn.ua/news/shveitsariia-zamorozyla-lyshe-5percent-vid-zahalnoi-sumy-rosiiskykh-aktyviv-u-kraini-kuleba>. 2024. 2.04).

Деякі оглядачі з обережністю ставляться до ідеї конфіскації російських активів і зазначають, що Євросоюз навряд чи конфіскує активи російських центральних банків, заморожені у Європі, попри плани G7 обговорити законність такого кроку на зустрічі в лютому, пише Reuters із посиланням на високопоставлених чиновників ЄС.

Конфіскація російських активів і передання їх Києву дали б змогу послабити тиск на Захід у питанні фінансування військових дій в Україні, але європейські чиновники відкидають цю ідею як надто ризиковану з юридичного погляду. За словами оглядачів, з посиланням на європейських чиновників, конфіскація капіталу російських активів не відбудеться. У країн-членів ЄС немає згоди із цього приводу (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/yevrosoyuz-navryad-chi-konfiskuye-zamorozheni-rosiyski-aktiviv-50386677.html>. 2024. 24.01).

Як інформують ЗМІ, обговорення відбувається в той час, коли Президент США Д. Байден стикається з протидією республіканців у

відповідь на його прохання про виділення Україні ще 61 млрд дол. допомоги, а ЄС намагається знайти додаткові кошти для допомоги Україні.

Ще 17 грудня Президент України В. Зеленський заявив, що контури рішень, необхідних для передання Україні заморожених російських активів, уже готують; 6 січня В. Зеленський закликав передати Україні заморожені російські активи закордоном, сума яких становить близько 300 млрд дол.

Натомість 16 січня США заявили про складнощі з використанням заморожених активів РФ для України. Високий представник Європейського союзу з питань зовнішньої політики й політики безпеки Ж. Боррель заявляв, що рішення про використання знерухомлених російських активів буде ухвалено до засідання Ради ЄС з питань закордонних справ. Відповідно до планування роботи Ради ЄС, наступне засідання було в графіку 18 березня. Проте остаточне рішення не було прийнято.

Тим часом 12 лютого Міжнародний валютний фонд попередив, що будь-які рішення про арешт заморожених російських активів мають бути підкріплені «достатньою юридичною підтримкою» для запобігання майбутнім ризикам. Перша заступник директора-розпорядника МВФ Г. Гопінат підтвердила, що рішення про те, що робити з активами РФ, мають приймати виключно країни, які їх утримують (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/aktivi-rf-mvf-poperedzhaye-pro-riziki-50392144.html>. 2024. 17.02). При цьому вона відмовилася висловити власну думку щодо того, як вони мають бути використані. Г. Гопінат зазначила, що МВФ оцінить вплив будь-яких прийнятих рішень на країни-члени, зокрема Росію, і на світову економіку, але фонд не братиме участі в прийнятті цих рішень. За її словами, важливо «переконатися, що все, що ви робите, має достатню юридичну підтримку, щоб не наразитися на ризики в майбутньому».

Щоправда, 12 лютого Рада Євросоюзу затвердила постанову, яка дає можливість використовувати прибуток від заморожених активів РФ для України. Євросоюз дав можливість знімати дивіденди із заморожених активів Центробанку Росії для надання допомоги Україні. Згідно з рішенням Ради ЄС, цей дозвіл поширюється лише на рахунки, сума коштів яких перевищує 1 млн євро. Передбачається, що всі кошти, які передаються Україні із заморожених активів, буде спрямовано на реконструкцію і відновлення держави.

Група юристів вважає, що конфіскація російських активів на суму майже 300 млрд дол. не буде порушенням жодних норм міжнародного права. Такого висновку дійшла група з 10 юристів, яка, за повідомленням Bloomberg, надіслала відповідний лист країнам «Великої сімки».

Експерти з Бельгії, Японії, Франції, Німеччини, Сполученого Королівства та США вважають, що Росія порушила базові норми міжнародного права, тому може бути покарана за це в будь-який спосіб. Зокрема, заморожені активи країни-агресора цілком законно використати для компенсації збитків, напряду завданих унаслідок неправомірної російської

діяльності. Експерти світового рівня не бачать юридичних перепон для конфіскації російських активів (URL: https://lb.ua/news/2024/02/22/599722_eksperti_svitovogo_rivnya_bachat.html. 2024. 22.02).

У листі юристи підкреслюють, що «діють не в інтересах спонсорів чи клієнтів». Хоча один з підписантів, професор Єльського університету Гарольд Хунджу Кох, визнає, що захищав українську сторону в ряді міжнародних судів.

Проте, як зазначив фінансовий експерт С. Фурса, у ЄС поки нескінченно далекі від конфіскації активів. І обирають варіант використання лише прибутку від заморожених російських активів. У майбутньому плані з підтримки України на 50 млрд долів на відсотки із заморожених активів приходиться 15 млрд. У ЄС бояться налякати інші країни Глобального Півдня, які зберігають свої гроші сьогодні у ЄС. «Від Китаю до Бразилії, від Мадагаскару до Саудівської Аравії. А статус фінансового центру світу дуже вигідний. І у ЄС дуже бояться його втратити. Про такі ризики постійно наголошує, наприклад, Європейський центральний банк», – підкреслив експерт (URL: <https://glavcom.ua/columns/fursa/zamorozheni-rosijski-aktivichomu-tak-vazhko-peredati-jikh-ukrajini-979926.html>. 2024. 13.01). За його словами, можна скільки завгодно вважати, що ЄС не правий, що вони занадто боязливі, що ризики насправді відсутні або мінімальні, однак «те, що ви думаєте, не має значення. Бо важливе лише те, про що думають у Брюсселі, Парижі та Берліні. І вони поки що не схильні йти шляхом конфіскації активів».

Н. Тарасенко, наук. співроб. СІАЗ НБУВ

«Європейське турне» Е. Блінкена: підсумки в українському контексті

Держсекретар США Е. Блінкен з 1–5 квітня здійснив «європейське турне», під час якого відвідав Францію та Бельгію, де провів переговори з широкого кола питань, включаючи обговорення ситуації в Україні, Газі та Гаїті, а також торговельні переговори з Європейським Союзом і Вірменією. Мета візиту – сигнал партнерам по НАТО щодо відданості США Альянсу.

Розпочалося «європейське турне» Е. Блінкена з офіційного візиту до Парижу, який став першим за останні два роки. Враховуючи той факт, що Франція наразі є одним з основних постачальників військової допомоги Україні та водночас виступає за постійне припинення вогню між Ізраїлем та ХАМАС, візит Е. Блінкена є вкрай символічним і важливим. Рішучі зусилля Франції щодо посилення підтримки України й запобігання розширенню війни Ізраїлю та ХАМАС у Газі унаочнює, зокрема, візит глави французького МЗС С. Сежурне до Єгипту та Китаю. Цей візит відбувся напередодні приїзду Е. Блінкена. У Каїрі він говорив про ситуацію в Секторі Газа, а в Пекіні закликав КНР натиснути на Росію в питанні війни в Україні.

Програма перебування держсекретаря США у Франції була надзвичайно насичена. Він зустрівся з міністром збройних сил С. Лекорню, з керівником ЮНЕСКО О. Азулай, з очільником МЗС С. Сежурне та, звісно, з Президентом Франції Е. Макроном.

Разом з міністром оборони С. Лекорню Е. Блінкен відвідав завод франко-німецької оборонної групи «KNDS», який виробляє гаубичні гармати «Цезар» для України. С. Лекорню зазначив, що Франція значно збільшила виробничі потужності: спочатку виробляли дві гармати на місяць, на сьогодні – шість, а в майбутньому заплановано зростання обсягів до дванадцяти гармат на місяць. Варто зазначити, що на сьогодні Україна отримала 49 гаубиць «Цезар»: 30 з них передала Франція, а 19 – Данія (URL: <https://www.rfi.fr/uk>).

На спільній пресконференції Е. Блінкен і С. Сежурне вкотре підтвердили, що й надалі підтримуватимуть Україну у її боротьбі з російською агресією. Держсекретар США подякував Франції за її зусилля щодо інтенсифікації надання допомоги Україні з боку міжнародних партнерів. Зокрема, ідеться про конференцію на підтримку Києва, що відбулася в Парижі 26 лютого та за підсумками якої було ухвалено рішення про збільшення постачання боєприпасів, посилення кіберзахисту, роботу щодо розмінування, виробництво зброї в Україні тощо.

Під час пресконференції в Парижі глава Держдепу наголосив, що Україна переживає «критичний момент» у війні проти РФ. «Абсолютно необхідно забезпечити українців тим, що їм потрібно для захисту, зокрема боєприпасами й засобами протиповітряної оборони», – зазначив Е. Блінкен.

Стверджуючи, що Україні треба допомогти захистити себе, державний секретар США водночас не вважає виправданими удари українських дронів по нафтопереробних заводах у Росії. «Наша позиція із самого початку полягала в тому, що коли йдеться про Україну, ми повинні робити все можливе, щоб допомогти їй захистити себе від російської агресії. Але ми не підтримуємо та не заохочуємо українські удари за межами її території», – уточнив Е. Блінкен на пресконференції в Парижі. Водночас його французький колега С. Сежурне прокоментував позицію своєї країни таким чином: «Ми вважаємо, що саме Росія є агресором, і в цих умовах у нас небагато інших коментарів», – заявив він.

На пресконференції держсекретар також заявив, що США планують обговорити розроблення «дорожньої карти» вступу України до НАТО на саміті Альянсу, який заплановано на 9–11 липня у Вашингтоні. «Як заявляв Альянс у Вільнюсі, Україна буде членом НАТО. Для нас питання полягає в наявності хорошої і ясної “дорожньої карти”, щоб досягти цієї мети», – зазначив він під час брифінгу з міністром закордонних справ Франції С. Сежурне (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/ukrajina-vstupit-do-nato-blinken-zayaviv-shcho-vlitku-krajini-soyuznici-obgovoryat-dorozhnyu-kartu-50406560.html>).

Е. Блінкен запевнив, що саміт НАТО, присвячений 75-річчю Альянсу, буде сфокусовано на розробленні цієї «дорожньої карти». За словами держсекретаря, така «дорожня карта» стане «необхідним мостом», який дасть змогу Україні стати членом НАТО.

Е. Блінкен запевнив, що Сполучені Штати Америки зацікавлені у якнайшвидшому позитивному голосуванні Конгресу за надання допомоги Україні, аби розвивати власну промисловість. «Нам потрібно розвивати сильнішу союзницьку промислову базу, яка може відповісти як на виклики сьогодення, так і на виклики майбутнього. І це одна з причин, чому життєво важливо, щоб Конгрес США якнайшвидше після канікул проголосував за додатковий бюджетний запит Президента Д. Байдена. Це дасть поштовх нашій власній промисловій базі», – наголосив держсекретар.

За його словами, весь прогресивний світ зацікавлений у тому, щоб не допустити посилення російської військової машини. «Ми працюємо день за днем над тим, щоб не допустити передання зброї та обладнання до Росії для підживлення цієї машини, зокрема з Ірану, Північної Кореї, Китаю. Те, про що ми сьогодні говорили, є загрозою не лише для України, це насправді загроза для європейської безпеки в цілому», – наголосив Е. Блінкен.

С. Сежурне зі свого боку заявив, що Франція запропонує ввести санкції на рівні ЄС проти російських компаній, які поширюють дезінформацію з метою дестабілізації Євросоюзу. «Росія вдається до брехні та маніпулювання громадською думкою, зокрема фінансуючи втручання, просуваючи неправдиві ЗМІ та звинувачуючи Україну... Я запропоную запровадити режим санкцій проти тих, хто підтримує дезінформацію».

Щодо ситуації на Близькому Сході С. Сежурне наголосив на тому, що всі зусилля Франції в регіоні спрямовано насамперед на зниження рівня напруження. Проте небезпека ескалації зберігається і відповідальність за неї несуть певні гравці в Сирії, Лівані, Ємені. Крім того, глава французького дипвідомства виступив із засудженням ізраїльського авіаудару, у результаті якого загинули сім співробітників благодійної організації «World Central Kitchen». «Захист гуманітарного персоналу є моральним і правовим імперативом, якого всі повинні дотримуватися. Ніщо не може виправдати таку трагедію», – акцентував С. Сежурне.

Натомість Е. Блінкен не став прямо засуджувати Тель-Авів, він лише зазначив, що США закликали Ізраїль провести ретельне розслідування трагедії. «Ми говорили безпосередньо з ізраїльським урядом щодо цього конкретного інциденту. Ми закликали провести швидке, ретельне та неупереджене розслідування, щоб зрозуміти, що саме сталося».

Також Е. Блінкен здійснив свій перший офіційний візит до штаб-квартири ЮНЕСКО після того, як США знову приєдналися до організації в липні 2023 р. Під час розмови з гендиректором О. Азулай він підтвердив «прихильність Сполучених Штатів Америки справі підтримки мандата ЮНЕСКО в галузі освіти, науки, культури та інформації».

Останнім пунктом візиту держсекретаря США до Парижу була зустріч із Президентом Франції Е. Макроном. За підсумками переговорів заяв для преси не передбачалося. Водночас, як повідомили в Держдепі США, «держсекретар Блінкен і Президент Макрон підтвердили рішучу підтримку боротьби України за свободу проти агресії Росії. Вони також погодилися з важливістю запобігання розширенню конфлікту в Секторі Газа, зокрема уникнення ескалації в Лівані. Обговорили виклики з боку Китайської Народної Республіки та зусилля щодо зміцнення глобальної продовольчої безпеки» (URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/entoni-blinken-zustrivsvya-z-emmanuelem-makronom-pidtvverdili-pidtrimku-ukrajini-50406630.html>).

Паризький візит Е. Блінкена цікавий з точки зору наближення виборів депутатів Європарламенту та спроб США перекласти на ФРН і Францію фінансування війни в Україні, вважає провідний науковий співробітник Інституту історії НАН України А. Мартинов. На його думку, поразка європейських лібералів на виборах Європарламенту була б не на часі для виборчої кампанії Д. Байдена та дала б новий імпульс кампанії Д. Трампа, тому поїздка держсекретаря США має ще й символічне значення. Утім, прогнозує він, це навряд чи сприятиме швидкому та успішному голосуванню стосовно допомоги Україні. «Тому безпосереднього впливу на ситуацію на фронті ці дипломатичні маневри не матимуть», – робить висновок А. Мартинов (URL: https://gazeta.ua/articles/politics/_kritichnij-moment-aki-koziri-prigotuvai-dlya-ukrayini-franciya-ta-ssa/1176894).

Але програмою-максимум для Е. Блінкена було змусити європейських союзників терміново й максимально допомогти Києву. У Франції розмови велися не лише про САУ «Caesar», а також про ракети «SCALP» та про важелі тиску на Берлін, щоб О. Шольц нарешті дав згоду на постачання в Україну ракет «Taurus», стверджує політичний експерт Є. Савісько. Від швидкості таких поставок наші позиції на полі бою можуть покращитися.

Після Парижу Е. Блінкен вирушив до Брюсселю на переговори міністрів закордонних справ країн НАТО, які провели дводенну зустріч 3–4 квітня з нагоди 75-річчя створення Північноатлантичного альянсу. У переговорах також узяв участь глава українського МЗС Д. Кулеба. 4 квітня окремо засідала Рада Україна – НАТО, яка була присвячена насамперед довгостроковій підтримці Києва, тобто можливостям виконання союзниками НАТО «багаторічного фінансового зобов'язання», як заявив журналістам Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг (URL: <https://cpd.gov.ua/main/chym-zavershylos-zasidannya-rady-ukrayina-nato>).

Дуже важливою стала оцінка ситуації на українсько-російському фронті вищим посадовцем НАТО. Так, Є. Столтенберг назвав ситуацію на полі бою в Україні складною, зауваживши, що Росія сьогодні «готова жертвувати людьми та зброєю для мінімальних досягнень» і мобілізує людей до армії. Подальші бойові дії в Україні, на його думку, розвиватимуться залежно від того, чи зможуть союзники в Альянсі згуртуватися для допомоги Києву. За оптимістичним сценарієм розвитку подій, якщо союзники НАТО мобілизують

достатньо підтримки, Україна зможе відбити більше територій. За песимістичним сценарієм, якщо Альянс не зможе цього зробити, «є реальний ризик, що Росія захопить ще більше територій і ми будемо в ще небезпечнішій ситуації», вважає Генсек НАТО.

На його думку, єдиний спосіб переконати Путіна, що він не переможе на полі бою – це «наявність сильних Збройних сил України». «Це єдиний шлях переконати його в тому, що він має сісти за стіл переговорів і домовитися про певне прийнятне рішення, у якому Україна бере гору як суверенна й незалежна держава. Я твердо переконаний, що це можливо», – наголосив Є. Столтенберг. Коментуючи загрозу нового російського наступу, він додав, що «Росія постійно нарощує військову потужність – тому для членів Альянсу важливо перейти до довгострокових зобов'язань підтримки України».

Цікавою стала й поширена медіа точка зору анонімного посадовця НАТО, який з посиланням на розвідувальні дані Північноатлантичного альянсу поставив під сумнів можливість російських сил найближчим часом здійснити масштабний наступ. Адже, хоча російські сили й продовжують зберігати значну кількісну перевагу над Україною в боєприпасах, живій силі та техніці, наступальні дії Росії за останні кілька тижнів здебільшого мали тактичний характер. За оцінками експертів НАТО, наразі росіянам усе ще не вистачає ресурсів для успішного великого наступу, а на полі бою в Україні воюють «недоукомплектовані, недосвідчені підрозділи російських сил, яким наказують досягати нереальних цілей і виконувати політичні вказівки». Тому, найімовірніше, російські війська не зможуть провести цієї весни жодної значної наступальної операції без переоснащення та чергової широкомасштабної мобілізації.

Головним меседжем української делегації на зустрічі міністрів закордонних справ країн НАТО в Брюсселі став наголос на потребі термінового отримання від партнерів по НАТО додаткових систем протиповітряної оборони «Patriot». Д. Кулеба підкреслив, що посилення ППО дасть змогу захистити не лише повітряний простір нашої країни, а й зробити безпечнішим і небо НАТО. Утім, як заявив міністр закордонних справ, партнери України наразі зволікають з рішенням, хоча у їхніх власних арсеналах є понад 100 систем «Patriot» і можливість надання українським Силам оборони п'яти – семи систем залежить виключно від політичної волі країн-членів Альянсу. Із цього приводу Генсек НАТО Є. Столтенберг висловив розуміння терміновості передання Україні систем ППО та привітав оголошене кількома країнами-членами блоку збільшення кількості боєприпасів та інших видів допомоги для України.

Другим рішенням, прийнятим на зустрічі в інтересах України, стала домовленість міністрів закордонних справ країн-членів НАТО створити місію Альянсу в Україні для злагодження підтримки Києва. На думку очільника МЗС Польщі Р. Сікорського, який брав участь у саміті, це не означає, що НАТО має намір воювати, однак створення його представництва

в Україні дасть можливість злагоженіше використати можливості Альянсу для координації, навчання та планування підтримки України.

Найбільш резонансною під час засідання міністрів закордонних справ країн НАТО в Стокгольмі стала ініціатива Генсека НАТО Є. Столтенберга щодо нової багаторічної підтримки України. Перед зустріччю міністрів закордонних справ у штаб-квартирі НАТО 3 квітня він пояснив, що союзники повинні «змінити динаміку підтримки» та «забезпечити надійну й передбачувану безпекову допомогу Україні на довгострокову перспективу». «Це потрібно для того, щоб ми менше поклалися на добровільні внески та більше – на зобов'язання НАТО; менше – на короткострокові пропозиції й більше – на багаторічні зобов'язання», – додав Є. Столтенберг.

По суті, ініціатива Генсека НАТО складається з двох пов'язаних між собою компонентів, які раніше вже озвучувалися в тому чи іншому контексті. Перший компонент – посилення ролі НАТО в координації військової допомоги Україні. Це, серед іншого, означає відхід від провідної ролі Контактної групи з питань оборони (відомої як формат «Рамштайн»), яку очолюють США, на користь Альянсу. І в цьому координаційному механізмі під егідою НАТО братимуть участь також держави за межами Альянсу.

Другий компонент – створення багаторічного багатомільярдного фонду підтримки України під егідою НАТО. Початкова пропозиція передбачає створення п'ятирічного фонду на загальну суму 100 млрд дол. Цей фонд стане своєрідним спільним каналом фінансування нинішньої військової підтримки Альянсу, навчання українських військових і – що вкрай важливо – летальної військової допомоги Україні.

Така постановка питання, за висновком оглядачів, свідчить про докорінну зміну політики НАТО. Адже досі Альянс намагався зробити все, аби безпосередньо не долучатися до постачання зброї, позаяк остерігався ескалації з боку Росії. У НАТО постійно підкреслювали, що летальна військова допомога – це справа окремих країн-членів. Власне, саме тому на початку повномасштабного вторгнення для її координації створили окремий формат «Рамштайн» на чолі зі США – найбільшим донором зброї Києву. НАТО не взяв на себе й навчання українських військових: координувати цю ініціативу зголосилася Велика Британія, згодом і Євросоюз.

Власне, Альянс справді надавав Україні військову допомогу, але нелетальну – на кшталт спорядження, військової форми, аптечок і сухпайків. Натомість військову підтримку на себе перебрав Євросоюз: спершу – шляхом співфінансування витрат держав-членів, а згодом і фінансування виробництва нової зброї та розбудови потужностей.

ЗМІ зазначають, що Є. Столтенберг представив пропозицію прийняття п'ятирічного пакета допомоги Україні на суму до 100 млрд дол. як спосіб «захистити механізм допомоги від вітрів політичних змін». Однією з таких змін може стати перемога Д. Трампа на виборах в США в листопаді 2024 р., гіпотетична можливість якої стала причиною зміни риторики з боку

керівництва НАТО. Д. Трамп уже неодноразово заявляв союзникам про свій намір зламати традиції та правила НАТО щодо захисту Америкою всіх членів Альянсу в разі своєї перемоги на виборах, що спричинило в керівництва НАТО намагання перестрахуватися на випадок майбутнього президентства Д. Трампа. У Брюсселі його попередження поспішили відкинути, але водночас почали готуватися до нової реальності та посилили інвестиції в оборону. До кінця року, як очікується, мінімум 20 країн Альянсу виконають зобов'язання у 2 % ВВП оборонних витрат – показник, на який НАТО вийде вперше в історії (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/4/7183081>).

Для військової підтримки України ключова загроза президентства Д. Трампа в його непередбачуваності. Він публічно стверджував, що в разі приходу до влади втілить план із «завершення війни за 24 години», але ні разу не деталізував, у чому він полягає, залишаючи невизначеність. Водночас Д. Трамп казав, що волів би надавати Україні допомогу в кредит, а основний тягар військової підтримки Києва має лягати на Європу. Останнє в короткостроковій перспективі просто фізично неможливо. Тож кількарічний фонд під егідою Альянсу, який би фінансував допомогу Україні зброєю, міг би стати «подушкою безпеки» на випадок непередбачуваних дій потенційної адміністрації Д. Трампа.

По суті, ця амбітна ідея Генерального секретаря Альянсу Є. Столтенберга – натовський аналог двосторонніх безпекових угод, які Київ нині укладає з партнерами, пише «Європейська правда». І схоже, ці «гарантії безпеки» буде представлено на саміті Альянсу у Вашингтоні в липні 2024 р. як прогрес на шляху до членства України в НАТО. Про «запрошення до членства», яке було б найбільш бажаним результатом Києва на зустрічі лідерів НАТО в липні, схоже, не йдеться (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/4/7183081>).

Пропозиція викликала неоднозначну реакцію з боку деяких міністрів закордонних справ країн Альянсу через стурбованість тим, що надання НАТО такої кількості коштів і повноважень підірве зусилля країн ЄС із підвищення витрат оборонних бюджетів.

Ключовим питанням є те, чи складається фінансова мета з нових грошей чи з існуючих програм, які союзники відправляють Україні індивідуально. Так, пропозицію Є. Столтенберга підтримали міністри закордонних справ Польщі, Туреччини, Латвії, Німеччини.

Так, глава МЗС ФРН А. Бербок описала план як «правильний та важливий». «Я думаю, що це дуже гарна пропозиція Генерального секретаря. Це той напрям, у якому нам потрібно подумати про те, як ми можемо об'єднати наші спільні ресурси, щоб ефективніше допомагати Україні. Звичайно, якби ми всі вклали 0,25 % нашого ВВП на підтримку України, їхні фінансові проблеми були б розв'язані», – заявив міністр закордонних справ Латвії К. Каріньш (URL: <https://uatv.ua/uk/fond-dopomogy-ukrayini-na-100-mlrd-dolariv-mozhut-stvoryty-krayiny-nato-detali-zustrichi-v-bryusseli-video>).

Проте міністр закордонних справ Бельгії Х. Лахбіб попередив, що «небезпечно давати обіцянки, які ми не можемо виконати». Міністри закордонних справ Чехії та Іспанії висловили сумніви в спроможності Альянсу зібрати такі кошти, а Угорщина, як завжди, виступила проти ініціативи, оскільки «це призвело б до серйозної небезпеки ескалації війни». Міністр закордонних справ Угорщини П. Сійярто «твердо заявив, що Угорщина не підтримає жодних пропозицій НАТО, які можуть наблизити Альянс до війни або перевести його з оборонної на наступальну коаліцію», написав у мережі «Х» речник угорського уряду З. Ковач.

Водночас Генсек НАТО заявив, що регулярно зустрічається з керівництвом Угорщини, щоб переконати Будапешт у важливості підтримки України. «Тепер, коли ми починаємо планування, я впевнений, що ми також зможемо адресувати побоювання, про які говорить Угорщина, і спробуємо знайти консенсус протягом кількох тижнів», – заявив Є. Столтенберг (URL: <https://www.holosameryky.com/a/nato-dopomoga-ssha-vijna/7555170.html>).

Глава МЗС України теж висловив певний сумнів у здатності НАТО надати заплановані 100 млрд євро в рамках фонду допомоги через відсутність необхідних інструментів. За словами Д. Кулеби, наразі НАТО не може зібрати 500 млн дол. на рік на пакет допомоги Україні, тому в нинішній моделі фінансування ініціатива про 100 млрд має «нуль шансів». «...Вони 500 млн не можуть зібрати, а так їм треба буде 20 млрд збирати... Але, якщо вдасться вирахувати форму участі кожного в обов'язковому порядку у фінансуванні, тоді ця ідея має право на існування й шанс на реалізацію», – додав український міністр (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/dopomoga-nato-kuleba-zayaviv-shcho-shansi-stvorenniya-fondu-dlya-dopomogi-ukrajini-nizki-50407245.html>).

Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг пропонує знайти формулу, за якою Україні допомагатимуть добровільно та колективно, зазначив глава українського МЗС. Одна з пропозицій щодо цього, яку активно просувають країни Балтії, – це наповнення фонду пропорційно до ВВП країн-членів НАТО. Естонія та Латвія в цьому контексті знову нагадали про пропозицію виділяти на підтримку України – не лише військову – по 0,25 % ВВП щороку, що в сумі давало би близько 120 млрд євро на рік тільки серед держав-членів НАТО. Раніше ідею з відсотком від ВВП підтримали у Європарламенті, навіть канцлер Німеччини О. Шольц назвав її «симпатичною».

Інша пропозиція, про яку першою повідомила британська газета «The Telegraph», передбачає, що основний тягар фінансування на себе візьмуть Німеччина (16 %), Велика Британія (11 %) та Франція (10 %) разом зі США (16 %) – аби таким чином показати, що США не «тягнуть» на собі найбільшу частку військової допомоги Києву.

Ще одне застереження щодо ініціативи Є. Столтенберга, яке пролунало з боку Німеччини, полягало в тому, що фонд під егідою НАТО може підірвати аналогічні зусилля Євросоюзу з інвестицій у власну оборонну промисловість та переозброєння – і банально дублювати одні й ті ж зусилля. Для Берліну це

питання важливе, зокрема, тому, що він – найбільший після США донор військової допомоги Києву за обсягами фінансування. Тим паче, у ЄС уже просувають власний спецфонд у межах Європейського фонду миру, який займатиметься тим самим, що й запропонований Є. Столтенбергом фонд у межах Альянсу.

Тим не менше принципових заперечень щодо фінансування військової допомоги Україні навіть через НАТО публічно не порушила жодна країна, крім Угорщини. Тож можна очікувати, що пропозиція Генсека Альянсу цілком може бути погоджена, хай і у видозміненій формі, до саміту у Вашингтоні.

З інших позитивних для України результатів зустрічі міністрів закордонних справ країн НАТО варто підкреслити такі:

- за словами Є. Столтенберга, Україну очікують майже 600 млн євро від Німеччини на чеську ініціативу із закупівлі снарядів, 10 тис. дронів від Великої Британії, більше ракет і бронетехніки від Франції, новий пакет допомоги від Фінляндії на 188 млн євро;

- під час зустрічі Д. Кулеби з верховним представником ЄС Ж. Боррелем останній підтвердив готовність активізувати роботу з пошуку доступних для України систем «Patriot»;

- держсекретар США Е. Блінкен за підсумками зустрічей у штаб-квартирі НАТО 4 квітня зазначив, що країни-члени Північноатлантичного альянсу планують подвоїти пошук засобів ППО, артилерії та боєприпасів, які Україна потребуватиме в протистоянні збройній агресії РФ. Також Е. Блінкен наголосив на необхідності того, щоб Конгрес схвалив запит Президента США Д. Байдена на додатковий бюджет для фінансування України;

- міністр закордонних справ Великої Британії Д. Кемерон закликав колег з європейських країн тиснути на спікера палати представників Конгресу США М. Джонсона, щоб він підтримав надання допомоги Україні;

- відповідаючи на запитання журналістів щодо можливого розблокування американської фінансової допомоги Україні, Д. Кулеба зазначив, що нещодавня ґрунтовна розмова Президента України В. Зеленського зі спікером палати представників США М. Джонсоном дає впевненість, що американська допомога буде продовжена;

- НАТО може взяти на себе оперативні обов'язки очолюваної США Контактної групи з оборони України (відомої як «Рамштайн»), яка координує постачання зброї в Україну приблизно з 50 країн. За прогнозами Головнокомандувача НАТО генерала К. Каволі, такий крок може захистити Контактну групу від будь-яких політичних змін, які можуть виникнути після президентських виборів у США в листопаді.

Отже, зустрічі в Брюсселі підтвердили єдність позиції Альянсу та України в необхідності об'єднання зусиль для військової перемоги над Росією й запобігання масштабнішої війни у Європі.

Тим часом на засіданні Ради Україна – НАТО, яке відбулося 4 квітня, стало відомо, що Німеччина ініціювала пошук доступних систем

протиповітряної оборони «Patriot» для Києва. Глава МЗС Д. Кулеба зазначив, що ФРН як голова коаліції з протиповітряної оборони, що функціонує в межах «Рамштайну», «негайно ініціює аналіз усіх наявних не лише в союзників, а й узагалі у світі систем, батарея Patriot та інших систем ППО».

Д. Кулеба додав, що під час зустрічі зосередився виключно на одній темі – постачанні систем «Patriot», хоча планувалося обговорити ряд питань, серед яких довгострокові зобов'язання союзників перед Україною. «Один з дуже досвідчених міністрів сказав, що це була найжорсткіша промова міністра закордонних справ, яку він чув у своєму житті. Я перепросив за те, що зіпсував святковий настрій – день народження НАТО, але я відчував, що потрібно занурити колег у сувору реальність жителів Харкова, Одеси, Львова», – підкреслив Д. Кулеба. Експерти, які аналізують підсумки засідання в Брюсселі, вважають, що саме емоційна складова в переговорах із союзниками наразі є вкрай важливою.

Політолог І. Рейтерович зазначає, що активність Німеччини, проявлену в межах засідання Ради Україна – НАТО, можна лише вітати. «Зрозуміло, що всім відомо, скільки і в кого у світі є Patriot, але те, що ФРН декларує, що серйозно займатиметься цим питанням – великий плюс», – вважає експерт. На його переконання, емоційна компонента, про яку розповів за підсумками засідання Д. Кулеба теж має позитивний вплив.

«Світ і НАТО зокрема, продемонстрували дуже велику емпатію до Росії в контексті нещодавнього теракту, і Кулеба дуже правильно нагадав, що це не більше ніж епізод в історії РФ, яка третій рік поспіль, даруйте за грубе формулювання, займається геноцидом у промислових масштабах. Так, їм не подобається чути жахливі речі про звірства росіян в Україні. Але ж вони зібралися в Брюсселі не лише для того, аби пити шампанське та каву», – зауважує І. Рейтерович ([URL: focus.ua/uk/politics/638415-nato-zamist-ssha-u-ramshtayni-chi-znaydut-patriot-ta-100-mlrd-dlya-ukrajini](http://focus.ua/uk/politics/638415-nato-zamist-ssha-u-ramshtayni-chi-znaydut-patriot-ta-100-mlrd-dlya-ukrajini)).

За словами політолога, США, намагаючись передати лідерство в «Рамштайні» НАТО, «хочуть мінімізувати проблеми, які можуть виникнути в разі зміни влади в Сполучених Штатах Америки». «По суті, це – механізм запобігання нездоровим тенденціям, якщо до влади, наприклад, прийде Трамп. Це чудово розуміють як у США (звідси ми маємо попереднє рішення сенату й Конгресу про те, що президент не може в одноосібному порядку вивести країну з Альянсу), так і у європейських країнах-членах НАТО. Останні чудово усвідомлюють, що якщо рівень підтримки зменшиться, їм доведеться розв'язувати комплекс проблем, головною з яких є російсько-українська війна», – наголошує І. Рейтерович.

На його переконання, переорієнтація на бюрократичний апарат Альянсу, який ухвалюватиме рішення щодо підтримки України, «дозволить оптимізувати надання цієї підтримки, пришвидшити її і, можливо, спростити». «Цілком імовірно, що запити, які надходитимуть від України, у такому разі швидше опрацьовуватимуться», – прогнозує експерт.

Зі свого боку політолог О. Саакян констатував, що Україні наразі «все складніше виграти час та увагу світу, пояснюючи при цьому про всеоб'ємність російсько-української війни». «Це ускладнюється й зацикленістю США на самих собі, що створює вакуум безпеки у Європі і відповідно змушує зараз ряд країн задумуватися над тим, як перебирати це лідерство Штатів та забезпечити власну безпеку. Так, зокрема, і підтримка України зміщуватиметься в бік європоцентричного підходу з перейманням частини інституційної бази під НАТО в частині “Рамштайну”», – зазначає О. Саакян.

Він прогнозує, що фінансові механізми підтримки України на довгострокову перспективу в Альянсі теж буде створено без особливих зволікань. «Зараз всередині НАТО говорять про 100 млрд дол. Ніхто поки не знає, чи вдасться ця ініціатива в повному об'ємі, але навіть сама по собі ця розмова є корисною, оскільки завжди потрібно мітити вище, щоб потрапити точно в ціль», – зазначає О. Саакян.

Водночас, зауважує політолог, загалом ми не повинні мати завищених очікувань від НАТО. «На сьогодні шлях України до Північноатлантичного альянсу – це дорога з подвійним рухом. І НАТО також має здійснити ряд реформ усередині себе та сформувані політичну готовність запросити Україну. Наразі цієї готовності немає, тому не варто очікувати, що на саміті у Вашингтоні Україна отримає запрошення до Альянсу. Це рішення ще не визріло всередині самого блоку, зокрема через їхню неготовність до розширення», – акцентує політолог.

Між тим, за словами О. Саакяна, Україна на липневому саміті НАТО може розраховувати «на прописування цілком конкретного й дієвого плану, який де-факто здійснював би взаємну інтеграцію України та Північноатлантичного альянсу». «Це важливо в тому сенсі, щоб, коли з обох боків створиться політичне вікно можливостей, українська інтеграція в НАТО нагадувала б фінський кейс, який фактично зводиться до підписання кількох папірців», – підсумовує О. Саакян.

Держсекретар США в Брюсселі зустрівся з міністром закордонних справ України Д. Кулебою. Перед початком переговорів із главою МЗС України Е. Блінкен зазначив, що «підтримка України, рішучість кожної країни, представленої тут, у НАТО, залишаються твердими. Ми зробимо все, що в наших силах; союзники зроблять усе, що у їхніх силах, для забезпечення того, щоб в Україні було все необхідне, щоб і далі протистояти агресії Росії проти України, агресії, яка поглиблюється щодня».

Е. Блінкен констатував, що в березні «тисячі ракет, снарядів було випущено по українцях, по містах і селищах України, по її електромережах. І це триває». Він наголосив, що «боротьба, яку веде Україна, – це не тільки боротьба України, це боротьба кожного». «Якби Росія якимсь чином досягла успіху в Україні, якби ми не продовжували підтримувати Україну, ми дали би послання потенційним агресорам усюди: вам це теж може зійти з рук», – зазначив держсекретар. Е. Блінкен наголосив, що Україна щодня бореться за

дотримання принципів, на які зазіхає Росія і які є важливими для Сполучених Штатів Америки та для всіх країн НАТО (URL: <https://aspi.com.ua/news/politika/soyuzniki-po-nato-zroblyat-use-schob-ukraina-mala-vse-neobkhidne-dlya-protistoyannya#gsc.tab=0>).

Заслужують на увагу також переговори між держсекретарем США Е. Блінкеном, головою Європейської комісії У. фон дер Ляйєн та Прем'єр-міністром Вірменії Н. Пашиняном, які відбулися в Брюсселі 5 квітня. Європейський Союз і Сполучені Штати Америки заявили про готовність надати Вірменії сотні мільйонів доларів для підтримки демократичних змін та економічного розвитку після того, як Єреван зблизився із Заходом і віддалився від Росії.

На спільній пресконференції за підсумками переговорів У. фон дер Ляйєн оголосила про виділення 270 млн євро (близько 293 млн дол.) на підтримку бізнесу та промисловості Вірменії протягом чотирьох років. Вона назвала цей план «новим й амбітним порядком денним співробітництва» (URL: <https://www.holosameryky.com/a/ssha-ta-iees-pidtrymka-virmenii/7558608.html>).

Президент Європейського Союзу наголосила на тому, що ЄС і Вірменія дедалі більше зближаються у своїх цінностях та інтересах. Вона також привітала заходи, які Вірменія здійснює для протидії обходу санкцій, які ЄС наклав проти Росії через її війну в Україні. У. фон дер Ляйєн також привітала Вірменію із впровадженням демократичних реформ, незважаючи на існуючі виклики. «Ми вкладатимемо інвестиції для зміцнення економіки та суспільства Вірменії, роблячи їх більш витривалими та стабільними перед лицем потрясінь», – підкреслила президент Європейського Союзу.

Держсекретар США Е. Блінкен наголосив, що головна мета зустрічі – підтвердити трансатлантичну підтримку «демократичного, процвітаючого майбутнього вірменського народу, а також більш інтегрованого та більш мирного регіону Південного Кавказу». Він також додав, що Сполучені Штати Америки планують виділити Вірменії понад 65 млн дол. для підтримки економічних реформ – на 50 % більше, ніж два роки тому. «Ми налаштовані на подальше зростання нашої підтримки демократичної та економічної стійкості Вірменії шляхом інвестицій у продовольчу безпеку, цифрову інфраструктуру, диверсифікацію енергетики, диверсифікацію торгових партнерів», – заявив Е. Блінкен. Також, за словами держсекретаря США, зусилля буде спрямовано на підтримку та соціальну інтеграцію для 100 тис. етнічних вірменів, які були переміщені з Карабаху.

Тим часом Міністерство закордонних справ Росії заявило, що розглядає зустріч у форматі Вірменія – США – Євросоюз, яка відбулася 5 квітня в Брюсселі як спробу Заходу втягнути Південний Кавказ у геополітичне протистояння. «Безвідповідальне та деструктивне втручання позарегіональних сил у справі Південного Кавказу, прагнення вбити клин між країнами регіону та їхніми сусідами можуть призвести до негативних наслідків для стабільності, безпеки та економічного розвитку в регіоні,

спровокувати появу нових розділових ліній, а також неконтрольоване зростання напруженості», – ідеться в заяві російського відомства, опублікованого 5 квітня.

Москва стверджує, що Захід хоче «перетворити Вірменію на інструмент реалізації своїх надзвичайно небезпечних задумів на Південному Кавказі». У Москві вважають, що США і ЄС домагаються виходу Вірменії з Організації Договору про колективну безпеку та Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), а також виведення російської військової бази та прикордонників. МЗС Росії закликала владу Вірменії «не дати Заходу обдурити себе та повести країну хибним шляхом» (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-vmeniya-yes-rosiya/32893854.html>).

Отже, «європейське турне» держсекретаря США Е. Блінкена, під час якого він відвідав Францію та Бельгію й провів переговори з широкого кола питань, мало на меті пошук шляхів зміни формату надання допомоги Україні у війні проти Росії та передання лідерства в цьому процесі до рук Альянсу з огляду на політичну нестабільність у США й потребу у зв'язку із цим врахувати всі ризики та передбачити будь-які сценарії розвитку подій. Такий план є життєво важливим для забезпечення стійкої підтримки України, яка дасть змогу досягти нових успіхів у визволенні окупованих територій і здобутті остаточної перемоги над Росією.

С. Горова, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Війна в Україні та терпляча позиція Китаю

Китайська Народна Республіка, офіційно виступаючи за якнайшвидше припинення російсько-української війни, продовжує підтримувати Москву на багатьох напрямках збройної активності, підкреслюючи, що така допомога носить виключно гуманітарний характер і жодним чином не виходить за рамки накладених на Російську Федерацію санкцій.

Треба зазначити, що рівень зовнішньої торгівлі у 2024 р. в Китаї зростає. Теперішні темпи значно перевищують очікувані. І Росія є вагомим торговельним партнером Китаю. З початку 2024 р. двосторонній товарообіг між цими державами зріс на 9,3 %, досягнувши 37 млрд дол. При цьому експорт з Китаю в Росію зріс на 12,5 % за перші місяці нового року. У 2023 р. товарообіг між цими країнами досяг 240 млрд дол. Цільовим був показник 200 млрд дол.

І співпраця між Китаєм та Росією лише розвивається (URL: https://24tv.ua/economy/eksport-kitayu-yaki-stosunki-pekinu-moskvi-ekonomika_n2510554. 2024. 8.03).

Попри заклики європейських лідерів до Пекіну відмовитися від активної підтримки Росії-агресора, китайський уряд продовжує реалізацію політики подвійної активності. З одного боку, Китай намагається розвивати політичну й економічну активність зі світовою спільнотою, з іншого – веде

активну торгівлю та намагається бути лідером у взаємовідносинах з РФ. Заяви лідерів КНР свідчать про усталеність такої її стратегії в зовнішній політиці і відсутність намірів щось у цьому напрямі змінювати. Так, міністр закордонних справ Пекіна у своєму недавньому турне по Європі наголошував: «Китай і Росія створили нову парадигму відносин між великими державами. Політична взаємна довіра між двома сторонами продовжує поглиблюватися. Російський природний газ потрапляє до будинків у Китаї, а китайські автомобілі їздять вулицями Росії» (URL: https://24tv.ua/economy/eksport-kitayu-yaki-stosunki-pekynu-moskvi-ekonomika_n2510554. 2024. 8.03).

При цьому в ЗМІ активно звертають увагу на те, що торговельні дані з відкритих джерел свідчать, що різке зростання імпорту товарів китайського виробництва важливого військового призначення зіграло ключову роль у здатності Росії зміцнити свою оборону на українській території та підтримувати військо в оснащенні й забезпеченні для протистояння контрнаступу.

Хоча КНР досі не перетнула червону лінію надання значних обсягів «летальної допомоги» РФ, доступні ЗМІ торгові дані свідчать про те, що Китай постачає величезні обсяги промислових товарів і технології, життєво важливі для військових зусиль Росії. Безперервний потік кремнієвих мікросхем з КНР забезпечив Росію ключовими компонентами для відновлення виробництва зброї, дозволивши російській артилерії, ракетам і безпілотникам продовжувати знищувати українські сили контратаки та цивільні цілі.

У сукупності всі ці матеріали дали змогу Росії спочатку створити ефективний, стійкий і багаторівневий захист від контрнаступу України, а пізніше посилити тиск практично на всій лінії фронту.

Як інформують ЗМІ, опубліковані дані свідчать, що лише за дев'ять місяців 2023 р. загальний прямий експорт КНР інтегральних схем до Росії вже значно перевищив загальний річний довоєнний рівень. Час і масштаби цього сплеску переконливо свідчать про прямий зв'язок з потребами військового виробництва. За словами радника Центру військово-морського аналізу США С. Бендетта, ці інтегральні схеми сприяють підтримці військового виробництва Росії, незважаючи на міжнародні санкції. Важко контролювати торговельні потоки цивільної мікроелектроніки з військовим застосуванням, і саме цими предметами подвійного призначення Росія користується.

Крім електроніки китайського виробництва, КНР також експортує до Росії компоненти західного виробництва для військового використання. Згідно з дослідженням Інституту Київської школи економіки, компоненти західного виробництва становлять більшу частину технологій подвійного призначення, які Росія імпортує з КНР (URL: <https://tsn.ua/svit/yak-pidtrimka-kitayem-rosiyi-vplivaye-na-kontrnastup-ukrayini-analiz-eksperta-atlantic-council-2460022.html>. 2023. 28.11).

Продукція військового призначення КНР істотно допомогла Росії в оновленні військового потенціалу вже під час війни. Показовою стосовно цієї ситуації є заява заступника державного секретаря США К. Кемпбелла про те, що армія Росії майже повністю реформувала свій військовий потенціал після тяжких втрат у війні проти України й тепер несе загрозу всій Європі та НАТО (URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news/armiia-rosii-maizhe-povnistiu-vidnovylasia-ta-pereozbroilasia-kytai-im-dopomahaie-ssha>. 2024. 4.04).

Росія стає дедалі більш залежною від Китаю через війну проти України. Ця залежність зростає в економічному та фінансовому плані, а також через потребу отримання Росією сировинних ресурсів, у тому числі для оборонної промисловості.

Треба зауважити, що політика подвійного співробітництва КНР досить терпимо сприймається в середовищі прихильників України.

У Державному департаменті США прокоментували, хоча і в дуже делікатній, практично «беззубій» формі, партнерство Росії та Китаю, чії лідери Путін і Сі Цзіньпін зустрінуться наступного місяця. За словами речника Держдепу М. Міллера, «ми дуже чітко дали зрозуміти, що не хочемо бачити, як Китай робить що-небудь, що допомагає підтримувати російську агресію в Україні, і ми будемо продовжувати давати це зрозуміти» (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/04/2/7182891>. 2024. 2.04).

Пентагон також з максимальною делікатністю висловився про відносини РФ і Китаю. За словами речника Пентагону П. Райдера, Китай та Росія – суверенні держави, які самостійно вирішують, з ким їм співпрацювати. Але США стежать, аби в цих відносинах не було «зловмисної діяльності».

Речник Міністерства закордонних справ Китаю в тон заданій дискусії спокійно заявляє, що Китай ніколи не передавав жодній воюючій стороні зброю чи військово обладнання, і закликав не дискредитувати «звичайні» відносини КНР з Росією. «Ми не прагнули та не шукатимемо вигоди від конфлікту, а інші країни не повинні дискредитувати й нападати на звичайні відносини між Китаєм і Росією, не повинні підривати законні права Китаю та китайських компаній», – заявив речник МЗС КНР (URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4676290-kytai-zrobyv-cherhovu-zaiavu-schodo-viiny-v-ukraini>. 2024. 3.04).

Водночас речник Пентагону наголосив, що Сполучені Штати Америки наразі зосереджені на роботі із союзниками та партнерами над забезпеченням регіональної безпеки та стабільності (URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/patrika-rayder-ssha-stezhitimut-abi-u-vidnosinah-rf-ta-kitayu-ne-bulo-zlovmisnoji-diyalnosti-50407401.html>. 2024. 5.04).

Оскільки відпір російському вторгненню в Україну не вписується в роздвоєну зовнішню політику Китаю, він продовжує демонструвати незмінну позицію стосовно війни в Україні. На думку китайських дипломатів, треба докладати зусиль для деескалації та припинення конфлікту шляхом

переговорів. У війні між Росією та Україною не повинно бути переможців і переможених. Таку заяву зробив речник Міністерства закордонних справ Китаю Ван Веньбінь. За його словами, позиція Китаю стосовно «української кризи» (так у Китаї називають війну Росії проти України. – Прим. авт.) послідовна, чітка й прозора. Ван Веньбінь зазначив, що існує ризик подальшого загострення «кризи», тому треба докладати зусиль для деескалації та припинення конфлікту шляхом переговорів.

Відповідно temu відносин КНР з Росією обговорюють і в експертних колах. Аналітики вже неодноразово наголошували, що, на їхню думку, максималістські цілі Кремля – контролювати Україну й послабити НАТО – залишаються незмінними. Китай і Туреччина продовжують просувати власні переговорні платформи щодо врегулювання в Україні, які Кремль використовує для подальших власних інформаційних операцій, спрямованих на перешкодження міжнародній підтримці України, пише у своєму звіті американський Інститут вивчення війни (ISW): «Російські офіційні особи продовжують неправдиво звинувачувати Україну й Захід у відсутності мирних переговорів між Росією й Україною, незважаючи на численні публічні заяви РФ, які свідчать про те, що Москва не зацікавлена в добросовісних мирних переговорах із Києвом».

О. Аулін, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Муніципальні вибори в Туреччині в оцінках експертів

В останню неділю березня в Туреччині відбулася знакова подія – муніципальні вибори, на яких правляча Партія справедливості та розвитку (ПСР) уперше за 23 роки прогнала своєму головному супротивнику – Республіканській народній партії (РНП). За оцінками багатьох експертів, це перший етап демонтажу системи влади поміркованих ісламістів на чолі з діючим Президентом Р. Т. Ердоганом і повернення на першу позицію лівоцентристів-кемалістів. Однак не все так просто, як здається на перший погляд.

Народному альянсу в складі ПСР і ПНР (Партії націоналістичного руху) 31 березня не вдалося зробити політичний дубль після перемоги на минулорічних президентських і парламентських виборах. В іншому випадку, замість нинішнього стану нестійкої рівноваги, можна було б говорити про поступове відновлення ситуації, що існувала до 2019 р. Тобто явного політичного домінування ПСР і ПНР, які на муніципальних виборах у 2014 р. отримали 60,69 % на відміну від 26,34 % РНП і 4,16 % прокурдської Партії мира та демократії (ПМД). На президентських і парламентських виборах у 2018 р. відповідно – ПСР (52,59 %), РНП (30,64 %), Демократична партія народів (ДПН), до якої увійшла більшість депутатів парламенту від ПМД, – 8,4 %.

Сьогодні ми маємо дещо інші результати. Попереду РНП (37,76 %), на другому місці – ПСР (35,48 %), на третьому – умовний політичний новачок, створена під муніципальні вибори у 2019 р. Нова партія благоденства (НПБ) Ф. Ербакана. Остання отримала 6,19 % і позиціонує себе як наступниця Партії благоденства Н. Ербакана. Через це правонаступниця ПМД і ДПН – Партія народної рівності та демократії (ДЕМпартія), замість традиційного для прокурдських політсил третього місця, опинилася на четвертій позиції з 5,7 % голосів. П'яту позицію зайняла ультранационалістична ПНР (4,99 %). Шосту – Хороша партія (ХП) М. Акшенер, яка, у свій час, відокремилася від ПНР, а сьогодні отримала 3,77 % голосів виборців (URL: <https://secim.hurriyet.com.tr/31-mart-2024-yerel-secimleri/secim-sonuclari>).

Опозиція за результатами цих виборів контролюватиме 35 адміністративних центрів Туреччини з 81, включно з Анкарою, Стамбулом і найбільшими містами-мільйонниками країни, тоді як владні кандидати перемогли лише у 24. Є. Габер з Atlantic Council звертає увагу на те, що вперше турецька опозиція перестала бути «партією берегового поясу». Зазвичай, кемалістські – світські та ліберальні сили вигравали в прибережних муніципалітетах у регіонах Егейського та Середземного морів. Від минулих виборів опозиція зберегла свої позиції в таких містах – Ізмірі, Анталі тощо. Проте, крім уже традиційних для себе муніципалітетів, опозиція на додаток виграла декілька провінцій у Центральній Анатолії. Це незвично, адже це той регіон, де живе консервативний релігійний виборець, і тому перемога опозиції дійсно здивувала багатьох спостерігачів. І ще один момент, чому ці вибори стали переконливою перемогою опозиції. На них обирали не лише мерів, а й депутатів міських і регіональних рад. Досі поширеною була ситуація, коли представник опозиції вигравав вибори мера, проте в міській раді домінувала партія влади, як це було досі в Стамбулі. Відтак на етапі голосування багато рішень блокувалося представниками панівної партії. «Натомість зараз мер Е. Імамоглу отримав і дружню більшість у міській раді, що формують представники опозиційної РНП – і це значно полегшить його роботу. Так само кемалісти покращили свої результати й на рівні районів, сіл і селищ по всій країні», – зазначає аналітик Atlantic Council (URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/04/2/7182899>).

Серед головних причин програшу Р. Т. Ердогана насамперед згадують фінансово-економічні. На погляд експертів Middle East Eye, своє ставлення до політики нинішнього уряду насамперед висловили пенсіонери, які раніше підтримували Р. Т. Ердогана, а сьогодні розчаровані рівнем пенсійного забезпечення, що не витримує інфляційного навантаження. Важливим індикатором ставлення виборців до уряду є індекс споживчої довіри, вважає професор економіки Х. Кара. «За останні 12 років індекс споживчої довіри піднявся на понад 90 % перед виборами та перемогою правлячих партій», – зазначає науковець. Єдиним винятком стали місцеві вибори у 2019 р. На той час довіра споживачів впала до 80-х через економічний спад, і опозиція

захопила Стамбул». Індекс споживчої довіри в березні 2024 р. становив 79,4 % (URL: <https://golosislama.com/news.php?id=42225>).

Розглядаючи причини поразки правлячої коаліції, один з переможців муніципальних виборів мер Анкари М. Яваш звернув увагу на те, що після перемоги на минулорічних парламентсько-президентських виборах його суперники не внесли жодних змін у власну тактику. «Вони робили те саме на минулих виборах. Ті, хто нічому не навчився, ті, хто очорняв бездоганних патріотів, покладаючись на брудні політичні методи, укотре програли перед вищою волею громадян Анкари та продовжуватимуть програвати!» – заявив політик (URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/huchnij-prohrash-partiji-erdohana-na-viborakh-jake-politichne-majbutje-chekaje-turechchinu-993740.html>).

На думку І. Куса з Інституту майбутнього, можна не сумніватися, що мери-переможці зі Стамбулу та Анкари М. Яваш та Е. Імамоглу будуть головними опозиційними кандидатами на президентських виборах у 2028 р. Водночас експерт звертає увагу на те, що не всі опозиційні партії змогли покращити свої результати порівняно з минулорічними виборами. Так, у березні 2024 р. показала негативний результат Хороша партія (ХП). І це, на погляд експерта, може завдати непоправного удару її лідеру М. Акшенер, аж до відставки й оновлення керівництва. Крім того, «для Ердогана це були останні вибори. Він сам про це говорив ще раніше, тим самим запусивши транзит влади. У наступні чотири роки правлячій партії треба буде попідніти, щоб повернути довіру виборців, розширити електоральну базу, підірвати позиції опозиції та повернутися до політики харизматичних партійних лідерів ПСР за раннього Ердогана. Я ставлю на те, що наступником Ердогана буде якийсь популярний і нетоксичний силовик на кшталт Х. Фідана, нинішнього глави МЗС і колишнього начальника розвідки», – зазначив І. Куса (URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/novosti-mir/prezident-turechchini-prograv-tse-ostanni-vibori-erdogana.htm>).

Розглядаючи кандидатури можливих наступників Р. Т. Ердогана, Б. Есен з Університету Сабанджі також вважає, що повторна перемога на виборах значно підвищить шанси мера м. Стамбул, кандидата Е. Імамоглу для участі в президентських перегонках через чотири роки. «На мою думку, Імамоглу є найкращим кандидатом від опозиції для перемоги над владним апаратом Ердогана... Він може здобути голоси дуже різних груп населення. У нього є потенціал достукатися до консервативних, лівих, курдських, навіть проердоганівських виборців... Імамоглу використовує ці вибори, щоб безпосередньо атакувати Ердогана», – вважає політолог.

Інша можлива кандидатура на пост Президента Турецької Республіки, на думку І. Озтурк з «Главкому», технічний директор і співвласник компанії з виробництва військових безпілотників «Ваукар Макіна» С. Байрактар. Останній уже став дуже популярним у Туреччині, і на його користь також грає той факт, що він одружений з однією з дочок Р. Т. Ердогана. До того ж С. Байрактар разом зі своїм братом Х. Байрактаром (який є другим власником

компанії Baykar Makina і її генеральним директором) входять до найближчого кола радників Р. Т. Ердогана з міжнародних справ. «Я не займаюсь активною політикою, проте не виключаю, що можу балотуватися на пост Президента Туреччини, якщо мене про це попросить мій тесть (Ердоган). Можливо, я погодився б», – заявляв С. Байрактар виданню «The Wall Street Journal» минулої осені (URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/huchnij-prohrash-partiji-erdohana-na-viborakh-jake-politichne-majbutje-chekaje-turechchinu-993740.html>).

Виконавчий директор Центру близькосхідних досліджень І. Семиволос вважає результати місцевих виборів у Туреччині «політичним землетрусом» для країни і сигналом на майбутнє. «Звісно, тут (у результатах місцевих виборів) є політична сенсація. Я можу навіть сказати, що тут є політичний землетрус, можливо, не такий потужний, але чутливий для всієї політичної системи Туреччини. Це очевидні сигнали на майбутнє щодо позиціонування різних політиків у політичній системі та майбутніх виборах», – зазначив І. Семиволос. Водночас він зауважив, що до нових виборів у Туреччині ще чотири роки і це стримує багатьох від заяв на кшталт «республіканці змогли реально здолати “прокляття”, яке висіло над ними тривалий час, і нарешті вирватися вперед» (URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3847136-rezultati-miscevih-viboriv-u-tureccini-e-politicnim-zemletrusom-ekspert.html>).

Щоб наочно уявити загальну картину результатів виборів доцільно звернутися до таблиць 1, 2.

Таблиця 1

Назва партії	Народний альянс		Найбільші опозиційні партії			
	ПСР	ПНР	РНП	НПБ	ДЕМ	ХП
	35,48	4,98	37,76	6,19	5,7	3,77
Кількість голосів (%)	40,47		53,42			
Усього	93,89					

Результати муніципальних виборів у Туреччині станом на 08.04.2024
Джерело: URL: <https://secim.hurriyet.com.tr/31-mart-2024-yerel-secimleri/secim-sonuclari>

Назви міст/партій	Анкара	Стамбул	Ізмір	Адана	Анталья	Бурса
ПСР*	31,68	39,59	37,06	37,43	40,02	38,35
РНП*	60,43	51,14	48,97	46,57	48,70	47,62
НПБ*	3,13	2,61	0,92	1,86	1,17	4,93
ПНР*	0	0	0	0	0	0
ДЕМ*	0,8	2,12	4,19	5,6	3,1	1,62
ХП**	0,9	0,63	4,04	6,79	6,19	4,8
ПП**	1,51	3,61	2,51	1,41	1,66	2,15

* за даними розділу «Результати партійних виборів у всіх містах»

** за даними розділу «Генеральна асамблея провінції»

Результати муніципальних виборів у найбільших місцях Туреччини станом на 06.04.2024

Джерело: URL: <https://secim.hurriyet.com.tr/31-mart-2024-yerel-secimleri/secim-sonuclari>

Як можна побачити з матеріалів таблиці 1, правляча ердоганівська ПСР, спільно із союзною ПНР, які йшли на президентські вибори у 2023 р. в одному блоці з «Народним альянсом», сьогодні програють понад 10 % чотирьом опозиційним партіям, з яких три партії – РНП, ДЕМпартія, Хороша партія – у 2023 р. входили в опозиційний «Національний альянс». НПБ виступала на боці «Народного альянсу». Треба звернути увагу на й те, що в 2023 р. лідер ще одного виборчого блоку «АТА альянс» С. Оган (колишній член ПНР) закликав своїх прихильників у другому турі виборів голосувати за Р. Т. Ердогана (URL: <https://www.yenisafak.com/gundem/umit-ozdag-ile-ittifak-kurmaaya-hazirlanan-muharrem-ince-temel-konularda-anlastik-3894284>). На той час до «АТА альянсу» серед інших входила й «Партія перемоги», що на нинішніх березневих виборах отримала 1,73 %. Тоді як ербаканівська НПБ за кількістю голосів посіла друге місце серед опозиційних партій після кемалістської РНП. Тобто якщо Ербакан-молодший не змінив би своїх союзницьких уподобань, то за рахунок його виборців, а також електорату «Партії перемоги» підсумки цьогорічних виборів могли б мати зовсім інший вигляд. Наприклад, «Народний альянс» гіпотетично міг би отримати 48,39 % голосів (замість 40,47 %), а опозиція відповідно 47,23 % (а не теперішні 53,42 %). Такий розклад міг значно змінити ситуацію на користь правлячої коаліції, але цього не сталося.

Син колишнього політичного наставника Р. Т. Ердогана Н. Ербакана Ф. Ербакан вирішив перейти до іншого табору, а ще вірогідніше використати вдалу політичну ситуацію, щоб відірвати частину ердоганівського електорату й підвищити політстатус своєї НПБ. На погляд М. Карана з Area Research, НПБ не має на меті відірватися від ідеологічної основи, стати масовою партією та забути своє коріння (ісламістсько-націоналістичне). Водночас експерт наголошує, що, «згідно з дослідженнями, у Туреччині кількість

виборців, які є носіями націоналістичних та ісламістських ідей, становить у середньому близько 7–8 %. Я думаю, що НПБ з часом наздожене ці 8 % голосів. Крім того, є ще 8 % релігійних виборців-консерваторів. Тож соціальна база партії Ербакана-молодшого становить близько 15 %», – зазначив він. Також М. Каран вважає, що місцеві вибори 31 березня стали свого роду «трампліном» для НПБ. «Я думаю, що партія отримала саме той імпульс, який було заплановано через використання цього трампліна. З таким імпульсом, тобто з 6,2 % голосів, вона піде на вибори у 2028 р. з великою мотивацією та зможе охопити 15 % потенційних виборців... Вона йде з правильною швидкістю», – додає дослідник (URL: <https://www.dw.com/tr/yeniden-refah-nas%C4%B1l-y%C3%BCkseldi-ka1%C4%B1c%C4%B1-olur-mu/a-68726863>).

Наслідком політичного курсу Ербакана-молодшого може стати дуже складна ситуація насамперед для ердоганівської ПСР. Якщо спиратися на розрахунки М. Карана, у разі «повного відбору» голосів ербаканівцями правляча сьогодні політсила, ПСР, може отримати на наступних виборах ще менше ніж нині – близько 25–27 % голосів виборців. З таким результатом не варто розраховувати на перемогу навіть у випадку, якщо єдиний нинішній союзник, ПНР, знову набере 5 %.

Крім того, треба зазначити, що ситуацію для ПСР ускладнює ще один важливий чинник – фінансово-економічний. Опозиція завоювала десятки нових муніципалітетів по всій країні, включаючи п'ять найбільших міст, що принесе їй додаткові грошові та електоральні ресурси для покращення передвиборчої кампанії в довгостроковій перспективі. У Туреччині відбулося аналогічне посилення опозиційної платформи зі зростанням опозиційних ЗМІ після виборів мера у 2019 р., коли Е. Імамоглу переміг у Стамбулі, мегаполісі з бюджетом 16 млрд дол. Також відомо, що пост мера Стамбулу став трампліном для нинішнього Президента країни Р. Т. Ердогана (URL: <https://golosislama.com/news.php?id=42225>).

У зв'язку з програшом партії влади важливою була реакція турецького лідера щодо результатів виборів. «На жаль, ми не змогли пройти іспит та досягти результатів, на які сподівалися... Для нас 31 березня – не кінець, а поворотний момент», – заявив Р. Т. Ердоган, привітавши опозицію з перемогою. Політик наголосив, що його партія проаналізує підсумки виборів об'єктивно та самокритично. Він додав, що результати голосування демонструють упущення на місцях. Водночас, на погляд Президента, «вибори до місцевих органів влади завершилися зі зрілістю, яка відповідає нашій демократії. За винятком деяких окремих інцидентів, не було жодних серйозних неприємних подій, які б затьмарили атмосферу виборів. Ми не ігноруватимемо рішення нашої нації, не будемо діяти проти її волі і не ставитимемо її під сумнів». Р. Т. Ердоган повідомив, що протягом чотирьох-п'яти років, доки триває термін його повноважень, влада зосередиться на актуальних проблемах Туреччини, подоланні наслідків економічної кризи, відновленні постраждалих після землетрусу регіонів. «Ми зробимо все

необхідне, щоб максимально точно та об'єктивно проаналізувати ті послання, які нам дала нація на виборах. Ми ще раз даємо обіцянку нашому народу та всій Туреччині: ми працюватимемо не покладаючи рук, не відпочиваючи, щоб підвищити добробут, зміцнити мир, безпеку й надії кожного з 85 млн наших громадян» (URL: <https://golosislama.com/news.php?id=42225>).

Отже, наступні чотири роки правлячій у Туреччині партії треба буде прикласти максимум зусиль, щоб повернути довіру виборців, відновити електоральну базу, зірвати об'єднувальні проекти опозиції та повернутися до політики харизматичних партійних лідерів ПСР часів раннього Р. Т. Ердогана. Ще одним позитивним чинником для перемоги нинішньої правлячої еліти Туреччини стало би висування іншого єдиного кандидата замість Р. Т. Ердогана. Це могла би бути популярна та нетоксична особа на кшталт Х. Фідана або С. Байрактара.

Очевидно, команда Р. Т. Ердогана активно використовуватиме свої адміністративні можливості, а опозиція фінансові та людські ресурси п'яти найбільших мегаполісів і багатьох інших місць, у яких отримала перемогу на муніципальних виборах. Очікується, що боротьба буде запеклою, але зазначена вище позиція Р. Т. Ердогана сигналізує про те, що збройного протистояння вдасться уникнути. Водночас здорова політична конкуренція між владою та опозицію може сприяти оздоровленню турецької економіки та скорішому відновленню наслідків землетрусів у 2023 р. Якщо команді Р. Т. Ердогана не вдасться повернути на свій бік Ф. Ербакана з його НПБ, виграш ПСР залишатиметься під великим сумнівом. Водночас у разі приходу до влади кемалістів, з одного боку, не варто очікувати погіршення відносин між Анкарою та офіційним Києвом. З іншого – не треба будувати ілюзії щодо істотних змін у турецькій політиці щодо Кремля. У середині РНП є не тільки крило єврооптимістів, а й ті, хто ратує за союзницькі відносини з РФ.

Економічний ракурс

С. Кулицький, ст. наук. співроб. СІАЗ НБУВ

Економічні очікування підприємців і населення України станом на початок 2024 р.

(Закінчення. Початок у № 6)

Поряд з діловими очікуваннями підприємців вагомий вплив на розвиток української економіки справляють також споживчі настрої населення. Як зазначалося, населення (або домогосподарства) у національній економіці є покупцями товарів і послуг та продавцями своєї робочої сили. При цьому уявлення більшої частини населення про економічні процеси мають побутовий, а не професійний рівень, що нерідко робить населення об'єктом різноманітного інформаційного впливу. Саме з таких позицій

доцільно розглядати дослідження споживчих настроїв в Україні, яке здійснює ТОВ «Інфо Сапієнс» (Info Sapiens), а також дослідження компанії «Делойт» в Україні про споживацькі настрої українців.

Узагальнюючим показником дослідження компанії «Інфо Сапієнс» є індекс споживчих настроїв (ІСН) домашніх господарств (населення). «Індекс споживчих настроїв в Україні визначають на підставі вибіркового обстеження домашніх господарств країни. Під час дослідження опитують 1 тис. осіб віком від 16 років. Структура вибірки відповідає структурі населення за такими параметрами, як стать, вік, розмір населеного пункту, регіон відповідно до останніх наявних даних Державної служби статистики України перед повномасштабним вторгненням Росії 24 лютого 2022 р. Дослідження “Споживчі настрої” не проводиться в АР Крим, м. Севастополь, а також інших тимчасово окупованих Росією територіях України, де українські оператори не надають послуг мобільного телефонного зв’язку. Також з березня 2022 р. опитування проводиться методом телефонного інтерв’ю із дзвінками на мобільні номери.

Для визначення ІСН респондентам ставлять такі запитання:

1. Як змінилося матеріальне становище вашої сім’ї за останні шість місяців?

2. Як, на вашу думку, зміниться матеріальне становище вашої сім’ї впродовж наступних шести місяців?

3. Говорячи про економічну ситуацію в країні загалом, ви вважаєте, що наступні 12 місяців будуть для економіки країни сприятливим чи несприятливим часом?

4. Як ви охарактеризували б наступні п’ять років – як сприятливий чи несприятливий час для економіки країни?

5. Як ви гадаєте, тепер загалом сприятливий чи несприятливий час робити великі покупки для дому?

За кожним із цих запитань визначають відповідний індекс: індекс поточного особистого матеріального становища (x_1); індекс очікуваних змін особистого матеріального становища (x_2); індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчого року (x_3); індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих п’яти років (x_4); індекс доцільності робити великі покупки (x_5).

Значення індексу обчислюють таким способом: від частки позитивних відповідей віднімають частку негативних і до цієї різниці додають 100, щоб уникнути появи від’ємних величин. На підставі цих п’яти індексів визначають три сукупні індекси: індекс споживчих настроїв (ІСН) – середнє арифметичне індексів $x_1 - x_5$; індекс поточного становища (ІПС) – середнє арифметичне індексів x_1 і x_5 ; індекс економічних очікувань (ІЕО) – середнє арифметичне індексів x_2, x_3, x_4 .

Значення індексів можуть змінюватися в межах від 0 до 200. Значення дорівнює 200 у тому разі, якщо всі громадяни позитивно оцінюють економічну ситуацію. Індекс дорівнює 100 тоді, коли частки позитивних і

негативних оцінок однакові. Значення індексу менше 100 означає, що в суспільстві переважають негативні оцінки.

Для визначення індексу очікуваної динаміки безробіття (ІОДБ), індексу інфляційних очікувань (ІО) та індексу девальваційних очікувань (ІДО) респондентам ставлять такі запитання:

1. Як ви вважаєте, упродовж найближчих 12 місяців безробітних (людей, які не мають роботи й шукають її) буде більше, приблизно стільки ж чи менше, ніж тепер?

2. Як, на вашу думку, змінюватимуться ціни на основні споживчі товари та послуги впродовж найближчих одного-двох місяців?

3. Як, на вашу думку, зміниться курс долара по відношенню до гривні впродовж найближчих трьох місяців?

Значення ІОДБ, ІО та ІДО обчислюють таким способом: від частки відповідей, що свідчать про зростання безробіття (інфляції, девальвації), віднімають частку відповідей, що свідчать про зменшення безробіття (інфляції, девальвації), до цієї різниці додають 100, щоб уникнути появи від'ємних величин. Значення цих індексів можуть змінюватися в межах від 0 до 200. Наприклад, значення індексу дорівнює 200, якщо всі громадяни передбачають зростання безробіття (інфляції, девальвації)».

При цьому треба зазначити, що методика дослідження «Інфо Сапієнс» «Споживчі настрої в Україні» є однією з форм маркетингового дослідження та розрахована насамперед на мирні умови життєдіяльності суспільства, у якому це дослідження проводиться. За умов повномасштабної війни може бути доцільним дещо інший формат аналізу даних, отриманих при опитуванні респондентів і розрахованих на їх базі відповідних індексів. Зокрема, це може стосуватися більш чіткого поділу та аналізу показників / індексів, які відображають оцінку респондентами поточного (фактичного) становища, і тими, які відображають очікування респондентів на майбутнє. Водночас великою перевагою дослідження «Інфо Сапієнс» є тривалий і безперервний період його проведення, що дає змогу відслідковувати зміну відповідних настроїв та очікувань населення України протягом значного періоду часу з прив'язкою до подій, які відбувалися в цей період.

Так, за даними дослідження «Інфо Сапієнс» «Споживчі настрої в Україні», «у лютому 2024 р. індекс споживчих настроїв українців зменшився на 6,2 пункти (п.) та становить 70,2 п. Зменшилися всі складові індикатора, крім індексу поточного особистого матеріального становища. У лютому 2024 р. індекс споживчих настроїв (ІСН) становив 70,2 п., що на 6,2 п. нижче за показник січня.

Індекс поточного становища (ІПС) зменшився й становить 50 п., що на 2 п. нижче за рівень цього показника в січні. Складові цього індексу зазнали таких змін:

– індекс поточного особистого матеріального становища (x1) становив 50,8 п., що на 0,9 п. вище за показник у січні;

– індекс доцільності великих покупок (x5) зменшився на 4,9 п. і встановився на позначці 49,1 п.

Індекс економічних очікувань (ІЕО) у лютому зменшився на 9,1 п. і становить 83,7 п. Динаміка складових цього індексу виглядає так:

– індекс очікуваних змін особистого матеріального становища (x2) становить 82,8 п., що на 6,6 п. нижче за рівень цього показника в січні;

– індекс очікуваного розвитку економіки країни протягом найближчого року (x3) зменшився на 10,6 п. та становить 69,9 п.;

– індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих 5 років (x4) зменшився на 10 п. порівняно з минулим місяцем і становить 98,3 п.

У лютому показник індексу очікуваної динаміки безробіття зріс на 10,1 п. і становить 128,4 п. Індекс інфляційних очікувань зріс на 0,9 п. і становить 181,8 п. Індекс девальваційних очікувань зменшився на 2,2 п. та становить 146 п.».

У коментарі аналітиків «Інфо Сариєнс» за підсумками лютневого опитування було зазначено таке: «Зимовий період завершується погіршенням показників споживчих настроїв. При цьому за двома показниками негативна динаміка істотна й статистично значуща – спостерігається падіння індексу споживчих настроїв (ІСН) та індексу економічних очікувань (ІЕО). Крім цього, зросли негативні очікування щодо безробіття. У цілому показники впевненості та очікувань погіршуються, але поточне становище без істотних змін».

Але перед тим, як перейти до аналізу динаміки споживчих настроїв населення України під впливом повномасштабного воєнного російського вторгнення, треба зробити деякі істотні зауваження до використовуваної компанією «Info Sapiens» методики дослідження «Споживчі настрої в Україні». Зокрема, видається, що за екстремальних умов життєдіяльності населення України, які виникли через повномасштабну воєнну агресію Росії, складові індексу поточного становища (ІПС) нерівноцінні, а їх об'єднання в один показник дещо спотворює відображення реальних економічних оцінок та очікувань населення України. Адже дуже абстрактний характер постановки питання про доцільність великих покупок узагалі не дає чіткої відповіді про реальні наміри респондентів робити великі покупки, отже, і не відображає їхнього реального матеріального становища в період проведення опитування. Особливо це стосується ситуацій, коли економічні настрої респондентів змінюються. Хоча, з іншого боку, загальний напрям динаміки матеріального становища населення України індекс поточного становища відображає. Тому використання ІПС, як інструмента цього дослідження, у певні періоди доповнюватиметься аналізом індекс поточного особистого матеріального становища. Аналогічним чином використовуватимуться й інші види показників у дослідженні Info Sapiens «Споживчі настрої в Україні».

Прикметно, що в коментарі аналітиків компанії «Info Sapiens» у дослідженні за березень 2022 р. зазначено таке. «У березні (2022 р. – Прим.

ред.) індекс споживчих настроїв перебуває на піку замірів починаючи з 2014 р., наблизившись до значень осені 2019 р., коли він ледь не перетнув позначку 100, що означало б перехід у позитивну оцінку населенням економічної ситуації. Це парадоксально, зважаючи на війну, але пов'язано з конструкцією індексу та очікуваннями українців. На 2/5 на ІСН впливає оцінка поточного становища, яка в умовах війни істотно впала й зараз перебуває на рівні квітня 2020 р., коли почався COVID-2019 в Україні, та 2015–2016 рр. Але на 3/5 на індекс впливають економічні очікування в перспективі півроку – п'ять років, і вони зашкалюють, досягнувши показника 120,8: такого ми не спостерігали ніколи. Це співвідноситься з тим, що 92 % українців впевнені, що Україна зможе відбити напад Росії. Водночас українці більше оптимістичні щодо розвитку економіки в довгостроковій перспективі, ніж у короткостроковій».

Вочевидь, на самому початку повномасштабної російської воєнної агресії патріотична ейфорія привела навіть до більш оптимістичних оцінок українцями свого поточного особистого матеріального становища. У результаті в березні 2022 р. індекс поточного особистого матеріального становища становив 71,2, що було на 12,4 п. вище за показник лютого 2022 р. Не виключено, що в березні 2022 р. зростання оцінок поточного особистого матеріального становища, принаймні частково, було пов'язано з тим, що частина респондентів у цей період могла отримувати певні додаткові доходи від переміщення значних контингентів населення України в цей період. Наприклад, у лютому – березні 2022 р. стрімко зросла ціна оренди житла в ряді регіонів Правобережної України.

Але невдовзі економічні настрої та очікування населення України радикально змінилися, оцінки поточного особистого матеріального становища почали усталено знижуватися. Так, у серпні 2022 р. індекс поточного особистого матеріального становища сягнув «дна», склавши 30,4 п., що відображає дуже високий ступінь песимізму українців щодо їхнього матеріального становища в цей період. Причому найстрімкіше оцінки українцями свого поточного особистого матеріального становища скорочувалися в березні – травні 2022 р. Саме в цей період Сили оборони звільнили від російських окупантів північ України. Однак у вересні 2022 р. оцінки респондентами свого поточного особистого матеріального становища зросли до 37,0 п. Надалі динаміка оцінок поточного особистого матеріального становища набула хвилеподібного характеру із загальною тенденцією до зростання. Утім, досягнувши рівня 54,2 п. у грудні 2023 р., у 2024 р. оцінки поточного особистого матеріального становища знижувалися до рівня 50,0 п. у лютому поточного року. Такий стан настроїв населення України, вочевидь, можна охарактеризувати як середньопесимістичний за шкалою оцінок Info Sapiens.

Водночас паралельно із цим, починаючи з квітня 2022 р. і після попереднього стрімкого скорочення в березні, зростав також й індекс доцільності великих покупок. Утім, зазначене зростання індексу доцільності

великих покупок мало хвилеподібний характер, сягнувши в травні 2023 р. 66,2 п. Із червня 2023 р. цей індекс почав хвилеподібно знижуватися і в лютому 2024 р. зрівнявся за величиною з оцінкою поточного особистого матеріального становища. Така поточна ситуація подібна до ситуації навесні 2022 р. Адже протягом майже всього періоду повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну величина індексу доцільності великих покупок була більша за величину індексу оцінки респондентами свого поточного особистого матеріального становища. Зазначимо, що цей індекс, виходячи з характеру постановки питання респондентам у методиці дослідження Info Sapiens, за умов повномасштабної війни може відобразити не лише реальну, а також й абстрактну (тобто для тих, хто має гроші) доцільність великих покупок.

Тому, видається, що в цілому індекс поточного особистого матеріального становища більш адекватно відображає реальне матеріальне становище респондентів, ніж індекс поточного становища (ІПС). Утім, для аналізу загальної динаміки споживчих настроїв населення, особливо за умов періоду відносної стабілізації соціально-економічної і воєнно-політичної ситуації в Україні, індекс поточного становища цілком репрезентативний. Особливо в поєднанні з індексом економічних очікувань (ІЕО).

Аналіз результатів досліджень компанії «Info Sapiens» свідчить, що в період з лютого по липень 2022 р. індекс поточного становища усталено скорочувався. Із серпня 2022 р. до травня 2023 р. включно ІПС зростав і сягнув позначки 58,4 п. Але, попри таке зростання оцінок респондентами свого поточного споживчого становища, ці оцінки залишалися доволі песимістичними. Утім, після травня 2023 р. ІПС дещо знизився та набув хвилеподібного характеру, як і його складові. З грудня 2023 р. цей індекс почав знижуватися до рівня 50,0 п. у лютому 2024 р. Оцінки респондентами загалом свого поточного становища мають, так би мовити, середній рівень песимізму.

Водночас треба нагадати, що значення індексів можуть змінюватися в межах від 0 до 200. Значення дорівнює 200 у тому разі, якщо всі громадяни позитивно оцінюють економічну ситуацію. Індекс дорівнює 100 тоді, коли частки позитивних і негативних оцінок однакові. Значення індексу менше 100 означає, що в суспільстві переважають негативні оцінки.

Що ж стосується динаміки економічних очікувань населення, то, по-перше, сама постановка питання про них менш конкретна, ніж питання щодо поточного особистого матеріального становища реципієнтів. По-друге, очікування людей доволі часто базуються не лише на реальній оцінці ситуації, а й піддаються їхніми сподіваннями на бажане в майбутньому. Вочевидь саме цим пояснюється різноспрямована динаміка індексів поточного становища та економічних очікувань населення на початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну та збереження дуже помітної розбіжності у їхніх величинах у подальший період.

Так, якщо в березні 2022 р. індекс поточного становища населення України становив 49,9 п., знизившись порівняно з лютим 2022 р. на 11,2 п., то індекс економічних очікувань у цей же період становив 120,8 п., збільшившись порівняно з лютим 2022 р. на 54,7 п. Таким чином, динаміка економічних настроїв українців на самому початку повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну мала різноспрямований характер: песимістичні поточні оцінки й оптимістичні очікування на майбутнє. Як наголошували аналітики компанії «Info Sapiens», тоді 92 % українців були впевнені, що Україна зможе відбити напад Росії.

Потім оптимістичний погляд українців на майбутнє почав трохи слабшати, і в червні, липні та серпні індекс економічних очікувань населення становив відповідно 94,8, 97,2 і 100,0 п. У вересні 2022 р., на тлі успіхів Збройних сил України в Харківській області, ІЕО зріс до 113,3 п. Переважання оптимістичних економічних очікувань населення України зберігалося до вересня 2023 р. включно, коли ІЕО хоча й знижувався, але все-таки ще становив 102,0 п. Починаючи з жовтня 2023 р. (96,3 п.) динаміка ІЕО відображала перевагу вже песимістичних економічних очікувань населення. Як зазначалося вище, у лютому 2024 р. індекс економічних очікувань населення вже опустився до 83,7 п.

Прикметно, що в період з вересня 2022 р. до вересня 2023 р. включно, коли економічні очікування респондентів були переважно оптимістичними, Сили оборони звільнили від російських окупантів значні території в Харківській і Херсонській областях та провели контрнаступ у Запорізькій області. Щоправда, очікування українців щодо результатів контрнаступу, які значною мірою стимулювалися доволі оптимістичними обговореннями в ЗМІ, набагато переважали отримані результати. Тому найвірогідніше, що перехід російсько-української війни у 2023 р. у категорію «війни на витривалість» призвів до того, що не лише оцінки населенням поточного економічного становища, а також і його економічні очікування з жовтня 2023 р. набули песимістичного характеру.

Водночас для кращого уявлення про вплив повномасштабної війни Росії проти нашої держави на економічні настрої та очікування населення розглянемо ряд положень дослідження компанії «Делойт» в Україні «Споживацькі настрої українців у другий рік повномасштабного вторгнення». Мета цього дослідження – «вивчення купівельної активності українських споживачів та її специфіки у другий рік повномасштабного вторгнення. Період проведення дослідження – 13–28 листопада 2023 р.». В основі цього дослідження лежить «багатоступенева стратифікована вибірка, що представляє населення України за статтю, віком, видом зайнятості та типом населеного пункту (понад 1 тис. респондентів)». При цьому треба наголосити, що ця робота компанії «Делойт» в Україні є типовим і детальним маркетинговим дослідженням з метою оптимізації продажу різних товарів в Україні. Саме тому для виконання нашої роботи розглядалася лише частина результатів дослідження компанії «Делойт» в Україні. До того ж результати

дослідження компанії «Делойт» відображають економічні настрої та очікування населення України як статичні, тобто такі, що сформувалися станом на листопада 2023 р.

Зокрема, фахівці компанії «Делойт» досліджували споживчі настрої та купівельну спроможність українців і встановили таке. «У 2023 р. збереглася тенденція до зменшення частоти покупок та рівня витрат українців, крім таких категорій, як продукти харчування та лікарські засоби. Найменше українці скоротили свої витрати на придбання лікарських засобів (22 % опитаних, що на 6 в. п. менше, ніж у 2022 р.), але водночас у третини респондентів такі витрати зросли. Витрати на продукти харчування зросли у 32 % українців, а у 26 % – знизилися, що на 9 в. п. менше, ніж у 2022 р. У 2021 р. 36 % українців повідомляли про збільшення витрат, у той час як лише 9 % повідомляли про їхнє зменшення.

У 2023 р. серед опитаних українців збереглася тенденція економити – українці намагаються економити під час придбання будь-яких товарів. Залежно від категорії товарів економити схильні від 41 до 77 % (47–86 % – від 24 лютого 2022 р.), що свідчить про зменшення тенденції до економії. Найменше економлять на лікарських засобах, дитячих товарах, купівлі готової їжі».

Як у 2022 р., «так і в 2023 р. українці намагалися заощаджувати під час купівлі продуктів харчування. У 2023 р. цей показник становив 67 %, що, порівнюючи з довоєнним 2021 р., на 19 в. п. більше. У регіональному розподілі найбільше намагалися економити жителі східних і північних регіонів України – 81 та 72 % відповідно, тоді як у західних областях таку потребу відчували 64 % опитаних мешканців». З іншого боку, «49 % респондентів не економлять під час купівлі лікарських засобів; 57 % українців віком 18–27 років (на 8 в. п. більше, ніж середнє значення) не економлять на цьому».

При цьому, як зазначається у звіті компанії «Делойт», у 2023 р. «дві третини бюджету українців йде на покриття витрат на товари та послуги першої необхідності, серед яких обов'язкові платежі (комунальні платежі, орендна плата, платежі за боргами/кредитами/іпотекою тощо) – 28 % і продукти харчування (38 %). Витрати на одяг та взуття (8 %) є найбільшою категорією, яка належить до необов'язкових витрат. На заощадження припадає всього 4 % бюджету опитаних респондентів. Витрати на донати / благодійність (3 %) переважають витрати на дозвілля (2 %)». Разом з тим 47 % українців робить запаси їжі, водночас ліки про запас купують 43 % опитаних.

У підсумку фахівці компанії «Делойт» наголошують, що «українці, як на фоні європейців, так і американців, істотно відрізняються більш обдуманною поведінкою під час купівлі продуктів харчування. Це викликано економічними проблемами, оскільки продукти харчування в бюджеті українця в середньому займають удвічі більше місця, ніж в інших», обраних для такого маркетингового опитування країнах. Це проявляється як у

високому відсотку вибору менш дорогих варіантів їжі, так і в максимізації використання доступних продуктів.

Таким чином, дослідження компанії «Делойт» в Україні засвідчило, що за умов повномасштабної війни Росії проти нашої держави, «дві третини бюджету українців іде на покриття витрат на товари й послуги першої необхідності». При цьому вагома частка населення України «намагалися заощаджувати під час купівлі продуктів харчування. У 2023 р. цей показник становив 67 %, що, порівнюючи з довоєнним 2021 р., на 19 в. п. більше». Утім прикметно, що індекс поточного особистого матеріального становища, який розраховується згаданою вище компанією «Info Sapiens», за цей же період (листопад 2023 р. проти листопада 2021 р.) зменшився лише на 2,8 в. п. Це може свідчити, що при оцінюванні поточного особистого матеріального становища українці виходять не лише з економічних реалій, а й підсвідомо закладають у свої оцінки якісь очікування свого майбутнього.

Як зазначалося на початку цієї праці, разом з дослідженням споживчих настроїв населення компанія «Info Sapiens», крім того, вивчає інфляційні та девальваційні очікування українців, а також очікувану динаміку безробіття. Для цього використовуються індекс інфляційних очікувань (ІО), індекс девальваційних очікувань (ІДО), індекс очікуваної динаміки безробіття (ІОДБ). Як зазначалося вище, у лютому 2024 р. «показник індексу очікуваної динаміки безробіття зріс на 10,1 п. і становить 128,4 п. Індекс інфляційних очікувань зріс на 0,9 п. та становить 181,8 п. Індекс девальваційних очікувань зменшився на 2,2 п. і становить 146 п.».

Тобто нині серед ряду процесів, які відбуваються в економіці нашої держави, найбільше українців турбує саме інфляція. Хоча в період напередодні повномасштабного воєнного вторгнення Росії в Україну в грудні 2021 – лютому 2022 р. інфляція, здається, турбувала українців більше, ніж сьогодні, адже тоді ІО коливався в межах 189,6–192,6 п. Найнижчі рівні інфляційних очікувань за весь період повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну спостерігалися в березні (169,6 п.) – квітні (170,5) 2022 р. і квітні (172,0) – травні (173,9) 2023 р.

Прикметно, що в зазначені місяці 2022 р. ЗСУ разом з іншими Силами оборони спочатку зупинили війська російських окупантів, а потім відкинули їх з північних областей України. У квітні– травні 2023 р. громадяни нашої держави жили в очікуванні розрекламованого у «Єдиному марафоні» українського контрнаступу на фронті. Водночас треба зазначити, що попри зафіксовані у 2022 р. Державною службою статистики України вищі, ніж у 2023 р. рівні споживчої інфляції у вітчизняній економіці, інфляційні очікування населення в ці роки істотно між собою не відрізнялися та були загалом доволі високими, порівняно з очікуваними девальвацією гривні й рівнем безробіття в Україні. Тому можна зробити висновок, що саме на інфляційні очікування населення, разом з економічними чинниками, дуже впливають чинники неекономічного характеру.

Разом з тим девальваційні очікування населення всього періоду повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну були значно менш песимістичними, ніж очікування інфляції. Вочевидь, на динаміку девальваційних очікувань населення найбільший вплив справляли курсова політика Національного банку України, у тому числі у висвітленні ЗМІ, та стан поточного особистого матеріального становища українців. Зокрема, на початку квітня 2023 р. ЗМІ звернули увагу на повідомлення НБУ про те, що попит населення на валюту впав до мінімуму за останніх пів року. Деякі дописувачі в коментарях зазначили, що, «коли ціни стрімко зростають щодня і на все, а чимало людей втратили роботу та житло, їм не до купівлі валюти, бо банально немає за що. Більшість тих, хто хотів перевести заощадження в валюту, зробили це давно, тому купують її здебільшого ті, хто має чималі доходи, а таких меншість» (URL: https://biz.censor.net/news/3483000/poput_naselennya_na_valyutu_vpav_do_minimu_za_ostannih_piv_roku).

Що ж стосується індексу очікуваної динаміки безробіття (ІОДБ), то після періоду деякої турбулентності навесні – влітку 2022 р. його динаміка стала більш плавною. Він коливався в межах 118,4–130,7 п. Вочевидь, це пов'язано зі зростанням попиту на робочу силу на вітчизняному ринку праці (Детальніше див. «Україна: події, факти, коментарі». 2023. № 22–24).

Таким чином, проведений раніше інтегрально-галузевий аналіз макроекономічних оцінок керівників підприємств свідчить, що їхні доволі позитивні очікування мають, однак, не надто усталений характер. Тобто якісь події, чи то військового, чи то економічного характеру, можуть мати вельми негативні наслідки для функціонування українських підприємств загалом. Водночас більш оптимістичні оцінки притаманні переважно підприємствам, які здійснюють експортні операції. З іншого боку, нинішнє посилення економічних песимістичних очікувань населення може сприяти посиленню тіньових процесів у вітчизняній економіці. При цьому не можна забувати, що саме перебіг російсько-української війни, як на фронті, так і в тилу, справляє визначальний вплив на характер очікувань як керівників підприємств, так і населення України. Нинішня ж фаза російсько-української війни, яку можна охарактеризувати як «війну на витривалість», хоча й обумовлює доволі плавну динаміку очікувань, але під впливом якихось подій може викликати стрімкі зміни в оцінках респондентів *(При підготовці цієї праці було використано інформацію з таких джерел: Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво (<http://www.bank.gov.ua>); Нове щомісячне опитування підприємств, #22, (02/2024) // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (<http://www.ier.com.ua/files/Projects/2024/TFD/NRESFebruary2024uaFINAL.pdf>); Споживчі настрої в Україні // ТОВ «Інфо Сapiєнс» (<https://www.sapiens.com.ua>); Споживацькі настрої українців у другий рік повномасштабного вторгнення. 13 березня 2024 р. // «Делойт» в Україні ([41](https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-</i></p></div><div data-bbox=)*

release/2024/consumer-behavior.html); Цензор.net (<https://censor.net.ua>). – 2024. – 7.04).

Наука – суспільству

Основні напрями діяльності НАН України

Під головуванням президента Національної академії наук України академіка А. Загороднього 3 квітня 2024 р. відбулося чергове засідання Президії НАН України.

Цього дня було заслухано три наукові доповіді.

З доповіддю «Комп’ютерно-інтегрована технологія проектування та виготовлення індивідуальних ендопротезів» виступив науковий керівник Навчально-наукового механіко-машинобудівного інституту Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського» член-кореспондент НАН України М. Бобир. Він поінформував про наукові та практичні результати зі створення методів проектування й технологій виготовлення ендопротезів опорно-рухового апарату людини індивідуального призначення, що нині є вкрай важливими та актуальними для України.

В обговоренні цієї доповіді виступили заступник директора з наукової роботи Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України академік НАН України Л. Лобанов, заступник начальника з наукової роботи Української військово-медичної академії Міністерства оборони України доктор медичних наук А. Швець, завідувач Науково-практичного центру регенеративної ортопедії Державної установи «Інститут травматології та ортопедії НАМН України» кандидат медичних наук Є. Голюк.

Другу доповідь «Про результати виконання Цільової програми наукових досліджень НАН України “Аерокосмічні спостереження довкілля в інтересах сталого розвитку та безпеки” у 2021–2023 рр.» представив голова Наукової ради цієї Цільової програми член-кореспондент НАН України О. Федоров. Він зазначив, що завдяки виконанню Програми отримано нові важливі результати, що сприяють вирішенню нагальних проблем екологічного моніторингу в Україні, оцінюванню шкоди, спричиненої воєнними діями, та розвитку співпраці науковців НАН України з європейськими партнерами у сфері аерокосмічних спостережень Землі.

Програма, що виконувалася протягом 2021–2023 рр., є продовженням програми 2018–2020 рр., яка мала спільне фінансування (проект «Горизонт-2020 ERA-PLANET» та Програма НАН України), а плани робіт узгоджувалися з вимогами європейського проекту. У межах програми разом з європейськими партнерами розпочато дослідження щодо оцінювання збитків у сфері агроресурсів унаслідок воєнних дій. Роботи за Програмою виконували 11 інститутів п’ятох відділень НАН України.

В обговоренні доповіді виступили голова Науково-координаційної ради Секції фізико-технічних і математичних наук НАН України, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України академік НАН України В. Локтєв і директор Головної астрономії обсерваторії НАН України академік НАН України Я. Яцків.

Далі доповідь «Філософія Імануеля Канта і виклики сучасного суспільства: до 300-річчя з дня народження мислителя» виголосив директор Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України член-кореспондент НАН України А. Єрмоленко. Він акцентував, що творча спадщина Канта, до якої належать теоретична, практична та філософська антропологія, має непересічне філософське й соціально-політичне значення, що залишається актуальним і сьогодні. Особливо це стосується його практичної філософії, яка стала важливим складником провідних тенденцій сучасної практичної філософії в світі.

В обговоренні цієї доповіді виступив в. о. завідувача кафедри української філософії та культури філософського факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка доктор філософських наук М. Бойченко.

Учасники засідання відзначили високу актуальність і вагомість наукових результатів, представлених у доповідях цього дня.

Насамкінець традиційно було розглянуто декілька кадрових і поточних питань. Зокрема, Президія НАН України затвердила рішення Комітету з присудження Премії НАН України «За популяризацію науки» від 21 березня 2024 р. та присудила премії НАН України «За популяризацію науки» 2023 р. (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 3.04*).

* * *

Науковці Національної академії наук України та Національної академії аграрних наук України обговорили відновлення ґрунтів, постраждалих через війну.

У Великому конференц-залі НАН України під головуванням віцепрезидента НАН України академіка НАН України В. Кошечка 28 березня 2024 р. відбулося засідання міжвідомчої наукової ради Національної академії наук (НАН) України та Національної академії аграрних наук України (НААН) з проблем агропромислового комплексу, присвячене актуальним проблемам відновлення ґрунтів, що постраждали внаслідок воєнних дій, оцінюванню впливу збройної агресії РФ на ґрунти України, визначенню напрямів, технологій і способів їх відновлення.

Серед 34 учасників засідання було 22 членів міжвідомчої ради, академіків і членів-кореспондентів, докторів і кандидатів наук з наукових установ двох академій, а також представник Міністерства аграрної політики і продовольства України.

Доповіді про відновлення ґрунтів, що постраждали внаслідок воєнних дій, виголосили в. о. директора Національного наукового центру «Інститут

грунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського» НААН академік НААН С. Балюк і директор Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України член-кореспондент НАН України Н. Заїменко.

В обговоренні доповідей взяли участь 10 провідних фахівців академій, зокрема віцепрезиденти НААН академіки НААН Ю. Лупенко та М. Роїк, завідувач відділу загальної і ґрунтової мікробіології Інституту мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України доктор біологічних наук Л. Білявська, директор Інституту агроекології і природокористування НААН академік НААН О. Дребот, академік-секретар Відділення загальної біології НАН України академік НАН України В. Радченко, директор Інституту харчової біотехнології та геноміки НАН України академік НАН України Я. Блюм, директор Інституту технічної теплофізики НАН України академік НАН України Ю. Снежкін, завідувач відділу фізіології живлення рослин Інституту фізіології рослин і генетики НАН України член-кореспондент НАН України В. Швартау та ін.

Україна є провідним світовим виробником аграрної продукції, тому втрата майже третини з понад 42 млн га сільськогосподарських угідь унаслідок воєнних дій є серйозним викликом продовольчій безпеці як нашої держави, так і світу. Зважаючи на це, актуальність питання збереження та відновлення ґрунтів важко переоцінити.

Активні воєнні дії спричинили широкомасштабну й довготривалу деградацію структури ґрунтів через механічну руйнацію, втрати ними гумусу та поживних речовин, забруднення боєприпасами, нафтопродуктами, пестицидами, радіонуклідами і важкими металами, водну й повітряну ерозію ґрунтів, а також їх переущільнення, підкислення та заболочування.

Майже з перших днів війни наукові установи НАН України та НААН почали досліджувати вплив воєнних дій на стан екосистем і ґрунтові ресурси, оцінювати завдану шкоду та збитки, обґрунтовувати стратегію відновлення, розробляти заходи з ліквідації наслідків бойових дій, очищення ґрунтів тощо. Зокрема, ґрунтознавці розробили вдосконалену систему класифікації та оцінювання ступеня мілітарної деградації ґрунтів, спричиненої бойовими діями, посилення механічного, хімічного, фізичного, фізико-хімічного та біологічного засмічення.

Ботаніки опрацювали можливість використання рослин-біоіндикаторів для виявлення місць забруднення тротилом і гексогеном, визначення мінних полів для подальшого розмінування та доцільність залучення високопродуктивних видів рослин до технологій фіторе mediaції.

Геохіміки визначають стратегію, основні заходи й рекомендації для повоєнного відновлення ґрунтів України на основі оцінювання їхнього еколого-геохімічного стану в зонах активних бойових дій з урахуванням регіональних ландшафтно-геохімічних умов і типів природокористування.

Мікробіологи запропонували заходи, спрямовані на комплексне розв'язання проблем детоксикації і відновлення родючості ґрунту та підвищення рентабельності вирощування сільгоспкультур.

Хіміки розробили біосенсорні аналізатори для визначення забрудненості води та ґрунтів органічними й неорганічними поллютантами, запропонували ґрунтові субстрати для рослинництва на основі природних мулових гелів (відходів біоочищення міських стічних вод) та акрилових гідрогелів. Крім того, на порушених ґрунтах пропонується вирощувати енергетичні культури. Це дасть змогу розв'язати дві актуальні проблеми: відновити забруднені території України, порушені внаслідок воєнних дій, та отримати цінну рослинну біомасу як альтернативне джерело енергії.

На запит Міністерства аграрної політики та продовольства України науковці НААН розробили й надали пропозиції до проєкту Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель. У 2023 р. опубліковано наукове видання «Державна програма використання та охорони земель (ґрунтово-агрохімічні аспекти)», де серед передбачених Програмою шляхів і способів розв'язання проблеми визначено завдання, що стосуються відновлення екологічного стану земель, які постраждали від збройної агресії РФ.

За підсумками розгляду на засіданні міжвідомчої ради питання відновлення ґрунтів, що постраждали внаслідок воєнних дій, планується підготувати для установ двох академій рекомендації щодо напрямів наукових досліджень, налагодження їхньої тісної співпраці, увідповіднення нормативної бази у сфері оцінювання стану ґрунтів і моніторингу основних забруднювачів міжнародним стандартам. Передбачено також подати до центральних органів виконавчої влади аналітичні матеріали щодо розв'язання на державному рівні актуальних проблем відновлення ґрунтів поствоєнних ландшафтів з урахуванням регіональних ґрунтових і ландшафтно-геохімічних умов, типів природокористування.

Наприкінці засідання міжвідомча рада затвердила склад робочої групи на чолі з віцепрезидентом НААН, директором Інституту аграрної економіки НААН академіком НААН Ю. Лупенком для підготовки на наступне засідання питання розвитку аграрного сектора та сільських територій в умовах воєнного часу й повоєнного відновлення України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 3.04*).

Сучасні дослідження та розробки академічної науки

На сайті Інституту соціології НАН України оприлюднено науково-популярний матеріал головного наукового співробітника Інституту соціології НАН України доктора соціологічних наук В. Степаненка «Українська суспільна самоорганізація як воєнний ресурс».

Будь-яка війна, і нинішня російсько-українська не є виключенням, є не лише військово-технічним зіткненням держав та армій, а й протистоянням суспільств, їхніх соціально-психологічних й організаційних можливостей, стійкості, витримки та ресурсів внутрішньої солідарної взаємодії. Основою

такої суспільної взаємодії в період війни є смисли та мотивація воювати. У випадку України ці смисли правдиві та справедливі – захист країни від зовнішньої агресії в реальній загрозі існуванню нації та країни. Водночас, крім мотивації, солідарна суспільна взаємодія потребує практичну здатність і навички суспільства до консолідації та самоорганізації. І саме це – важливий ресурс і водночас цінна перевага українського суспільства над російським у цій війні.

Війна трансформувала українське суспільство. Воно з початком широкомасштабного вторгнення перетворилося на потужний соціальний організм спротиву та здебільшого вже адаптувалося до нових реалій війни. Про таку резистентну соціальну адаптацію свідчать, зокрема, результати фундаментального дослідження Інституту соціології НАН України щодо проблем стресу, спричиненого війною, проведеного в другій половині 2023 р. І в цій воєнній трансформації сповна проявилися характерні позитивні риси нашого суспільства: його здатність до низової самоорганізації та швидкої мобілізації, основаної на солідарній взаємодії, взаємодопомозі та довірі. За оцінками соціологів, з кінця 2022 р. дві третини українських громадян відчували себе активною частиною національного спротиву, зокрема через залученість у різні форми активності, волонтерства та збори коштів щодо допомоги армії й співгромадянам.

Основою масового національного спротиву є спільна мета, яка об'єднує суспільство, принаймні більшу його частину. Це – оборона країни, перемога над ворогом, яка для переважної більшості громадян означає повернення всіх українських територій, включаючи Донбас і Крим. Захист країни, її єдність і цілісність в міжнародно визнаних кордонах – це спільне благо, яке не може належати окремо будь-кому, а лише всім.

У перспективі тривалої війни важливими завданнями суспільства є збереження внутрішньої солідарності й стійкості, підтримка різних форм самоорганізації національного супротиву у єдності з армією та державою. Завдання ж держави – плекати та організаційно підтримувати цей ресурс українського суспільства (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 2.04).

* * *

Палеонтолог, науковий співробітник відділу палеонтології Національного науково-природничого музею НАН України кандидат біологічних наук В. Яненко у своєму інтерв'ю для медійної платформи Малої академії наук України поінформував про свої захоплення, систематизацію колекції кактусів і підбірку книг відомих науковців з автографами.

В. Яненко має декілька наукових спеціальностей. Передусім він орнітолог та еколог, бо дисертацію писав про екологічні особливості популяції перепілки в Україні. Як зоолог мав досвід розведення рідкісних екзотичних тварин у приватній фірмі, викладав у чотирьох вищих

навчальних закладах. З березня 2017 р. науковець працює в Національному науково-природничому музеї НАН України як палеонтолог. В. Яненко також популяризує палеонтологію в журналі «Крила» для дітей, а для дорослих – у журналі «Куншт» і власному телеграм-каналі з мемами «Paleo_daddy». Канал науковець створив у 2020 р., перебуваючи в декретній відпустці, – звідси й назва. Тоді ж знайшов нове захоплення – кактуси.

На балконі українського палеонтолога росте близько 300 видів кактусів, до 60 видів сукулентів, деякі з них є лише у двох-трьох колекціонерів в Україні.

Ще одне зацікавлення науковця – книги. З них і почалася звичка колекціонувати. В. Яненко пригадує, що його науковий керівник мав велетенську бібліотеку з іноземними книгами, які підписали автори – провідні орнітологи світу. Згодом палеонтолог перейняв це захоплення свого вчителя й теж почав купувати книги колег з підписами авторів (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 4.04*).

* * *

За проєктом «Наука для всіх» Видавничий дім «Академперіодика» НАН України опублікував чергову науково-популярну книгу «Птахи навколо нас» авторства фахового орнітолога, молодшого наукового співробітника відділу фауни та систематики хребетних Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України Г. Фесенка.

Оповіді про птахів учений писав упродовж останніх 20 років і згрупував їх у два розділи.

Перший, що має назву «В оточенні птахів», складається з нарисів про види пернатих як певних ландшафтних комплексів, зокрема малих річок і заплави Дніпра, так і окремої класифікаційної групи, а саме воронових птахів. У інших нарисах автор ділиться враженнями від деяких екскурсій у природне довкілля, обставин, у яких спостерігали птахів, їхню поведінку, звички. Кілька нарисів присвячено особливо цікавим випадкам, пов'язаним із птахами, їхньому вмінню пристосовуватися до співіснування поряд з людиною та використовувати створені людиною умови для захисту від хижацтва інших видів. Г. Фесенко розповідає також про те, у яких екстремально загрозливих обставинах можуть опинитися птахи, живучи в урбанізованому середовищі. Крім безпосередніх спостережень за птахами, у деяких описах наведено приклади використання образів птахів у людській культурі (живописі, топоніміці тощо), що сприяє усвідомленню необхідності збереження природного довкілля загалом.

До другого розділу «Кожен вид – неповторний» включено нариси, у кожному з яких ідеться про окремий вид. Крім загальних відомостей про річний цикл існування птахів, автор пропонує читачам невеликі художні описи-замальовки обставин, у яких йому або його колегам доводилося стикатися з тим чи тим видом.

Розділ містить оповіді про:

- масові види птахів (зокрема, горобця польового, сойку звичайну, шпака звичайного й інших);
- нечисленні види (наприклад, синицю чубату, жовну чорну, посмітюху звичайну);
- види-вселенці (дятла сирійського, почасти горихвістки чорної);
- птахів-урбаністів (ластівку міську, лелеку білого, частково дрозда чорного);
- потайний вид з нічною активністю – дрімлюгу звичайного;
- червонокнижні гніздові види (орябка лісового, беркута, журавля сірого);
- червонокнижний негніздовий вид – гуску малу;
- дуже рідкісний залітний вид – плавунця плоскодзьобого.

Доволі багато уваги автор приділяє поясненням стосовно назв птахів – переважно українських, хоча є й тлумачення деяких їхніх латинських назв. Наведено не лише українські назви, якими послуговуються науковці, а й ряд синонімів до них з поясненням їхнього значення та ймовірних причин виникнення.

Книжку щедро проілюстровано професійними фотографіями птахів, що їх зробили українські птахолюби. Автором фотографій, представлених у цьому матеріалі, є О. Архипов, який знімав птахів поблизу Кучурганського лиману на Одещині, де він і мешкає.

Орнітолог Г. Фесенко сподівається, що його нова книжка заохотить читачів спостерігати за птахами, а головне – сприятиме дбайливому ставленню до них і до природи у цілому (**Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 4.04).**

* * *

«Рої дронів – кульмінація дронізації воєн»

Стаття першого віцепрезидента НАН України академіка НАН України В. Горбуліна і професора кафедри авіації та авіаційного пошуку і рятування Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту доктора військових наук С. Мосова (Джерело: журнал «Вісник НАН України», № 3, 2024).

У статті на системній основі розглянуто актуальне питання, пов'язане зі створенням та застосуванням роїв дронів військового призначення. Показано, що у світі відбувся перехід від поодиноких використань БПЛА до групового та масового застосування, кульмінацією якого стає роїння дронів – мобільних автономних безпілотних апаратів (повітряних, наземних, підводних чи надводних), запрограмованих на виконання відповідних завдань. Перелічено особливості, що характеризують рій безпілотників, визначено загальні умови реалізації роювого інтелекту. Технологію рою можна використовувати також для комбінування БПЛА з іншими роботизованими засобами. Проаналізовано сучасний стан створення й перспективи використання технології роїння дронів, передусім військового

призначення, у провідних країнах світу. Зроблено висновок, що в найближчі 10–15 років з розвитком ройового інтелекту, складних систем озброєння та новітніх матеріалів рої дронів перейдуть на етап домінування.

Погляд на безпілотну авіацію почав змінюватися у процесі нинішньої повномасштабної війни, у якій безпілотники дедалі більше стали відігравати провідну роль у вирішенні ряду важливих тактичних, оперативно-тактичних й оперативних завдань. Значущість безпіотної авіації зумовила появу відповідного указу Президента України, у якому є доручення «Кабінету Міністрів України із залученням Генерального штабу Збройних сил України опрацювати питання щодо створення у структурі Збройних сил України Сил безпілотних систем як окремого роду сил».

У сучасному світі, який швидко розвивається, технологічні досягнення часто змінюють традиційні парадигми, але найбільш очевидними ці перетворення стають під час ведення воєн. Нині у військовій справі спостерігається глибока трансформація, що ґрунтується на досягненнях у сфері двох найважливіших технологій: штучного інтелекту (ШІ) й автономії машин. Минулого року, обговорюючи нову доктрину модернізації Збройних сил США, тодішній голова Об'єднаного комітету начальників штабів США генерал армії США М. Міллі заявив, що «в списку технологій, які приходять до нас так швидко, можливо, найпотужнішою з усіх є штучний інтелект». І щоб Україна не наступила на «граблі» стратегічної недалекоглядності, треба звернути особливу увагу на сучасний світовий тренд – створення та застосування різноманітних роїв дронів, що вже революційно змінює погляди на військове мистецтво.

У цій статті вживатимемо термін «дрон» у більш широкому розумінні, ніж просто безпілотний літальний апарат (БпЛА), – як мобільний, автономний безпілотний апарат (повітряний, наземний, надводний або підводний), запрограмований на виконання конкретних завдань. Отже, досвід сучасних воєнних конфліктів і нинішньої війни в Україні свідчить про зростання ролі на полі бою різноманітних зразків дронів. Для виконання різних завдань дедалі активніше застосовують не лише окремі БпЛА, а й одночасно значну їх кількість у групі. Найближча перспектива, яка проглядається, – перехід до роїв дронів. При цьому постає ряд організаційних, технічних, правових та етичних питань, пов'язаних зі створенням роботизованої зброї із застосуванням штучного інтелекту. Така ситуація потребує формування загальної картини щодо тактики роїння дронів, актуалізації знань у цій сфері та аналізу позитивних і негативних для людства наслідків стрімкого розвитку таких технологій.

Дослідженнями, пов'язаними з ройовим застосуванням дронів, у багатьох країнах світу займаються вчені та фахівці в різних галузях науки. Їхні праці присвячено різним аспектам цієї проблеми, зокрема розробленню алгоритмів координації дронів у рої, розвитку ройового інтелекту, розробкам у сфері інтелектуальних роїв дронів, перспективам застосування смертельної автономної зброї з використанням рою БпЛА, впливу на майбутні війни

технології роїння дронів тощо. Дрони швидко перетворюються на невід'ємну частину бойових можливостей будь-якої армії.

Дронізація воєн стала природною кульмінацією змін, які розпочалися в середині 1990-х років і були зумовлені політично вмотивованим імперативом мінімізації ризиків для власних військових (комбатантів). З появою у БпЛА ударної функції у світі поширилися дискусії щодо етичних і юридичних питань їх застосування з огляду на заміну людини машиною під час вбивства як на полі бою, так і в мирний час (наприклад, удари по терористах за допомогою БпЛА у мирний період). Це стосується як зовнішніх пілотів (операторів корисного навантаження), які страждають на посттравматичний стресовий розлад незалежно від того, як далеко відбуваються бойові дії, так і цивільних (некомбатантів), які гинуть унаслідок ударів БпЛА по цілях.

Незважаючи на численні дискусії, БпЛА зусиллями політиків, вчених, фахівців і виробників уже перетворилися на зброю й активно застосовуються в сучасних воєнних конфліктах різної інтенсивності. Збройне протистояння між Вірменією та Азербайджаном за Нагірний Карабах у 2020 р. стало першим конфліктом, у якому обидві сторони використовували БпЛА різного призначення, у тому числі розвідувально-ударні та ударні дрони. Війна в Україні, яка характеризується активними одиничними й груповими застосуваннями БпЛА різного призначення, перевела в практичну площину питання регулярного та масового використання безпілотної авіації на інноваційній основі як безпосередньо на полі бою, так і для завдання ударів по тилових об'єктах критичної інфраструктури.

Безпілотники стали смертоноснішими, простішими в експлуатації, меншими за розмірами та доступнішими за ціною (наприклад, FPV). Поряд з БпЛА широкого застосування набули наземні та надводні дрони. Раніше свідком групових атак БпЛА став Близький Схід, коли ІДІЛ здійснювала до 70 атак за один день, що тимчасово зупинило наступ іракської армії під час битви за Мосул у 2017 р. Прикладами групового застосування безпілотників у цивільному секторі є світлові шоу, у яких сотні й тисячі БпЛА літають разом з ідеальною синхронністю. Так, у 2016 р. в Книзі рекордів Гіннеса було зафіксовано найбільшу кількість БпЛА, що одночасно перебували в повітрі, сформувавши групу зі 100 безпілотників. На сьогодні світлові шоу з кількома тисячами БпЛА стали вже звичним атрибутом святкових програм. БпЛА для таких застосувань зазвичай являють собою просту авіаційну платформу (наприклад, квадрокоптер), оснащену бортовим польотним контролером, GPS-датчиком для позиціонування, настроюваними світлодіодами й модулем для зв'язку з наземною станцією керування. Наземна станція використовується для попереднього розрахунку необхідних індивідуальних місій усіх БпЛА під час шоу (траєкторій без зіткнень у відкритому 3D-просторі). Потім кожна місія завантажується на відповідний безпілотник і реалізується через польотний контролер, встановлений на його борту. Наземна станція також постійно контролює стан групи під час шоу і в разі необхідності забезпечує контроль над будь-якими екстремими діями. При

цьому окремі безпілотники не «усвідомлюють» ні свого оточення, ні один одного.

«Людство здавна цікавилось ройовою поведінкою в природі, спостерігаючи за птахами, які восени величезними косяками летять на південь, не збиваючись з курсу; або за колонією мурах, які працюють злагоджено, зводячи архітектурні структури, що за складністю не поступаються сучасним мегаполісам; або за бджолами, які здатні точно визначати, де є необхідне для всієї колонії харчування. Можна констатувати, що у військовій сфері тактика рою історично сходиться до часів імперії Чингісхана, хоча будь-якої помітної ролі в тодішніх воєнних конфліктах вона не відігравала. Найближчою до створення та практичного застосування роїв дронів виявилася безпілотна авіація з використанням досягнень у сфері штучного інтелекту. Основними перевагами застосування саме БпЛА вважають їхню універсальність, гнучкість, відносно невеликі експлуатаційні витрати й можливість зменшення ролі людського чинника під час виконання поставленого завдання. Конвергенція технологій, пов'язаних із ШІ та автономією машин, дала змогу розробити концепцію рою БпЛА, що складається з автономних роботів, які взаємодіють один з одним і функціонують на полі бою як єдине ціле. Реалізація цієї концепції фундаментально змінить характер воєнних конфліктів і розвиток військового мистецтва в ХХІ ст. При цьому треба зазначити, що глобальний оборонний ландшафт постійно змінюється. Його формують як геополітичні міркування, так і економічні реалії. Утримання величезних парків застарілої військової техніки виявляється не лише стратегічно ненадійним, а й економічно нестійким процесом. За висновками іноземних фахівців, кожен долар, спрямований на підтримку старіючих активів, – це долар, не вкладений в інноваційні технології, які обіцяють змінити наступні воєнні конфлікти.

Базова технологія рою БпЛА фокусується навколо здатності досить великої кількості безпілотників (зазвичай категорій міні/мікро, оскільки зменшення розмірів знижує їх помітність) автономно ухвалювати рішення на основі спільної інформації, координувати свої дії, самостійно взаємодіяти з іншими БпЛА для досягнення поставленої загальної мети. Через значну кількість безпілотників, що можуть входити до складу рою, рій загалом та окремі БпЛА в ньому матимуть значний ступінь автономності під час пошуку та ураження цілей. Здатність автономних ройових БпЛА діяти узгоджено в поєднанні з притаманною окремим БпЛА адаптивністю й універсальністю приведе до створення сили, здатної швидко реагувати на мінливі умови на полі бою. Такі вдосконалені завдяки передовому ШІ та космічним технологіям безпілотники є не просто інструментами взаємодії – вони можуть служити також потужним стримувальним фактором. Психологічний вимір розгортання роїв БпЛА досить глибокий. На думку окремих фахівців, ретельно скоординований, автономний рій БпЛА в поєднанні з різноманітними наземними, надводними й підводними дронами потенційно може не лише домінувати в бойових сценаріях, а й стримувати ворожу

агресію, запобігаючи ескалації в нестабільних регіонах. Сприяння розвитку автономності БпЛА та координації між ними може допомогти військовим відомствам привести свою стратегічну позицію у відповідність до вимог і нюансів воєнних конфліктів XXI ст. Роїння малорозмірних БпЛА розглядають як альтернативу дорогим багатофункціональним безпілотникам, вартість яких зіставна з ціною пілотованих бойових літаків, а то й перевищує її. При цьому, як показує досвід сучасних воєнних конфліктів, такі високовартісні безпілотники доволі вразливі перед засобами протиповітряної оборони (ППО) і радіоелектронної боротьби (РЕБ) противника. Натомість кілька десятків або сотень недорогих малорозмірних БпЛА, що функціонують спільно в рамках єдиного плану, неминуче зможуть перенаситити повітряний простір над районом бойових дій. Частина їх, імовірно, буде збито, але ті, що залишаться, зможуть вразити задані цілі. За оцінками американських експертів, рій безпілотників здатний прорвати навіть найсильнішу оборону: десятки, сотні БпЛА можуть бути збиті, але тисячі пройдуть і, маючи достатньо боєприпасів, зможуть вивести з ладу радары ППО та інші засоби захисту, що відкриє шлях для атак крилатими ракетами, пілотованими літаками та іншою традиційною зброєю. До цього треба додати переваги безпілотників, вироблених з використанням радіопрозорих або радіопоглинальних матеріалів, що ускладнює для ворога як виявлення рою БпЛА, так і наведення на них зброї. Розподіл функцій між малорозмірними, недорогими та численними монофункціональними БпЛА (розвідувальні, ударні, для ретрансляції зв'язку, фальшиві – для введення противника в оману тощо) може забезпечити кращу адаптацію за умов прискорення циклів технічного оновлення. Монофункціональні безпілотники дешевше і швидше розробляти, впроваджувати у виробництво (як приклад, FPV). Більше того, об'єднані відповідним чином, вони здатні утворювати рої, розмірність і функціональність яких легко змінювати залежно від умов виконання конкретного завдання.

Для реалізації ройового інтелекту в кожний з безпілотників необхідно ввести спеціальне програмне забезпечення та «навчити» його автономно маневрувати не лише відносно цілі, на якій він сфокусований, а і відносно інших, найближчих до нього БпЛА в рої так, щоб уникати зіткнень. На основі спостережень за різними природними прикладами ройової поведінки та з використанням методів математичного та імітаційного моделювання було розроблено різні моделі ройового інтелекту (вовчої зграї, бджолиної сім'ї, світлячків тощо, у яких поведінка окремих одиниць ґрунтувалася на різних способах взаємодії з навколишнім середовищем і всередині групи). Треба зазначити, що ройовий інтелект реалізується з урахуванням кількості в рої різнотипних монофункціональних БпЛА (DJI Matrice 30T, FPV тощо) різного призначення (розвідувальні, ударні, радіоелектронної протидії, ретрансляційні тощо), конкретної місії (масована атака на об'єкт противника, розвідка, виявлення об'єктів ППО, перевірка маскуванню своїх військ тощо)

та заданої цілі (інфраструктурний об'єкт противника, пункти керування зброєю, тилловий стратегічний об'єкт, засоби ППО, склади зі зброєю тощо).

Груповий зв'язок для БпЛА в рої може забезпечуватися на основі радіочастотного, стільникового або супутникового зв'язку та реалізуватися за допомогою розподіленої лазерної «сітчастої» мережі обміну даними. Рій може використовувати також спеціальні мережеві технології, особливо коли діє за межами прямої видимості (BVLOS) і на великих територіях, де наявність зв'язку не гарантовано. Окремі БпЛА можуть постійно підключатися до мережі та відключатися від неї, що робить децентралізовану спеціальну мережеву структуру дуже корисною. Керування роєм БпЛА часто може здійснюватися за допомогою однієї наземної станції керування, що спрощує необхідне обладнання та вимоги до розгортання. Оскільки БпЛА працюватимуть здебільшого автономно (рівень автономності встановлюється для кожного конкретного застосування), одному оператору не доведеться самостійно керувати кількома БпЛА в режимі реального часу. Технологію рою можна також використовувати для комбінування БпЛА з іншими роботизованими засобами, такими як наземні, надводні та підводні дрони. Роїння БпЛА потребує від розробників розв'язання ряду проблем. Зокрема, це питання, пов'язані зі здатністю безпілотників зберігати розділення, щоб уникати зіткнень у повітрі; здатністю кожного безпілотника передбачати, де в будь-який момент перебуватимуть сусідні з ним БпЛА; розподілом і перерозподілом завдань між безпілотниками в умовах мінливої бойової обстановки; забезпеченням реконфігурації рою в разі змінення його складу – втрати БпЛА або, навпаки, приєднання додаткових одиниць. Розв'язанню цих проблем може сприяти зондування в режимі реального часу, а також використання алгоритмів ройового інтелекту й комп'ютерного зору.

З появою технологій ройового інтелекту, складних систем озброєння та новітніх матеріалів рої дронів здатні швидко розвиватися і в найближчі 10–15 років перейти на етап домінування. Можливо, навіть раніше провідні в економічному, науково-технічному і військовому плані країни світу відмовляться від дорогих та складних пілотованих авіаційних операцій на користь БпЛА і їх роїв, здатних виконувати деякі функції без ризику для життя особового складу.

Незважаючи на позитивні результати експериментів щодо роїння безпілотників, їх поки можна вважати проміжними, оскільки на сьогодні немає жодної ройової системи БпЛА та роїв інших видів дронів чи їх комбінацій, які було б прийнято на озброєння. Для подальшої реалізації концепцій роїння дронів потрібно розв'язати ряд проблем, про які йшлося вище. Разом з тим життєво важливим стає розроблення технологій боротьби з роєм дронів, і країни світу працюватимуть над тим, як за допомогою ШІ та машинного навчання перемогти рій дронів. Більш розумні дрони створять значні труднощі, якщо вони атакуватимуть десятками й навіть сотнями з різних напрямків і висот, одночасно з повітря, землі та води. Отже, найбільш актуальними напрямками подальших досліджень є такі: створення й

удосконалення алгоритмів ройового інтелекту; способи боротьби (протидії) рою дронів; опрацювання етичних і юридичних аспектів застосування роїв дронів, особливо оснащених зброєю (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 28.03).

* * *

П'ять найважливіших подій в історії України: розповідають українські історики

У другу річницю повномасштабної війни в Україні пропонуємо порефлексувати про минуле. Але не близьке, що відсилає до 24 лютого 2022 р., а набагато глибше. Нині разом з українськими істориками згадаймо найважливіші події в нашому минулому, які вплинули на те, що відбувається у країні сьогодні.

У 1991 р. відбулося саме відновлення незалежності: якби, зокрема, не Русь – середньовічна незалежна держава на землях України, то, найімовірніше, ми б не мали сьогодні незалежної України.

Русь – це така яскрава сторінка в нашій історії України, що дає відповіді майже на всі запитання, які маємо сьогодні. Наприклад, на запитання: «Чому зараз триває російсько-українська війна?». Тому, що Росія без України не має європейськості, адже це така собі Золота Орда 2.0.

Московське царство постало у XIII ст. завдяки тому, що монголи почали сунути й ослаблювати Русь. Москва їм не була цікава: там не було нічого, а монголам кортіло захоплювати ті землі, з яких можна збирати хорошу данину. Тож московити з ними дуже добре порозумілися і швидко домовилися. Зрештою, Москві було зручно приєднувати до себе ті території, що ослабли під напором орди. І сьогодні вони хочуть загарбати цю нашу історичну спадщину у вигляді Русі.

Русь – показник нашої європейськості. Як сказав Т. Снайдер (американський історик, фахівець з історії Східної Європи. – Прим. ред.) в одній зі своїх лекцій, в історії України є всі тренди європейської історії в тій чи іншій формі. Наприклад, європейська монета з кінця X ст. ходить територією Русі.

Інший приклад – династичні шлюби. Недарма Ярослава Володимировича називали тестем Європи. Так, його донька Анна поїхала туди заміж не з порожніми руками, а привезла важливу книгу – Євангеліє, на якому потім присягали французькі королі. Це свідчить про те, що освіта, наука, культура розвивалися вже в Русі.

Пізніше, коли у XIII ст. центр із Києва переїжджає на Галичину й утворюється Галицько-Волинське князівство, Данило отримує корону від Папи Римського. Це теж важливий маркер визнання європейськості нашої держави, адже нас поважали за рівних партнерів.

Отож, на мою думку, Русь – це певний генетичний код нашої історії, який заклав підвалини того, ким ми є сьогодні та чому ми тут опинилися.

Хрещення України наприкінці X ст. (розповідає О. Алфьоров)

Ми вчимо історію з погляду світської людини. Але нам треба розуміти, що відділення держави від церкви відбулося трошки більше як 100 років тому. Для всієї Європи церква й держава були єдиним організмом. Тому, коли науковці вивчають історію поза релігійним контекстом, її половина просто зникає: так не пояснити, чому русини стали українцями, чому наші князі могли битися один з одним, чому люди йшли на героїчні вчинки, що їх мотивувало в боротьбі.

Маємо копати глибше й досліджувати другу половину нашої історії, у якій були свої церковні правителі. Вони не просто опікувалися християнами, а й створювали інтелектуальні продукти. Зрештою, саме церква була засобом масової комунікації – через щоденні служби, на яких кожен священник міг повторити те, що сказав його єпископ, а перед цим – митрополит.

Хрещення України мало багато етапів. Історія проникнення християнства на наші землі тривала понад 900 років, починаючи від першої звістки про апостола Андрія. Були також згадки про скіфську єпископію, про інші церкви, які фіксували в історичних хроніках на наших територіях. Знаємо й про те, що патріарх Фотій хрестив русів у 860-ті роки, за правління князя Аскольда. Зрештою, княгиня Ольга, яку в православній церкві шанують як рівноапостольну, теж прийняла персональне хрещення.

Хрещення ж Володимира Великого – це не просто персональне хрещення князя чи певних прошарків населення нашої середньовічної української держави Русь. Це була реформа Володимира Великого, що мала б об'єднати на конфесійному полі всі землі Русі.

Зауважу: Володимир, на відміну від своєї бабки Ольги, обрав за центр християнської віри Константинополь, Візантію. Пізніше це призвело до того, що після розколу Вселенської церкви українська церква стала православною. Натомість наші західні сусіди – католики.

Однак міг бути й геть інший сценарій, навіть не один. Наприклад, Володимир міг обрати мусульманство як одну з провідних тогочасних релігій. Тоді очевидно, що говорити про Європу, якою ми її сьогодні знаємо, взагалі б не довелося. Кордону, який на сьогодні природно проходить морем, не існувало б. Також ми, вірогідно, могли обрати юдаїзм, бо поруч був сусід із цією вірою – Хозарський каганат. Але Володимирові було все ж таки вигідно скерувати вектор саме на Візантію, адже Русь була більше зацікавленою в торгівлі по Дніпру через Чорне море.

З прийняттям християнства у Володимира одразу виникає потреба забезпечити рукописними книгами всі центральні міста, де будуть церкви. Тому з'являється неймовірна кількість центрів для переписування, а отже, й офіційних шкіл, бібліотек – інтелектуальних хабів, так би мовити.

Християнська церква надає нам не тільки релігійний контекст: ми стаємо частиною Європи, яка теж поступово приймає християнство. Тож наприкінці X ст. ми для інших європейських монархів уже не варварська держава (якими нещодавно були й самі європейські монархії), а їхні «брати у Христі». Цей процес можна порівняти зі створенням Євросоюзу.

Християнство також привело до того, що та велика кількість племен, які були розрізнені (наприклад, ще за часів Святослава), отримала єдину сакральну складову. Тепер династія – не просто влада сильних, а влада від Бога. Це починає їх об'єднувати в єдиному ідеологічному полі та значною мірою впливає на те, що сьогодні Україна – найбільша країна у Європі.

Знищення Києва монголо-татарами в 1240 р. (розповідає Я. Грицак)

За часів Русі Київ належав до 10 найбільших міст Європи та був геополітичним центром на її сході. Після того як монголо-татари знищили його, він відновив свій розмір аж у другій половині XIX ст. Свій же геополітичний статус пробує остаточно відновити тепер, у війні з Росією.

Тогочасний занепад Києва призвів до геополітичної пустки. Геополітика, як і природа, не терпить пустоти: у неї пробували влитися сусіди з півночі й півдня, заходу та сходу. Їх приваблювало, з одного боку, багатство українських ресурсів, з іншого – особлива вага українських земель: той, хто контролював Україну, мав вищі шанси стати супердержавою.

Це призвело, зокрема, до виняткової політичної нестабільності в Східній Європі. Жодна держава тут не могла проіснувати більше 300 років, на відміну від Західної Європи чи Азії, де Священна Римська чи Китайська імперії могли налічувати тисячу літ. Для місцевого населення це несло численні випробування й страждання у формі «війни всіх проти всіх».

За словами козацького літописця, «кров лилася рікою та рідко хто у цій крові рук не мачав». Так було під час революції Хмельницького, під час Першої і Другої світових війн. Героїчний спротив України та курс на євроінтеграцію дає надію на те, що Україні нарешті вдасться вирватися із цієї геополітичної пастки.

Обрання І. Мазепи гетьманом у 1687 р. (розповідає С. Демчук)

Історики здебільшого орієнтуються на важливі події політичної історії, які визначають усю подальшу долю України. Але я вже 10 років здебільшого займаюся історією мистецтв, і зрушення в ній можуть свідчити про великі зміни на всіх рівнях.

Саме тому хочу поговорити про постать, яка поєднує політичну історію та історію мистецтва в Україні, – про І. Мазепу і його обрання гетьманом. Ця подія відкрила нову сторінку в політичній історії України, адже І. Мазепа протримався як гетьман рекордну кількість років – 22.

Він був умілим дипломатом, освіченою людиною – лідером, готовим очолити державу, хоча від нього цього й не дуже очікували. Саме таких лідерів має шукати сучасна держава – людей, які здобули відповідну освіту, мають десятки років дипломатичної та політичної практики, які роками піднімалися владними сходами. У цьому контексті І. Мазепа може для нас бути прикладом сьогодні.

І, звісно, Мазепа як гетьман відзначився активною меценатською політикою. Ті храми, які постали завдяки йому, унаочнюють новий стиль – локальний варіант бароко. Бароко виникло як католицький стиль, стиль Контрреформації, але в Україні набуло власного забарвлення: його

пристосували для православної літургії та місцевих смаків. Тому, звичайно, наші храми, які збереглися, відрізняються від тих, що бачимо на Заході. Навіть на заході України є приклади більш традиційного бароко, але на лівобережній Україні, де й будував І. Мазепа, храми поєднують локальну православну традицію та новий стиль.

Бароко навіть вважають у нас «національним стилем». Загалом у Європі це унікальне явище, бо здебільшого бароко не асоціювалося там із чимось національним, якщо говорити про націю як політичну спільноту. Натомість інколи навіть говорять про необароко в українському мистецтві як продовження чи то пак переосмислення того стилю, основи якого заклав І. Мазепа.

Коли держава має якийсь певний стиль, вона демонструє, що перейшла в нову якість – від просто військової, якою було Військо Запорозьке початково, до достатньо стабільної адміністративно та економічно – такої, яка може забезпечити настільки масштабне будівництво. Як на мене, І. Мазепа – це той «хімічний елемент», завдяки якому відбулася численна кількість реакцій, що й спричинили ці зміни в країні.

Важливо усвідомлювати: події ранньомодерної доби певним чином вплинули на те, що відбувалося у ХХ ст. Не тільки через результати битв, підписання угод чи інші дії, а й через міфи, які навколо них постали. Бо реальні політичні постаті стають символами: ми досі про них думаємо, вони досі формують нашу свідомість. Це помітно ще й з того, як Путін постійно звертається до цих подій, порівнюючи себе з Петром І. Це міф, який він намагається використати.

І. Мазепа теж став символом, до якого неодноразово поверталися у ХХ ст. Наприклад, Вселенський патріарх підтвердив, що анафема на І. Мазепу не дійсна й ніколи такою не була, оскільки її наклали з політичних причин, а не церковних. Ця заява 2018 р. доводить, що події ранньомодерної доби в Україні досі актуальні для світу, досі мають значення.

Революція 1917–1921 років (розповідає В. Мараєв)

На початку ХХ ст. вперше в новітній історії українці змогли здобути свою національну державність – і не тільки державність, а ще й соборність. Уже наприкінці 1917 р. створюють Українську Народну Республіку, на початку 1918 р. вона проголошує свою самостійність, а на початку 1919 р. – об'єднується із Західноукраїнською Народною Республікою, тобто відбувається об'єднання майже всіх українських етнічних територій в одній українській державі.

Тоді виник величезний імпульс для всієї подальшої визвольної боротьби, що триває досі. Ідея незалежності й соборності нікуди не зникала. Вона виявилася актуальною навіть сьогодні, тому що Україна знову воює саме за незалежність і соборність проти фактично такого самого ворога – Росії.

Проголосивши державність у 1917 р., українці відчували, що їхні зусилля не марні й мета досяжна. Весь український національний рух ХІХ – початку

XX ст. формувався на ностальгії за втраченою козацькою державністю. Пригадаймо слова нашого гімну, який написав П. Чубинський у 60-х роках XIX ст.: «Ще не вмерла Україна». Це відсилання до козацьких часів, тобто автор у цій поезії стверджує, що в нас немає вже державності, але є надія на те, що вона відродиться. І ось настає 1917 р., розпадається Російська імперія та відновлюється українська державність. Тобто українці показали: цієї мети можна досягти, хай навіть ця державність тоді, на жаль, протрималася недовго.

Для всіх подальших поколінь Українська революція стала зразком та орієнтиром. Не випадково під час Другої світової та після неї ООН виступала за УССД – Українську Самостійну Соборну Державу. Тобто революція 1917–1921 рр. це така подія, яка дає нам надію як нації.

Ми показали світові, що є реальною політичною та військовою силою, з якою мусять рахуватися всі, насамперед більшовики. Вони усвідомили: не здобувши симпатії серед української нації, втриматися на території України не вийде. Якби не існувало УНР, не було Грушевського, Винниченка, Петлюри, Скоропадського, більшовики могли проігнорувати українське питання, зневажати його та не вдатися до будь-яких українізаторських рухів узагалі, а так у 1923 р. їм довелося проголосити політику українізації.

Це спростовує міф, який сьогодні Росія, зокрема Путін, активно поширюють: буцімто саме більшовицька українізація витворила українську націю й державність. Російські пропагандисти переставляють місцями причину та наслідок. Усе навпаки: спочатку було формування української ідентичності, що привело до проголошення УНР, а потім – соборної УНР. Уже як наслідок більшовики були змушені самі вдатися до українізації, щоб втриматися тут при владі.

Період Української революції, хоча він хронологічно короткий – лише чотири роки, дав нам створення Української академії наук. Крім того, українських збройних сил, тобто армії та УНР, Української Держави Скоропадського, Галицької армії. Усі вони активно брали участь у боротьбі за незалежність, і ця боротьба так само дала нам кілька прикладів великих успіхів: похід Болбочана на Крим у квітні 1918 р., Чортківська офензива (наступальна операція Галицької армії) в червні 1919 р., похід армії УНР на Київ й Одесу в серпні 1919 р., Перший зимовий похід у грудні 1919 – травні 1920 р., успішна оборона Замостя в серпні 1920 р. Це все перемоги, які надихають і переконують українців, що ми можемо досягти свого.

Також відбувся ряд героїчних і жертвних подій. Маю на увазі бій під Крутами – це не однозначна поразка, адже завдання затримати наступ ворога українські оборонці виконали. Ще один приклад – Другий зимовий похід, де відбувся дійсно жертвний акт, коли в безнадійній ситуації намагалися боротися, але врешті 360 українських військовополонених розстріляли. Або повстання отаманів Холодного Яру та Чорного Лісу 9 лютого 1923 р. в стінах Лук'янівської тюрми: вони не стали покірно чекати виконання вироку від окупаційної влади й обрали боротися до кінця та

героїчно загинути. Це дає змогу формувати пантеон українських героїв, які полягли в боротьбі за незалежність. На них орієнтуються подальші покоління.

Ще Українська революція дала змогу випробувати кілька моделей державного устрою. За такий короткий час встигли потестувати ліву соціалістичну модель (Українська Народна Республіка, Центральна Рада та Директорія), праву консервативну (Гетьманат), ліберально-демократичну (Західноукраїнська Народна Республіка), модель диктатури (це також у ЗУНР, але після червня 1919 р., коли Петрушевича проголосили «уповновласним диктатором»). Усі ці моделі так чи інакше показали свої позитивні й негативні сторони, тому можна було робити висновки, яка з них більше підходить українцям і якого досвіду не варто повторювати.

На початку Української революції серед українських політичних кіл повністю домінувала саме ліва соціалістична ідеологія. Оскільки вона фактично була дискредитована й продемонструвала свою неефективність в українських реаліях, стався перехід симпатій на бік правої або праволіберальної моделі. Саме тому у 20-ті роки ХХ ст. набули популярності такі організації, як консервативно-монархічний Український Союз Хліборобів-Державників В. Липинського та С. Шемета, Українська Військова Організація Є. Коновальця, потім – Організація українських націоналістів Коновальця, Мельника і Бандери, які саме з позиції правих сил боролися за незалежність і соборність.

У наші дні багато що нагадує про Українську революцію. Маємо День Соборності 22 січня – одне з найважливіших державних свят на згадку про об'єднання УНР і ЗУНР у 1919 р. Також сьогодні дуже багато військових частин Збройних сил України отримують почесні найменування, які пов'язані з подіями або діячами Української революції. Наприклад, уже є 7-ма бригада тактичної авіації ім. П. Франка, 12-та окрема бригада армійської авіації імені генерал-хорунжого В. Павленка, 17-та окрема танкова Криворізька бригада ім. К. Пестушка, 26-та артилерійська бригада імені генерал-хорунжого Р. Дашкевича, 28-ма окрема механізована бригада імені Лицарів Зимового Походу, 36-та окрема бригада морської піхоти імені контрадмірала М. Білинського, 72-га окрема механізована бригада ім. Чорних Запорожців, 93-тя окрема механізована бригада «Холодний Яр», 38-й зенітний ракетний полк імені генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, 131-й окремий розвідувальний батальйон імені полковника Є. Коновальця та інші військові частини **(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2024. – 3.04).**

Міжнародне співробітництво в галузі освіти та науки

У Фізико-технічному інституті низьких температур (ФТІНТ) ім. Б. І. Веркіна НАН України (Харків) 25–28 березня 2024 р. в онлайн-режимі відбулася IV Міжнародна конференція, присвячена 50-річчю відкриття методу мікроконтактної спектроскопії (МКС).

Участь у конференції взяли відомі науковці з України, Словаччини, Німеччини, Італії, Франції, Нідерландів, Швеції, Іспанії, Японії та США, які представили 27 усних доповідей тривалістю від 30 до 45 хв.

Конференцію відкрив і модерував учень відкривача методу мікроконтактної спектроскопії академіка І. Янсона, директор ФТІНТ ім. Б. І. Веркіна НАН України член-кореспондент НАН України Ю. Найдюк.

Тематика конференції охопила актуальні проблеми фізики електронних властивостей металів, магнетиків і надпровідників, нанофізики та спінтроники. Це стосується точково-контактних досліджень надпровідного стану в нещодавно відкритих топологічних матеріалах, сполуках на основі заліза, важкоферміонних системах, дослідження ефекту переносу спінового обертового моменту, спостереження резистивного перемикавання в шаруватих сполуках дихальогенідів перехідних металів та в контактах атомарного розміру, виявлення триpletних надпровідних кореляцій у наноконструкціях і багатьох інших нових явищ.

Незважаючи на важкі обставини проведення заходу, зумовлені нищівною атакою російських ракет та дронів на енергетичні об'єкти міста, програма конференції була виконана в повному обсязі.

На закритті конференції зарубіжні учасники відмітили актуальність тематики доповідей, їхній високий науковий рівень, широке міжнародне представництво, а також висловили свою солідарність з українськими вченими та готовність до надання необхідної підтримки.

Довідково. Метод мікроконтактної спектроскопії (МКС) було відкрито в 1974 р. академіком НАН України І. Янсоном у Фізико-технічному інституті низьких температур (ФТІНТ) ім. Б. І. Веркіна НАН України. В основі методу МКС лежить фізичне явище, пов'язане з перерозподілом енергії носіїв струму електронів у металевих контактах нанометрового розміру за низьких температур, що дає змогу реєструвати спектри елементарних збуджень у металічних системах. Тобто, приклавши напругу, мікроконтакт діє як прискорювач електронів, які можуть взаємодіяти з різними квазічастинковими збудженнями. Метод МКС було зареєстровано в СРСР як відкриття у 1986 р. за № 328. Відкриття методу МКС також ініціювало велику кількість подібних досліджень в інших країнах, таких як Нідерланди, Німеччина, Франція, Італія, Словаччина, США, Швейцарія, Англія, Японія. Міжнародним визнанням піонерських робіт І. Янсона в цій галузі та самого методу МКС стало присудження йому у 1987 р. премії Європейського фізичного товариства «For the discovery and exploitation of Point-Contact Spectroscopy in Metals». У 1996 р. І. Янсона відзначили професорською

стипендією фонду О. фон Гумбольдта для проведення МКС досліджень у Німеччині, а у 2010 р. І. Янсону було присуджено нагороду Гьотеборзького та Чалмерського університетів (Швеція) ім. Л. Майтнер, «a prize to a scientist who made a breakthrough discovery in physics» (*Національна академія наук України* (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 3.04).

* * *

Проект науковців Інституту фізики НАН України переміг у конкурсі Laserlab-Europe.

Науковці Інституту фізики НАН України отримали грант на виконання проєкту «Надшвидка молекулярна динаміка світлочутливих аміноазобензолів, вивчена за допомогою сучасної фотоелектронної спектроскопії з роздільною здатністю в ультрафіолетовому діапазоні з часовим розділенням» в рамках Laserlab-Europe.

Laserlab-Europe (The Integrated Initiative of European Laser Research Infrastructures, Інтегрована ініціатива європейських лазерних дослідницьких інфраструктур) у рамках Програми ЄС «Горизонт 2020» з досліджень та інновацій, спрямований на підтримку досліджень та інновацій, що ґрунтуються на лазерних технологіях. Станом на 1 січня 2024 р. Laserlab-Europe об'єднує 35 лабораторій з 18 країн світу.

Проект науковців Інституту фізики є міждисциплінарним, оскільки об'єктом дослідження є fotocутливі молекули, які вміють синтезувати та модифікувати (задля мінімізації часу оптичного відгуку) у Страсбурзькому інституті фізики та хімії матеріалів (м. Страсбург, Франція).

Його актуальність яскраво підкреслюється отриманою П. Агостіні (США), Ф. Краусом (Німеччина) та А. Л'Юльє (Швеція) у 2023 р. Нобелівської премії з фізики за створення ультракоротких імпульсів випромінювання аттосекундної тривалості, що вперше забезпечило можливість вивчати раніше недосяжні для дослідження електронні процеси всередині атомів і молекул.

Місце виконання проєкту – Інститут нелінійної оптики та спектроскопії коротких імпульсів ім. М. Борна (м. Берлін, Німеччина).

Керівник проєкту – старший науковий співробітник відділу когерентної і квантової оптики Інституту фізики кандидат фізико-математичних наук Н. Качалова. У виконанні його завдань беруть участь співробітники Інституту фізики: науковий співробітник кандидат фізико-математичних наук А. Ходько; старший науковий співробітник кандидат фізико-математичних наук В. Войцехович; старший науковий співробітник кандидат технічних наук О. Мамута; молодший науковий співробітник В. Хоменко; провідний науковий співробітник доктор фізико-математичних наук І. Дмитрук.

Мета проєкту – дослідження часу перемикання органічних fotocутливих молекул-аміноазобензолів у розчині за допомогою фемтосекундної та аттосекундної XUV (eXtreme Ultra Violet – екстремально-

глибоке ультрафіолетове випромінювання, або ультрам'яке рентгенівське випромінювання) фотоелектронної спектроскопії із часовим розділенням (TRPES).

Наукова та практична цінність цього проекту відкриває нові горизонти для синтезу новітніх матеріалів і створення на їхній основі таких перемикачів з оптично-модульованим опором, які на відміну від найшвидших сучасних процесорів працюватимуть у тисячі разів швидше.

Перші наукові результати було представлено на весняних зборах Німецького фізичного товариства, Секції атомної, молекулярної, квантової оптики та фотоніки, які відбулися у Фрайбурзі (Німеччина) 10–15 березня 2024 р.

Співпраця науковців Інституту ім. М. Борна та Інституту фізики НАН України в рамках гранту Laserlab-Europe є вкрай важливою не тільки для академії, а й для української науки, і служитиме надійним фундаментом зміцнення зв'язків між фізиками Німеччини та України (*Національна академія наук України (<http://www.nas.gov.ua>). – 2024. – 3.04*).

Наукові видання НАН України

З'явився номер журналу «Вісник Національної академії наук України» за березень 2024 р.

Випуск відкриває стаття першого віцепрезидента НАН України академіка НАН України В. Горбуліна та професора кафедри авіації та авіаційного пошуку й рятування Інституту державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту доктора військових наук С. Мосова «Рої дронів – кульмінація дронізації воєн».

У поточному номері, крім того, можна ознайомитися зі статтею «Історія під замовлення» для російської агресії: українська відповідь головного наукового співробітника Інституту історії України НАН України академіка НАН України В. Литвина, а також зі статтею «Регіонально-просторові кластери українських безпекових студій: синергія соціогуманітаристики» завідувача відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України члена-кореспондента НАН України Я. Верменич.

«Офіційний розділ» представляють інформаційні повідомлення про засідання Президії НАН України 10 і 24 січня 2024 р.

У розділі «З кафедри Президії НАН України» подано стенограми наукових доповідей, виголошених на цих засіданнях:

– «Сучасна українська нація як діалектична єдність національно-громадянського і етнічного» (доповідач – завідувач відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України доктор політичних наук В. Котигоренко);

– «Про стан та перспективи досліджень з фізики високих енергій у рамках участі в міжнародних колабораціях LHCb (CERN, Geneva) та CBM (GSI/FAIR, Darmstadt)» (доповідач – завідувач відділу фізики високих енергій Інституту ядерних досліджень НАН України член-кореспондент НАН України В. Пугач);

– «Стан досліджень і розробок зі створення матеріалів та елементів для поглинаючих стрижнів системи керування та захисту ядерних реакторів України» (доповідач – директор Науково-технічного комплексу «Ядерний паливний цикл» Національного наукового центру «Харківський фізико-технічний інститут» кандидат фізико-математичних наук В. Красноруцький).

У розділі «Наукометрія і видавнича справа» розміщено статті «Хто є суб'єктом у машинному навчанні?» академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України академіка НАН України В. Локтева та «Непідвладне й кероване в наукових знаннях і вербальній науковій мові» доктора географічних наук, професора В. Пащенко.

У розділі «Наукові напрями» читачі можуть ознайомитися зі статтею «П'ятдесят років давидовському солітону» завідувач відділу теорії нелінійних процесів у конденсованих середовищах Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України доктора-фізико-математичних наук Л. Брижик.

Розділ «Люди науки» представлено статтею академіка НАН України В. Локтева «Вражаючий поліматизм. До 90-річчя Івана Дзюба».

Завершують номер вітальні публікації з нагоди 70-річчя члена-кореспондента НАН України Ф. Товкача, 60-річчя члена-кореспондента НАН України О. Макарової, 50-річчя члена-кореспондента НАН України С. Максименка *(Національна академія наук України (http://www.nas.gov.ua). – 2024. – 29.03).*

До уваги держслужбовця

А. Шумілова, мол. наук. спіроб. НБУВ

П. Штих, наук. співроб. НБУВ

«Зробити якнайбільше користі моїй батьківщині...»

До 200-річчя від дня народження Костянтина Дмитровича Ушинського

(Закінчення. Початок у № 6)

Статті в книжкових виданнях

1. Острогорській В. Русские педагогические дѣтели / В. Острогорській, Д. Д. Семеновъ. – Москва : Тип. А. А. Левенсонъ, 1887. – 88 с.

Зі змісту: Ушинский Константин Дмитриевич / В. Острогорській. – С. 29–61 : портр.

Шифр НБУВ: В182751; В183542; В213193

2. Я. К. Ушинский Константин Дмитриевич / Я. К. // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. – СПб., 1902. – Кн. 69, т. 35. – С. 131.

Шифр НБУВ: В157887/69

Шифр ВНБІ: Я20 Э68

3. К. Д. Ушинский (1824–1870) // Острогорский В. П. Русские педагогические деятели: Н. И. Пирогов, К. Д. Ушинский, Н. А. Корф / В. Острогорский, Д. Д. Семёнов. – Москва : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1909. – С. 33–68 : фот.

Шифр НБУВ: Гал.422Філосо. Пед.

4. Ушинский Константин Дмитриевич // Малый энциклопедический словарь. – Изд. II-ое, вновь перераб. и знач. доп. – Петербург : Изд. Брокгауз–Ефронь, 1909. – Т. II, вып. IV-ый: Почва–Вссопъ. – Ст. 1846.

Шифр НБУВ: В158482/Т.ІІ

Шифр ВНБІ: Я20 М18

5. Об'єднана науково-педагогічна сесія Харківського Державного Педагогічного Інституту ім. Горького та Харківського Педагогічного Інституту іноземних мов : присвяч. 70-річчю з дня смерті К. Д. Ушинського : тези доп. / НКО УРСР, Харків. держ. пед. ін-т ; відп. ред. А. І. Зільберштейн ; літ. ред.: Н. О. Хорунженко, С. Сіренко. – Харків, 1941. – 32 с. : портр.

До видання увійшли тези доповідей: Значення К. Д. Ушинського в історії розвитку педагогічної мислі й народної освіти в Росії / М. О. Григор'єв; К. Д. Ушинський, як редактор «Журнала Министерства народного просвещения» / А. І. Зільберштейн; Про систему психологічних поглядів К. Д. Ушинського / О. В. Запорожець; Проблема пам'яті в роботах К. Д. Ушинського / П. І. Зінченко; Дидактичні погляди К. Д. Ушинського / В. Ф. Юхимець; К. Д. Ушинський про викладання рідної мови / О. П. Феоктістов; К. Д. Ушинський про наочне навчання / А. І. Зільберштейн; К. Д. Ушинський про закордонну школу / М. М. Левіна.

Шифр НБУВ: Во362775

6. Избранные педагогические высказывания / вступ. ст. И. Шпильберга [«Великий русский педагог К. Д. Ушинский, с. 5–14]. – Симферополь : Изд. и тип. Крымиздата, 1946. – 144 с. : портр.

Шифр НБУВ: Во355702

7. Ушинский Константин Дмитриевич // Большая советская энциклопедия. – 2-е изд. – М. : Гос. науч. изд-во «БСЭ», 1956. – Т. 44 :

УЖИ–ФИДЕЛЬ / гл. ред. Б. А. Введенский. – С. 468–471 : портр. – Бібліогр.: с. 471.

Шифр НБУВ: В257058/44

Шифр ВНБІ: Я20 Б79

8. Ушинський Костянтин Дмитрович // Укр. радян. енцикл. : у 17 т., алф.-предм. покажч. / голов. ред. М. П. Бажан ; редкол.: І. К. Білодід [та ін.]. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1984. – Т. 15 : Туман–Цемент. – С. 183 : порт. – Бібліогр.: с. 183.

Шифр НБУВ: В306670/15

Шифр ВНБІ: Я20 У45

9. Ушинский Константин Дмитриевич // Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1977. – Т. 27 : Ульяновск–Франкфорт / гл. ред. А. М. Прохоров. – С. 166–167. – Бібліогр.: с. 167.

Шифр НБУВ: В319430/27

Шифр ВНБІ: Я20 Б79

10. Калениченко Н. П. Ушинський Костянтин Дмитрович / Н. П. Калениченко // Укр. радян. енцикл. : у 12 т. – 2-ге вид. – Київ : Голов. ред. УРЕ, 1984. – Т. 11, кн. 1 : Стодола–Фітогеографія / голов. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О. К. Антонов [та ін.]. – С. 520, 521 : порт.

Шифр НБУВ: В328608/11.Кн.1

Шифр ВНБІ: Я20 У45

11. Ушинський Костянтин // Енциклопедія українознавства: словникова частина : в 11 т. – Перевид. в Україні. Репринт. відтв. вид. 1955–1984 рр. – Львів : Молоде життя, 2000. – Т. 9 / голов. ред. В. Кубійович ; Наук. т-во ім. Шевченка у Львові. – С. 3475–3476.

Передрук здійснено з видання «Енциклопедія українознавства: словникова частина : [в 11 т.] / Наук. т-во ім. Шевченка ; голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк».

Шифр НБУВ: В339091/9

Шифр ВНБІ: Я20(4Укр) Е64

12. Бакаленко І. М. Становлення і розвиток вітчизняної лінгводидактики як самостійної дисципліни (Ф. І. Буслаєв, К. Д. Ушинський, І. І. Срезневський) : навч. посіб. / І. М. Бакаленко ; Запоріз. держ. ун-т, Каф. методики викладання філол. дисциплін, Лаб. новітніх технологій навчання ; відп. ред. Т. О. Пахомова. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 114 с. : іл. – Бібліогр.: с. 110–114.

Бакаленко І. М. привертає увагу до більш глибокого вивчення та використання у практиці викладання рідної мови того, що набула методика як самостійна наука за час свого існування.

Зі змісту: К. Ушинський. – С. 32–60, 91–109 (досліджено й обґрунтовано процес становлення та розвитку методики викладання рідної мови як самостійної науки. Подано характеристику лінгводидактичної спадщини К. Ушинського, роботи якого істотно вплинули на процес становлення і розвиток лінгводидактики).

Шифр НБУВ: Ва617815

13. Ушинский Константин Дмитриевич // Гарин В. Б. 1000 имен: деятели науки и искусств : крат. энцикл. справ. / В. Б. Гарин, Ли Цзегало, В. В. Лисюченко. – Донецк : Донеччина, 2001. – С. 355–356.

Головна перевага видання – стислість і чіткість викладу при величезній кількості фактичного матеріалу. Крім того, подані тут відомості практично не можуть застаріти. Довідник «1000 імен» містить відомості про визначних діячів науки та мистецтва від найстародавніших часів до кінця ХХ ст., зокрема про К. Ушинського. Надано головні біографічні відомості, короткий опис основних наукових відкриттів і досягнень, характеристика діяльності й оцінка вкладу у розвиток світової цивілізації.

Шифр НБУВ: Ва612232

Шифр ВНБІ: Я222 Т93

14. Ушинський Костянтин (02.03.1824–03.01.1871): основоположник передової педагогічної науки, мислитель, літератор // Генік Ст. 150 великих українців / Ст. Генік. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. – С. 246–248 : фот.

Шифр НБУВ: Вc35814

Шифр ВНБІ: Т3(4УКР)д.я2 Г34

15. Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) // 20 видатних українських педагогів: персоналії в історії національної педагогіки / передм.: А. М. Бойко, В. О. Пащенко ; за ред. А. М. Бойко. – Полтава, 2002. – С. 76–103.

Шифр НБУВ: Ва633223

Шифр ВНБІ: Ч30(4УКР)д.я2 Д22

16. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посіб. / М. В. Левківський, О. М. Микитюк ; за ред. М. В. Левківського ; відп. за вип. О. М. Худолій. – Харків : «ОВС», 2002. – 240 с.

Зі змісту: Педагогічна система К. Ушинського: Життя і педагогічна діяльність К. Д. Ушинського. Світогляд вченого. – С. 153–154; Ідея гармонійного розвитку людини. – С. 154–155; Ушинський про значення праці у вихованні людини. – С. 155–156; Ідея національного виховання

Ушинського. – С. 156–157; Дидактика й методика початкового навчання Ушинського. – С. 157–159; Ушинський про підготовку вчителя. – С. 159–161.

Шифр НБУВ: Ва634207

17. Любар О. О. Видатний український педагог К. Д. Ушинський / О. О. Любар, М. І. Стельмахович, Д. Т. Федоренко // Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / за ред. О. О. Любара. – Київ : Знання, 2003. – С. 202–217. – (Вища освіта ХХІ століття).

У посібнику висвітлюються становлення та розвиток автентичної педагогічної думки, українського шкільництва, національної освіти, народних традицій родинно-шкільного, громадського виховання дітей і молоді на теренах України з найдавніших часів до сучасності.

За змістом посібник відповідає програмі навчальної дисципліни «Історія української педагогіки та шкільництва» для вищих навчальних закладів.

Шифр НБУВ: Ва636377

18. Мироненко О. М. Ушинський К. Д. / О. М. Мироненко // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – С. 243 : портр.

Шифр НБУВ: В342492/6

Шифр ВНБІ: Хя2 Ю70

19. Березівська Л. Д. Ушинський Костянтин Дмитрович (1823/1824–1870) / Л. Д. Березівська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – Кн. 1 : Х–ХІХ століття / О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антоненко, Л. Д. Березівська [та ін.]. – С. 284–292 : портр. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/712352/1/Ушинський%20Костянтин%20Дмитрович%20І%20том.pdf>

У першій книзі навчального посібника подано творчі біографії українських мислителів, філософів, письменників, педагогів, які жили і працювали впродовж Княжої доби й Козаччини (Х–ХVІІІ ст.) та в період Просвітництва (ХІХ ст.). Серед них є славетні імена (Ярослав Мудрий, П. Могила, Г. Сковорода, Т. Шевченко, К. Ушинський, М. Максимович, М. Драгоманов, І. Франко), а також зовсім невідомі широкому загалові. Творчі біографії подаються як єдиний історико-педагогічний процес.

Для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, педагогів, науковців.

Шифр НБУВ: В348716/1

Шифр ВНБІ: Ч33(4УКР)дя2 У45

20. Горбатюк Н. М. К. Д. Ушинський про ідею народності у вихованні / Н. М. Горбатюк / Уман. держ. пед ун-т ім. П. Тичини //

Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини / редкол.: Н. С. Побірченко (голов. ред.) [та ін.]. – Київ : Міленіум, 2005. – Вип. 11. – С. 233–239. – URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_l_silsk_shkolu/11/visnuk_35.pdf

21. Жадько В. О. Ушинський К. (1823–1871) // Жадько В. О. Український некрополь : іст. наук. довід. / В. О. Жадько. – Київ : СПД Жадько В. О., 2005. – С. 37, 46, 316 : портр., фот.

Історичний науковий довідник «Український некрополь» з передмовою академіка Івана Михайловича Дзюби – перше видання в Україні, у якому започатковано облік для поколінь місць поховання та дані про видатних особистостей, які так багато зробили за життя для України: учених, митців, літераторів, лікарів, відомих політичних і громадських діячів, що навіки спочили за межами держави і, звісно, в Україні. Це – 352 сторінки тексту, близько 1 тис. персоналій та світлин надгробків на могилах відомих українців, які спочивають вічним сном на кладовищах Англії, Франції, Мюнхену, Бавнд Бруку (США), Ольшанському, Краківському, Празькому, Личаківському, Байковому й інших. Дослідження такого широкомасштабованого осягнення та змістовного наповнення українське некрополезнавство ще не знало. Тут використано архівні джерела з історії України, досліджено пам'ятки культури історичних поховань співвітчизників в інших країнах світу, де знайдено документальні свідчення про великих українців, їхню славу працю задля Батьківщини, історія кладовищ. Досліджуються поховальні звичаї українського народу.

У довіднику також розповідається про поховання людей різних національностей у розділах «Свічки в зажурі», «Вічні могили», «Жили долею України», «Голодомор», «Крути», «Бабин Яр», «Биківня», «Розстріляні в Києві».

Шифр НБУВ: Вc40513

Шифр ВНБІ: Я222(4УКР) Ж17

22. Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) // Мосіяшенко В. А. Історія педагогіки України в особах : навч. посіб. / В. А. Мосіяшенко, Л. В. Задорожна, О. І. Курок. – Суми : Університ. кн., 2005. – С. 79–93.

Шифр НБУВ: Ва666264

Шифр ВНБІ: Ч33(4УКР)д.я2 М81

23. Жаданова О. М. Некрологи як джерело вивчення життя та творчості К. Д. Ушинського / Олена Миколаївна Жаданова // Матеріали Другої Міжвузівської наукової конференції з актуальних питань вітчизняної, всесвітньої та історії освіти, науки і техніки. 28 жовтня 2006 р. – Луганськ, 2006. – С. 8–9.

Шифр НБУВ: Р112458

24. Освітня діяльність та педагогічні погляди Костянтина Ушинського // Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник / Л. В. Артемова. – Київ : Либідь, 2006. – С. 177–182 : портр. – Бібліогр.: с. 419.

К. Ушинський був прихильником виховного навчання, доводив, що розрив між вихованням і навчанням позбавляє педагогічний процес цілісності й ефективності. Особливу увагу К. Ушинський приділяв рідному слову. Він казав: «Покоління народу проходять одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові у спадщину нащадкам... – одним словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові». Його вчення витримало випробуванням часом. Воно актуальне й сьогодні.

Шифр НБУВ: Ва678980

25. Ушинский Константин Дмитриевич // Большая энциклопедия : в 62 т. – 2-е изд. – М. : ТЕРРА, 2006. – Т. 53 : удобрение–файко / гл. ред. С. А. Кондратов. – С. 532 : портр.

Шифр НБУВ: В350159/53

Шифр ВНБІ: Я20(4Рос) Б79

26. Березівська Л. Д. Ушинський Костянтин Дмитрович / Л. Д. Березівська // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 952.

Шифр НБУВ: Вс45291

Шифр ВНБІ: Ч30я2 Е64

27. Жаданова О. М. Особистість К. Д. Ушинського крізь призму некрологів / О. М. Жаданова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. пр. / голов. ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2008. – Вип. 6 (29). – С. 57–68.

Шифр НБУВ: Ж72678

28. Лозова В. І. Дидактика / В. І. Лозова // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 186.

Уперше в Україні у вітчизняній довідниково-аналітичній праці висвітлено проблеми теорії, історії та практики української освіти, походження понятійно-термінологічних основ педагогічної й психологічної наук. Розглянуто фундаментальні питання розвитку сфери освіти, педагогіки як науки, педагогічної психології, понятійно-термінологічного апарату сучасної освіти. Наведено інформацію про видатних діячів педагогічної та психологічної наук, організаторів освіти з висвітленням їхньої педагогічної спадщини й освітньої діяльності, визначні навчальні заклади України,

розвиток сучасних освітніх систем розвинутих країн світу. Розкрито найважливіші аспекти надбань суміжних наук (філософії, культурології, мистецтва, фізіології, соціології, економіки, екології), пов'язаних зі сферою освіти.

Шифр НБУВ: Вє45291

29. Хрестоматія з української класичної педагогіки : навч. посіб. / уклад.: В. П. Кравець, О. І. Мешко. – Київ : Грамота, 2008. – 768 с.

До хрестоматії увійшли найвідоміші праці видатного українського педагога К. Ушинського, творча спадщина якого істотно вплинула на розвиток національної педагогіки та стала світовою класикою. У другій половині XIX ст. він змінив погляди у всій тогочасній Європі щодо педагогіки, обґрунтував її як науку, що вивчає насамперед закони та закономірності педагогічних явищ.

Зі змісту: К. Д. Ушинський. – С. 5–17 : портр.; Про користь педагогічної літератури – С. 18–30; Про народність у громадському вихованні. – С. 30–51; Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. – С. 52–66; Праця в її психічному і виховному значенні. – С. 67–82; Рідне слово. – С. 82–93; Рідне слово з «Книги для тих, хто навчає». – С. 94–102; Проект учительської семінарії. – С. 102–120.

Шифр НБУВ: Ва692945

30. Шляхова В. В. Ушинський Костянтин Дмитрович // Українські мовознавці та письменники-мовотворці : довідник / В. В. Шляхова ; за заг. ред. С. Я. Єрмоленко. – Київ : НДІУ, 2008. – С. 297–300 : фот.

Шифр НБУВ: Ва709154

Шифр ВНБІ: Ш1(4УКР)д.я2 У45

31. Шендеровський В. А. «Ні, я українець!» – Костянтин Ушинський // Нехай не гасне світ науки. Кн. перша / Василь Шендеровський ; ред. Е. Бабчук. – 3-тє вид. – Київ : ВД «Простір», 2009. – С. 349–357. : іл. – Бібліогр.: в кінці ст.

Передне слово до першого видання написали журналісти радіо В. Шендеровський та Е. Бабчук. Перша книга видання містить 50 нарисів про українських учених, що зробили вагомий доробок до скарбівні світової науки та культури. Серед них видатний педагог К. Ушинський (19.02.1823–3.01.1871).

Шифр НБУВ: В351150/Т. 1

32. Алтухова А. В. Проблема засвоєння міцних знань у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського / А. В. Алтухова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т ; редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) [та ін.]. – Запоріжжя, 2010. – Вип. 11 (64). – С. 8–12. – URL: <http://pedagogy-journal.kpu.ua/archive/2010/11/3.pdf>

Метою статті є узагальнення поглядів К. Д. Ушинського щодо формування свідомих і міцних знань.

33. Євтух М. Б. Проблеми народної школи та рідної мови у педагогічному вченні К. Д. Ушинського / М. Б. Євтух // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Методика викладання природничих дисциплін у вищій і середній школі. XVIII Каришинські читання», Полтава, 26–27 трав. 2011 р. : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка ; Ін-т педагогіки НАПН України [та ін.] ; за заг. ред. М. В. Гриньової ; редкол.: М. І. Степаненко, Р. А. Сітарчук, В. І. Лагно [та ін.]. – Полтава : [Астроя], 2011. – С. 13–17.

Шифр НБУВ: Ва740368

34. Дем'яненко Н. М. Ушинський Костянтин Дмитрович / Н. М. Дем'яненко // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.] ; Ін-т історії України НАН України. – Київ : Наук. думка, 2013. – Т. 10 : Т–Я. – С. 257 : фот., портр.

Шифр НБУВ: В348560/10

Шифр ВНБІ: Т3(4УКР)я2 Е64

35. Ушинський Костянтин Дмитрович // Енциклопедія некропознавства : наук.-довідк. фотоіл. вид. / авт.-упоряд. В. Жадько ; наук. керівник В. Андрущенко. – Київ : Преса України, 2013. – С. 657 : фот.

Ця енциклопедія – перше такого роду видання в Україні, де автор-упорядник В. Жадько намагається вказати місця поховання видатних особистостей як в Україні, так і за кордоном.

Шифр НБУВ: Вc55615

Шифр ВНБІ: Я222(4УКР) Ж17

36. Березівська Л. Д. Ушинський Костянтин Дмитрович / Л. Д. Березівська // Енциклопедія освіти / Нац. акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2021. – С. 1050–1051. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/732675>

Шифр НБУВ: Вc70134

Шифр ВНБІ: Ч30я2 Е64

37. Дічек Н. П. Костянтин Ушинський як засновник педагогіки і філософської освіти : до 200-ї річниці від дня народж. видатного укр. діяча К. Д. Ушинського / Наталія Петрівна Дічек, Лідія Іванівна Ткаченко // Вісник Нац. акад. пед. наук України. – 2023. – Т. 5. – Вип. 1. – С. 1–12. – URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/348/410>

У статті йдеться про відзначення 200-річчя К. Ушинського та проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції «Видатний Син

Українського Народу (до 200-річчя від дня народження вчителя вчителів К. Д. Ушинського)». Вшанування пам'яті видатного сина українського народу, педагога-просвітника К. Ушинського актуалізувало його творчість і його ідеї на сучасному етапі розвитку суспільства. Стисле викладення змісту пленарних доповідей і виступів, заслуханих та обговорених учасниками заходу, демонструє затребуваність педагогічних ідей українського педагога на сучасному етапі трансформації освіти. Учасниками конференції визнано за необхідне сприяти введенню до глобального нарративу постаті К. Ушинського як видатного діяча українського народу.

Статті в періодичних і продовжуваних виданнях

38. Терлецький В. Костянтин Ушинський, його предки і нащадки – сини українського народу // Освіта. – 1991. – 26 листоп.

39. Терлецький В. Сосницьке тяжіння: [К. Д. Ушинський і Чернігівщина] / В. Терлецький // Літ. Чернігів. – 1995. – № 6. – С. 73–77.

Шифр НБУВ: Ж68693

40. Щербань П. Національна гордість українського народу : до 175-річчя з дня народж. К. Д. Ушинського / П. Щербань // Освіта. – 1997. – 12–19 лют.

41. Бобир О. В. Дитячі роки К. Д. Ушинського на Сіверській землі / О. В. Бобир // Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту / ред. О. Ф. Явоненко. Серія: Психолого-педагогічні науки. – Чернігів, 1998. – Вип. 1. – С. 8–10.

Шифр НБУВ: Ж71858

42. Терлецький В. Нестор вітчизняної педагогіки : до 175-річчя з дня народж. К. Д. Ушинського // Сумщина. – 1998. – 28 лют.

43. Две главы из «Педагогической антропологии» / К. Д. Ушинский // Народное образование : всерос. журн. для педагогов. – М., 1999. – № 10. – С. 243–254.

Шифр НБУВ: Ж13809

44. Письма о воспитании наследника русского престола [продолжение] / К. Д. Ушинский // Педагогика : науч.-теор. журн. – М., 1999. – № 6. – С. 62–74.

Шифр НБУВ: Ж13299

45. Труд в его психологическом и воспитательном значении (в сокращении) / К. Д. Ушинский // Народное образование : всерос. журн. для педагогов. – М., 2001. – № 10. – С. 227–238.

Шифр НБУВ: Ж13809

46. Шендеровський В. «Ні я українець» / Василь Шендеровський // Укр. слово. – 2001. – 14–20 черв.

47. Вихрущ В. Досвід зарубіжної школи у дидактиці К. Д. Ушинського / В. Вихрущ // Шлях освіти : наук.-метод. журн. – Київ, 2000. – № 1. – С. 42–46.

Шифр НБУВ: Ж15685

48. Вяземский Е. Е. Творец чудного здания : [страницы жизни и творчества К. Д. Ушинского] / Е. Е. Вяземский, Е. Б. Евладова // Нач. шк. : ежемес. науч.-метод. журн. – 2000. – № 3. – С. 109–114.

Шифр НБУВ: Ж12732

49. Зайченко І. Про деякі сучасні проблеми сімейного виховання в Україні / І. Зайченко // Вісн. Прикарпат. ун-ту. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – Вип. VI: Педагогіка. – С. 115–124.

Наведено результати наукових пошуків з актуальних проблем родинного виховання, традиційної української обрядовості, теорії та практики виховання дітей у родині, взаємодії виховних інституцій. Досліджено історико-педагогічні засади розвитку родинного виховання в Україні. Розглянуто особливості морального виховання молодших школярів у сучасній сім'ї. Проаналізовано вплив сім'ї на формування морально-релігійних уявлень особистості в сенситивному періоді її становлення. Визначено основні напрями зміцнення сучасної української студентської родини в контексті теорії соціального конфлікту.

Шифр НБУВ: Ж68932:Пед.

50. Богуславский М. В. Испытание для классика. Известный и неизвестный Ушинский // Учительская газ. – 2002. – № 31–30 июл.

51. Мосіяшенко В. Естетичне виховання – складова педагогічної системи К. Д. Ушинського / Володимир Мосіяшенко // Шлях освіти : наук.-метод. журн. – 2003. – № 2. – С. 51–54.

Шифр НБУВ: Ж15685

52. Педагог-новатор : до 180 років від дня народж. К. Д. Ушинського (1823–1871) // Календар знаменних і пам'ятних дат / авт.-уклад: О. В. Булгак, Л. А. Кухар, В. М. Лой, О. А. Ронятовська ; відп. за вип. В. О. Кононенко. – Київ, 2003. – С. 58–64 : мал. портр. – Бібліогр.: с. 63–64.

Видання містить довідку та рекомендаційні списки літератури до 180-річчя видатного педагога.

Шифр НБУВ: Ж60630/2003:І кв.–2002

53. Кузьменко В. К. Д. Ушинський про роль міжпредметних зв'язків у формуванні в учнів картини світу / В. Кузьменко // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Педагогіка / Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – Вип. 10. – С. 176–181.

Шифр НБУВ: Ж68932:Пед.

54. Шлин Е. Г. Дата народження К. Д. Ушинського / Е. Г. Шлин // Педагогіка : науч.-теор. журн. – 2004. – № 4. – С. 64.

Шифр НБУВ: Ж13299

55. Черніков С. Я. Проблема вдосконалення духовності особистості вчителя в працях видатного вітчизняного просвітника К. Ушинського / С. Я. Черніков // Освіта Донбасу. – 2005. – № 1. – С. 106–109.

Шифр НБУВ: Ж24028

56. Флеров А. П. Константин Дмитриевич Ушинский / Александр Павлович Флеров // Педагогіка : науч.-теор. журн. – 2006. – № 2. – С. 73–74.

Шифр НБУВ: Ж13299

57. Довбня В. Костянтин Ушинський як фундатор філософсько-освітньої думки України / В. Довбня // Філософ. освіти. – 2007. – № 1. – С. 231–245. – Бібліогр.: 14 назв.

Актуалізовано дослідження історії філософії освіти за умов соціокультурної трансформації України та розглянуто історико-філософські аспекти освітньої концепції К. Ушинського, які допоможуть у розв'язанні проблем сучасної реформи освіти в Україні. Охарактеризовано складові джерельної бази філософсько-освітніх поглядів К. Ушинського, тобто світоглядні уявлення, притаманні українській філософській думці, узагальнений досвід педагогічної практики в Західній Європі та педагогічні новачі, що виникли в період усталення промислово-урбанізованого суспільства у Європі та Північній Америці. Проведено К. Ушинським історико-філософський аналіз тлумачення життя в аспектах: як світове явище, як органічне буття людини, як її духовне самоіснування, за результатами якого він ввів наукове тлумачення змісту поняття «життя» як планетарного явища. Виходячи з твердження, що соціокультурна діяльність є визначальною в житті людини, мислитель вважав освіту основою розвитку здатності людини до самореалізації.

Шифр НБУВ: Ж73034

58. Масловська М. К. Д. Ушинський як літератор / М. Масловська, Ю. Дубовик // Укр. літ. в загальноосвітній школі : наук.-метод. журн. – Київ, 2007. – № 2. – С. 47.

Шифр НБУВ: Ж16401

59. Тютюнник В. Ю. Актуальність педагогічних ідей К. Ушинського та В. Сухомлинського / В. Ю. Тютюнник // Нива знань : наук.-метод. альм. – 2007. – № 2. – С. 32–36.

Шифр НБУВ: Ж69389

60. Березівська Л. Д. К. Д. Ушинський про реформування освіти / Л. Д. Березівська // Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 25–29.

Шифр НБУВ: Ж71858

61. Білюк О. В. Творча особистість вчителя в педагогічній спадщині В. Сухомлинського та К. Ушинського / О. В. Білюк // Наук. пр. Миколаїв. держ. гуманітар. ун-ту ім. П. Могили комплексу «Києво-Могилян. акад.». Серія: Педагогічні науки. – 2008. – Т. 97. – Вип. 84. – С. 123–125. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2008_97_84_28

62. Бондар Л. Питання навчання і виховання в поглядах К. Д. Ушинського і В. О. Сухомлинського / Л. Бондар // Рідна школа : щоміс. наук.-пед. журн. – 2008. – № 9. – С. 12–15.

Шифр НБУВ: Ж22469

63. Гуцал Л. А. Основні принципи педагогіки К. Д. Ушинського / Л. А. Гуцал // Вісн. Чернігів. держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка ; голов. ред. М. О. Носко. – Чернігів, 2008. – Вип. 56. – С. 17–20.

Шифр НБУВ: Ж71858

64. Дічек Н. До втілення ідей К. Д. Ушинського про педагогічну психологію: експериментальні дослідження І. О. Сікорського / Н. Дічек // Шлях освіти : наук.-метод. журн. – 2008. – № 3. – С. 35–39. – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9995/1/Н.П.%20Ушинський.pdf>

Шифр НБУВ: Ж15685

65. Калита Н. К. Д. Ушинський про вчителя: до проблеми виховного ідеалу К. Ушинського / Наталія Калита // Молодь і ринок : щоміс. наук.-пед. журн. – Дрогобич, 2008. – № 11. – С. 149–152.

Шифр НБУВ: Ж24982

66. Калита Н. Проблема рідної мови у структурі виховного ідеалу К. Ушинського / Наталія Калита // Молодь і ринок : щоміс. наук.-пед. журн. – Дрогобич, 2008. – № 3. – С. 122–125.

Шифр НБУВ: Ж24982

67. Княжева І. А. Спадщина К. Д. Ушинського в сучасній професійній підготовці майбутніх педагогів / І. А. Княжева // Наука і освіта. – 2008. – № 8/9. – С. 154–158. – Бібліогр.: 6 назв. – URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/37.pdf

У статті проведено аналіз педагогічної спадщини К. Д. Ушинського з погляду його використання в професійній підготовці сучасних педагогів, реалізації гуманної загальнокультурної спрямованості змісту освіти.

Шифр НБУВ: Ж16225

68. Марчук С. С. Використання ідей Костянтина Ушинського у формуванні педагогічної майстерності сучасного вчителя фізичної культури / С. С. Марчук // Пед. пошук : наук.-метод. вісн. – Луцьк, 2009. – № 4. – С. 59–63.

Шифр НБУВ: Ж69028

69. Марчук С. С. «Як низько може впасти людина під тяжким і несподіваним ударом долі» (К. Д. Ушинський про власні проблеми здоров'я : автобіогр. аспект) / С. С. Марчук // Молодіжний наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2008. – С. 10–13. – URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/3246/1/Marchuk.pdf>. – На правах рукопису.

Розкрито маловідомі біографічні факти життєвого і творчого шляху видатного українського педагога К. Д. Ушинського на основі його епістолярної спадщини та життєпису. Проаналізовано несприятливі умови занепаду фізичних сил і творчої енергії.

70. Сухомлинська О. Педагогічна спадщина як предмет вивчення (на прикладі доробку К. Д. Ушинського) / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 4. – С. 37–41.

Шифр НБУВ: Ж15685

71. Чиренко Н. Учитель учителів: Константин Дмитрович Ушинський (1824–1870) / Н. Чиренко // Шкільний світ. – 2008. – № 4 (Січ.). – С. 20.

72. К. Д. Ушинський про роль педагога у вихованні людини / Л. Д. Березівська // Наук. зап. [Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя]. Серія: Психолого-педагогічні науки. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 4. – С. 113–116.

Шифр НБУВ: Ж68857:Псих.-пед.н.

73. Жаданова О. М. Відображення ідей К. Д. Ушинського про духовно-моральне виховання в творчих доробках педагогів другої половини

XIX – початку XX ст. / Олена Миколаївна Жаданова // Молодь і ринок : щоміс. пед. журн. – Дрогобич, 2010. – Вип. 3 (62). – С. 81–86.

Шифр НБУВ: Ж24982

74. Калита Н. К. Д. Ушинський про моральне виховання особистості / Н. Калита // Молодь і ринок : щомісяч. пед. журн. – Дрогобич, 2010. – № 7/8. – С. 141–146.

Шифр НБУВ: Ж24982

75. Лазарева К. С. К. Д. Ушинський про навчання молодших школярів опису / К. С. Лазарева // Педагогіка та психологія. – Харків, 2010. – Вип. 37. – С. 139–147. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_red_2010_37_19

Розкрито роль опису в процесі оволодіння молодшими школярами знаннями, його функції та методики, розроблені в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського. Зазначено, що запропонована ним робота над описовими текстами сприяє засвоєнню навчального матеріалу, розвиває в школярів важливі пізнавальні якості: активність, самостійність, зацікавленість, увагу, спостережливість, вміння формулювати свою думку і виділяти головне, порівнювати та класифікувати.

Шифр НБУВ: Ж69478

76. Химич Н. Духовно-моральне виховання підростаючого покоління на християнських моральних цінностях крізь призму поглядів видатного класика педагогічної думки К. Д. Ушинського / Н. Химич // Вісн. Ін-ту розвитку дитини : зб. наук. пр. Серія: Філософія, педагогіка, психологія / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – № 9. – 2010. – С. 85–94.

Шифр НБУВ: Ж73685

77. Борисенко Н. О. К. Д. Ушинський про засоби формування у школярів любові до природи / Н. О. Борисенко // Теорія та методика навчання та виховання / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2011. – Вип. 30. – С. 193–198. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ttmniv_2011_30_26

Шифр НБУВ: Ж69620

78. Жаданова О. М. Праця як один із чинників духовно-морального виховання у творчості К. Д. Ушинського / О. М. Жаданова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – Луганськ, 2011. – Вип. 2. – С. 38–45. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2011_2_7

Шифр НБУВ: Ж72678

79. Калита Н. Проблема фізичного виховання особистості у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського / Н. Калита // Молодь і ринок : щомісяч. пед. журн. – Дрогобич, 2011. – № 6. – С. 101–104.

Шифр НБУВ: Ж24982

80. Костянтин Дмитрович Ушинський // Завучу. Усе для роботи : наук.-метод. журн. – 2011. – № 3–4. – С. 1.

Шифр НБУВ: Ж100195

81. Марчук С. С. Проблеми всебічного розвитку і формування гармонійно розвиненої особистості у педагогічній концепції К. Д. Ушинського / С. С. Марчук // Пед. пошук : наук.-метод. журн. – Луцьк, 2011. – № 2. – С. 24–27.

Шифр НБУВ: Ж69028

82. Марчук С. С. Проблеми всебічного розвитку і формування гармонійно розвиненої особистості у педагогічній концепції К. Д. Ушинського / С. С. Марчук // Пед. пошук : наук.-метод. журн. – Луцьк, 2011. – № 2 (70). – С. 54–62.

Шифр НБУВ: Ж69028

83. Сеньків О. М. К. Ушинський про трудове та фізичне виховання школярів / О. М. Сеньків // Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 10 (221). – Ч. 2 : Педагогічні науки / редкол.: Л. Ц. Ваховський [та ін.]. – С. 179 : рис., табл. – Рез. укр., рос., англ. – Бібліогр. в кінці ст.

Шифр НБУВ: Ж69372/2011/10(221); Ч.1

84. Баранюк І. Костянтин Ушинський та Василь Сухомлинський про педагогічний вплив казки / І. Баранюк // Наукові записки [Кіровогр. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка]. Серія: Педагогічні науки. – 2012. – Вип. 112. – С. 72–80. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2012_112_11

85. Белкіна Н. І. Розвиток ідей К. Ушинського про педагогіку як науку і мистецтво виховання в спадщині М. Демкова / Н. І. Белкіна // Наук. зап. [Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя]. Серія: Психолого-педагогічні науки. – 2012. – № 1. – С. 185–187. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2012_1_43

86. Васянович Г. П. Костянтин Ушинський – класик світової педагогіки / Г. П. Васянович // Педагогіка і психологія проф. освіти. – 2012. – № 4. – С. 181–189. – Бібліогр.: 6 назв. – URL: <https://ena.lpnu.ua/items/c3038f8c-7e2d-40ea-9fae-cea4d006bea2>

Проаналізовано творчу діяльність видатного викладача та психолога XIX ст. К. Д. Ушинського. На основі першоджерел і значного масиву

історико-педагогічної літератури висвітлено його вклад у розробку педагогічної методології, проблем виховання та навчання. Проведено порівняльний аналіз педагогічних ідей К. Д. Ушинського і класиків світової педагогіки: Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. Гербарта, А. Дистервега.

Шифр НБУВ: Ж15641

87. Коваленко О. Педагог готує або щастя, або нещастя: ці слова належать людині, яка за основу педагогічної системи взяла демократизацію народної освіти та ідею народності виховання – Костянтинові Ушинському / О. Коваленко // Освіта України. – 2012. – 9 лип. – С. 16.

88. Марчук С. Костянтин Ушинський про науково-практичні підходи підготовки вчителів до фізичного виховання школярів (за матеріалами «Програми педагогіки для жіночих навчальних закладів») / С. Марчук // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2012. – № 5 (1). – С. 213–219. – URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_5\(1\)_34](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_5(1)_34)

89. Студентський історико-педагогічний альманах. Вип. 1. Ідеї педагогів минулого в освіті сьогодення : зб. наук. пр. молодих дослідн. / за ред.: О. Є. Антонової, В. В. Павленко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – URL: <http://eprints.zu.edu.ua/12523/1/Випуск%201.pdf>

Зі змісту: Проблема формування логічного мислення в педагогічній спадщині А. Я. Коменського, К. Д. Ушинського, В. О. Сухомлинського / Дмитро Сташкевич. – С. 118–122; Виховання в світлі ідей К. Д. Ушинського / Дар'я Зверева. – С. 159–162.

90. Ваховський М. Л. Формування корпусу текстів для порівняльного аналізу педагогічних поглядів Г. Манна та К. Ушинського / М. Л. Ваховський // Пед. дискурс : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманіт.-пед. акад. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 106–110. – URL: <http://ojs.kgpa.km.ua/index.php/peddiscourse/article/view/679>

91. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету Серія: Педагогічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2013. – Вип. 110.

Зі змісту: К. Д. Ушинський на тлі доби / О. В. Сухомлинська. – С. 6–8. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_4; К. Д. Ушинський і розвиток педагогічної науки на Чернігівщині / М. О. Носко. – С. 9–11. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_5; Антропоцентризм – провідна ідея творчості основоположника наукової вітчизняної педагогіки К. Д. Ушинського / Л. Д. Березівська. – С. 12–14. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_6; Костянтин Ушинський і проблеми модернізації системи середньої освіти на Чернігівщині / А. А. Заліський. – С. 15–16. – URL: <http://nbuv.gov.ua/>

UJRN/VchdpuP_2013_110_7; Педагогічна спадщина К. Д. Ушинського у біобібліографічному висвітленні / А. М. Доркену. – С. 17–19. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_8; Генеза гуманістичних поглядів К. Ушинського / С. І. Стрілець. – С. 22–26. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_10; Розвиток ідей національного виховання дітей К. Д. Ушинського засобами наукової спадщини М. А. Маркевича / О. О. Антипець. – С. 27–30. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_11; К. Д. Ушинський про значення природи у вихованні і навчанні дітей дошкільного віку / Т. М. Богдан. – С. 31–33. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_12; Педагогічні аспекти соціального розвитку дітей-сиріт у науковому доробку К. Ушинського / І. С. Голубочка. – С. 34–36. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_13; Педагогічна спадщина К. Д. Ушинського крізь призму сьогодення / М. А. Дерба. – С. 37–38. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_14; К. Д. Ушинський про виховання естетичних почуттів дитини / Т. В. Дорошенко. – С. 39–42. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_15; Про деякі теоретико-методологічні основи педагогіки К. Д. Ушинського (1824–1871) / І. В. Зайченко. – С. 43–45. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_16; Розумний простір: основи морального виховання в антропологічній системі К. Д. Ушинського / Л. В. Іваненко. – С. 49–52. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_18; Вплив християнської антропології на педагогічну творчість К. Д. Ушинського / А. О. Кислий, О. Ф. Кисла. – С. 53–56. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_19; Розвиток університетського типу навчання в українських і російських навчальних закладах, в яких працював К. Д. Ушинський / Г. О. Козлакова, О. М. Коваленко. – С. 57–62. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_20; Засоби фізичного виховання школярів у педагогіці К. Д. Ушинського / С. С. Марчук, А. В. Цьось. – С. 67–71. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_22; Ідеї соціального виховання дітей-сиріт у педагогічній спадщині К. Ушинського / Л. Б. Махоткіна. – С. 72–74. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_23; Роль педагогічних ідей К. Ушинського в дослідженні азербайджанських народно-педагогічних виховних традицій / Р. П. Микаїлов. – С. 75–78. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_24; Реалізація ідей К. Ушинського про сільськогосподарську працю у початкових школах Чернігівської губернії (друга половина XIX – початок XX століття) / Д. П. Огієнко. – С. 79–81. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_25; Педагогічні погляди К. Д. Ушинського та В. В. Зеньковського на духовно-моральне виховання особистості / В. М. Пода. – С. 86–88. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_27; Використання ідей К. Д. Ушинського в процесі підготовки майбутніх учителів фізичної культури у педагогічних ВНЗ України (друга половина XX – початок XXI століття) / О. К. Проніков. – С. 89–91. – URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

VchdpuP_2013_110_28; Психологічні аспекти спадщини К. Д. Ушинського / Л. М. Рось. – С. 92–93. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_29; Ідея єдності людини і природи в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського / Є. М. Силко. – С. 94–96. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_30; Витоки наукового розвитку педології: педагогічна антропологія К. Ушинського / Т. В. Янченко. – С. 105–108. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_33; Індивідуально-диференційований підхід у навчанні молодших школярів читати на основі ідей К. Д. Ушинського / В. П. Антипець. – С. 109–112. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_34; Актуальність антропологічних ідей К. Д. Ушинського у процесі навчання фізичної культури школярів на сучасному етапі / О. В. Багінська. – С. 113–115. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_35; Використання креативного потенціалу художньої спадщини К. Д. Ушинського у контексті проблеми розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку / О. В. Барнич. – С. 116–118. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_36; Реалізація педагогічних ідей К. Д. Ушинського у процесі навчання математики загальноосвітньої школи / Г. В. Іщенко. – С. 131–133. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_40; Професійна орієнтація учнів у контексті ідей К. Д. Ушинського / А. О. Коваленко. – С. 134–136. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_41; Основні ідеї К. Д. Ушинського щодо навчання молодших школярів іноземної мови / І. В. Мірошник. – С. 144–147. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_44; Підготовка учителів до роботи з важковиховуваними учнями у контексті ідей К. Д. Ушинського / М. В. Пінчук. – С. 148–150. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_45; Навчання природничих дисциплін на засадах еколого-еволюційного підходу в контексті ідей К. Д. Ушинського / Л. М. Рибалко. – С. 151–154. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_46; Професійна компетентність сучасного педагога в світлі ідей К. Д. Ушинського / О. М. Грисюк. – С. 202–204. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_58; Пріоритетні напрямки в підготовці майбутніх учителів фізичної культури в світлі ідей К. Д. Ушинського / Л. Л. Лисенко. – С. 243–246. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_71; Проблеми підготовки вчителя в працях К. Д. Ушинського / Н. М. Носовець. – С. 257–260. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_75; Професійна компетентність сучасного педагога в світлі ідей К. Д. Ушинського / О. М. Грисюк. – С. 202–204. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_110_58

92. Калита Н. Виховний ідеал К. Ушинського у традиції українського національного виховання: порівняльний історико-педагогічний аспект / Н. Калита // Молодь і ринок : щоміс. пед. журн. – Дрогобич, 2013. – № 12. – С. 93–99. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2013_12_21

Підкреслено актуальність вивчення життя та спадщини К. Ушинського в контексті української культурної традиції. Зауважено про введення

спадщини К. Ушинського в український науково-педагогічний контекст на основі змістових (ідея народності), а не формальних (мова праць, географічний простір діяльності) показників. Здійснено порівняльний аналіз концептуальної моделі виховного ідеалу К. Ушинського та Г. Сковороди, П. Юркевича, Г. Ващенко, В. Сухомлинського за параметрами: мета виховання, теоретико-методологічна основа виховання, сутність процесу виховання, людина як суб'єкт виховання. Розкрито ідеал довершеної людини згідно з педагогічним вченням досліджуваної традиції.

Шифр НБУВ: Ж24982

93. Мельничук С. К. Д. Ушинський про педагогічну підготовку вчителя початкових класів / С. Мельничук // Початкова школа : щоміс. наук.-метод. журн. – Київ, 2013. – № 1. – С. 43–44.

Шифр НБУВ: Ж61788

94. Партола В. В. К. Д. Ушинський про формування інтелектуальних умінь молодших школярів / В. В. Партола // Теорія та методика навчання та виховання. – 2013. – Вип. 34. – С. 130–137. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ttmniv_2013_34_17

Шифр НБУВ: Ж69620

95. Серго С. Уроки серед природи за методикою К. Д. Ушинського / С. Серго // Початкова школа : щоміс. наук.-метод. журн. – Київ, 2013. – № 11. – С. 57–58.

Шифр НБУВ: Ж61788

96. Богуш А. Рідномовна концепція Костянтина Ушинського / Алла Богуш // Дошкільне виховання : щоміс. наук.-метод. журн. – 2014. – № 3. – С. 2–5.

Шифр НБУВ: Ж26517

97. Жаданова О. М. Розвиток ідей К. Д. Ушинського стосовно духовно-морального виховання у вітчизняній педагогічній думці (1857–1917 рр.) : іст.-пед. огляд / О. М. Жаданова // Наук. скарбниця освіти Донеччини : наук.-метод. журн. – 2014. – № 1. – С. 10–15.

Шифр НБУВ: Ж25967

98. Іваненко Л. В. Виховання милосердя в антропологічній системі К. Д. Ушинського / Л. В. Іваненко // Вісн. Дніпропетров. ун-ту ім. А. Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки. – Дніпро, 2014. – № 2. – С. 6–11.

Шифр НБУВ: Ж100627:Пед. і психол.

99. Короп О. А. Наукова спадщина К. Д. Ушинського як методологічна основа практики розвитку в дошкільників аудіативних навичок і

вмінь / О. А. Короп // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Су-
хомлинського. Серія: Педагогічні науки. – Миколаїв, 2014. – Вип. 1.45. –
С. 68–72. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2014_1

100. Лавріненко Л. Костянтин Ушинський про принцип народності у
вихованні: іст. аспект: до 190-річчя з дня народж. К. Ушинського /
Л. Лавріненко // Вісн. Кн. палати. – 2014. – № 3. – С. 32–33. –
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2014_3_11

У статті в історичній ретроспективі розглядається питання педагогічної
спадщини К. Ушинського. Висвітлюються його погляди на національну
педагогіку, національне навчання та виховання школярів. Акцентується увага
на сутності принципу народності як найважливішого в організації освіти й
виховання підростаючого покоління.

Шифр НБУВ: Ж15184

101. Остапйовський І. Актуальність ідей К. Д. Ушинського та
А. С. Макаренка у формуванні професійного іміджу педагогів /
І. Остапйовський // Нова пед. думка : наук.-метод. журн. – 2014. – № 2. –
С. 205–207.

Шифр НБУВ: Ж22868

102. Островерхова А. В. Роль рідної мови в педагогічній спадщині
К. Д. Ушинського / А. В. Островерхова, Ю. С. Полосьмак // Наук. пошуки :
зб. наук. пр. молодих учених / МОН України, Сум. держ. пед. ун-т
ім. А. С. Макаренка ; редкол.: А. А. Сбруєва, О. Г. Козлова,
О. В. Михайличенко [та ін.]. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка,
2014. – Вип. 10. – С. 71–75. – URL: [https://library.sspu.edu.ua/wp-
content/uploads/2018/04/Naukovi_poshuki_vip.10.pdf](https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/Naukovi_poshuki_vip.10.pdf)

103. Справді народний педагог: до 190-річчя від дня народж.
К. Д. Ушинського (1824–1870) // Календар знаменних і пам'ятних дат / ДНУ
«Кн. палата України ім. І. Федорова», уклад. Г. В. Массовер ; відп. ред.
Н. В. Регідайло. – Київ, 2014. – № 1. – С. 97–107 : мал. портр. – Бібліогр.:
с. 103–107.

Видання містить довідку та рекомендаційні списки літератури до 190-
річчя видатного педагога.

Шифр НБУВ: Ж60630/1(2014.1 кв.).–2013

104. Шквир О. Проблема професійної підготовки майбутніх учителів
початкової школи в педагогічній спадщині К. Ушинського / О. Шквир // Пед.
дискурс : зб. наук. пр. – Хмельницький, 2014. – Вип. 16. – С. 192–196.

Шифр НБУВ: Ж73286

105. Історико-педагогічний альманах. Вип. 3. Реалізація педагогічних ідей К. Д. Ушинського в освіті сьогодення : зб. наук. пр. молодих дослідн. / за ред.: О. Є. Антонової, В. В. Павленко. – Житомир : ФОП Левковець Н. М., 2015. – 226 с. : портр. – URL: http://eprints.zu.edu.ua/20366/1/_2015.PDF

У збірнику представлено результати науково-дослідної та пошукової діяльності науковців, аспірантів, студентів з актуальних проблем. Для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів.

Зміст: Передмова; *Антонова О. Є.* Лише особистість здатна виховати особистість.

Розділ 1. Життя та педагогічна діяльність К. Д. Ушинського: *Дубасенюк О. А.* Становлення та розвиток акмевершини видатного педагога К. Д. Ушинського; *Забродська Катерина.* Життя та педагогічна діяльність К. Д. Ушинського; *Деркач Вікторія.* Життєвий шлях К. Д. Ушинського; *Бойко Анна, Головенко Юлія.* Із життя К. Д. Ушинського; *Осадчук Вікторія, Кушпіль Тетяна.* Педагогічна діяльність К. Д. Ушинського; *Юрчук Сніжана.* Творчий шлях К. Д. Ушинського; *Думинська Юлія, Матус Юлія.* Життєвий та творчий шлях К. Д. Ушинського; *Деревицький Руслан.* Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського; *Багінський Сергій, Батюк Віталій.* Особливості світогляду К. Д. Ушинського; *Киришівська Оксана.* Цікаві факти з життя К. Д. Ушинського; *Мулярчук Інна.* Долі дітей та інших членів сім'ї К. Д. Ушинського; *Осадчук Вікторія.* Організація навчання в сім'ї К. Д. Ушинського; *Вознюк Олена, Столярчук Тетяна.* К. Д. Ушинський – основоположник нової народної школи.

Розділ 2. Ідея гармонійного розвитку дитини в спадщині К. Д. Ушинського: *Дем'янчук О. Н.* Світоглядна орієнтація К. Д. Ушинського та його завдання щодо виховання особистості; *Єршова Л. М.* Виховний ідеал К. Ушинського в контексті української та російської педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; *Левківський М. В.* К. Ушинський і формування почуття малої Батьківщини у дітей; *Власенко О. М.* Ідея національного виховання молоді у спадщині К. Д. Ушинського; *Тіткова Ольга.* Ідея національного виховання К. Д. Ушинського; *Кур'ята Анастасія, Гасанова Гурзад.* Ідея національного виховання у працях К. Д. Ушинського; *Роже Світлана.* К. Д. Ушинський про національне виховання підростаючого покоління; *Слюсар Микола, Стасюк Ірина.* К. Д. Ушинський про значення національного виховання для формування особистості; *Гальчевська Аліна.* Погляди К. Д. Ушинського щодо національного виховання; *Крук М. З.* Погляди К. Д. Ушинського на фізичне виховання підростаючого покоління; *Ковальчук Анна, Соловей Валентина.* Виховання у світлі ідей К. Д. Ушинського; *Лапухіна Юлія.* Внесок К. Д. Ушинського в розробку теорії виховного процесу; *Герасимчук Аліна.* Ідея гармонійного розвитку дитини в спадщині К. Д. Ушинського; *Павленко Катерина.* К. Д. Ушинський про гармонійний розвиток особистості; *Салій Ольга.* К. Д. Ушинський про гармонійний розвиток дитини; *Куценко Дарина.* Проблема естетичного виховання у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського; *Шеремет Вікторія.*

Ідея естетичного виховання у працях К. Д. Ушинського; *Стефаненко Вікторія*. К. Д. Ушинський про значення праці у вихованні людини; *Малівська Анна*. К. Д. Ушинський про значення праці для фізичного і морального розвитку особистості; *Михальченко Вікторія*. К. Д. Ушинський про значення праці для всебічного розвитку особистості; *Вайнштейн Анна*, *Барсукова Марія*. Ідеї трудового виховання в працях К. Д. Ушинського; *Лінійчук Наталія*. Праця – один із вихователів за К. Д. Ушинським; *Масєвська Наталія*. К. Д. Ушинський про вивчення рідної мови; *Вакуленко Юлія*. К. Д. Ушинський про педагогічне значення рідної мови для формування особистості; *Климчук Олександра*. Значення рідної мови у формування особистості за К. Д. Ушинським; *Тимусяк Тетяна*. Навчання рідної мови в педагогічній системі К. Д. Ушинського; *Каськевич Людмила*. К. Д. Ушинський про роль спостережень у процесі ознайомлення молодших школярів з природою; *Рибанюк Яна*. Ідея єдності людини і природи в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського; *Демиденко Аліна*, *Костецька Тетяна*. Природа як один із вихователів за К. Д. Ушинським; *Ложкова Аліна*, *Сальник Оксана*. Ідея народності у працях К. Д. Ушинського; *Остапчук Микола*. К. Д. Ушинський про народність виховання; *Поліщук Світлана*, *Федорчук Роман*. К. Д. Ушинський про моральне виховання; *Головецька Романія*, *Колесник Людмила*. Моральне виховання К. Д. Ушинського.

Розділ 3. К. Д. Ушинський і сучасні проблеми освіти України: *Березюк О. С.* Ідеї формування етнокультурологічного компонента в спадщині К. Д. Ушинського; *Мирончук Н. М.* Система професійної підготовки вчителя у працях К. Д. Ушинського; *Березюк Юлія*. Проблема використання підручників для початкової школи в спадщині К. Д. Ушинського; *Свиридюк Олена*. Проблема формування здоров'я збережувальної компетентності у спадщині педагогів минулого; *Кардаш Ольга*. К. Д. Ушинський про підготовку вчителя; *Прухницька Юлія*, *Корнійчук Лілія*. К. Д. Ушинський про народного вчителя і його підготовку; *Матюх Альона*, *Кутлиєва Яна*. Система підготовки вчителя у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського; *Мартинюк Юлія*. Проблема професійної підготовки вчителя в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського; *Назарчук Валентина*. Ідеї розвивального навчання у творчій спадщині К. Д. Ушинського; *Захарчук Валерія*. Використання ідей К. Д. Ушинського щодо вивчення іноземних мов сучасними педагогами; *Козорез Олеся*. К. Д. Ушинський і пріоритети сучасної дидактики; *Демченко Ілона*. Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського щодо формування вмій учителя початкової школи; *Мойсієнко Наталія*, *Гергель Юлія*. Сучасні проблеми виховання у спадщині К. Д. Ушинського; *Заруба Олена*, *Коржєвська Наталія*. Використання ідей К. Д. Ушинського в сучасній освіті; *Ганнущенко Марія*. К. Д. Ушинський і сучасні проблеми освіти в Україні; *Риженко Аліна*. К. Д. Ушинський про виховання і навчання; *Дем'янчук Сергій*, *Дехтяренко Олена*. Основні положення розвивального навчання у педагогічній спадщині К. Д. Ушинського; *Костюк І. О.* Проблема диференціації та індивідуалізації

навчання на етапі закріплення знань, умінь та навичок на уроках навчання грамоти (читання) у працях К. Д. Ушинського.

106. Лаврієнко, Л. Навчальна книга у педагогічній спадщині К. Ушинського // Вісн. Кн. палати. – 2016. – № 3. – С. 35–37.

Шифр НБУВ: Ж15184

107. Нич О. К. Д. Ушинський про родинне виховання / Оксана Нич, Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ) // Витоки пед. майстерності. Серія: Педагогічні науки. – 2016. – Вип. 18. – С. 254–258. – <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/7718/1/Nich.pdf>

У статті окреслено погляди К. Д. Ушинського на родинне виховання. Основну увагу звернено на жіночу освіту, методику та основні напрями виховання в світлі ідей видатного педагога.

Шифр НБУВ: Ж73452

108. Корнейко Ю. К. Д. Ушинський про співвідношення виховання і навчання в різних європейських школах / Ю. Корнейко // Пед. дискурс. – 2017. – Вип. 23. – С. 77–81.

Шифр НБУВ: Ж73286

109. Хитра З. Трансформація ідей К. Д. Ушинського щодо формування в учнів цілісної картини світу у змісті та практиці сучасної освіти / Зоя Хитра ; Університет. коледж Київ. ун-ту ім. Б. Грінченка // Слово вчителю : християн. духов.-просвітн. часоп. – 2017. – 3 (41). – Бібліогр. у кінці ст. – URL: <https://slovovchitelyu.org/rubrik/nauka/ushynskij>

Мета статті полягає в здійсненні історичного аналізу проблеми формування в учнів цілісної картини світу в педагогічній спадщині К. Д. Ушинського.

110. Адаменко О. О. Фізичне виховання та формування здорового способу життя у педагогічних поглядах К. Д. Ушинського / О. О. Адаменко, О. А. Догунчак, Р. В. Подопригора // Молодий вчений : наук. журн. – Одеса, 2018. – № 12 (1). – С. 70–73.

Шифр НБУВ: Ж101120/2018/12; Ч. 1

111. Марчук С. Гуманізм, народність та природовідповідність – визначальні принципи педагогічної системи К. Д. Ушинського / С. Марчук, І. Чемерис // Пед. часоп. Волині. – 2018. – № 4 (11). – С. 38–44. – Бібліогр. у кінці ст. (12 назв).

Шифр НБУВ: Ж101374

112. Іванова Н. В. Праця як феномен продуктивного мислення: сучасна інтерпретація ідей К. Ушинського в контексті виховання «людини

щасливої» / Н. В. Іванова // Інноваційна педагогіка : наук. журн. – Одеса, 2019. – Вип. 10 (1). – С. 30–34.

Шифр НБУВ: Ж101553/2019/10; Т. 1

113. Народність як шлях до просвіти: 195 років від дня народж. Костянтина Ушинського // Шкільна б-ка. – Київ, 2019. – № 2. – С. 10–13.

Шифр НБУВ: Ж23891

114. Павко А. І. Методологічні засади дидактики К. Ушинського / А. І. Павко, Л. Ф. Курило // Наук. вісн. Мукачів. держ. ун-ту. Серія: Педагогіка та психологія. – 2019. – Вип. 2 (10). – С. 38–40.

У статті обґрунтовано методологічні засади основи дидактичного вчення К. Ушинського. Зосереджено увагу на міждисциплінарності та суміжності наукових дисциплін і їхньої ролі в освітній діяльності. Визначено, що елементами системи дидактики К. Ушинського є такі структурні складові: проблеми розробки змісту навчання; методика побудови навчальних планів і курсів у початкових та середніх класах; загальна методика навчання. Наголошено, що К. Ушинський розробив глибоко прогресивну систему загальної дидактики, яка зберегла свою науково-пізнавальну цінність і методологічне значення для критичного розуміння моделі освітнього процесу, суть якого виражається в тезі, що школа «не спроможна відкинути життя, а життя легко відкидає діяльність школи, яка стала йому на перешкоді».

Шифр НБУВ: Ж25548:Пед., Психол.

115. Пономарьов О. Великий мрійник у педагогіці: до 195-річчя від дня народження К. Д. Ушинського / О. Пономарьов, М. Черемський // Новий Колегіум : наук. інформ. журн. – Харків, 2019. – № 2. – С. 79–87. – Бібліогр. в кінці ст. (9 назв).

Шифр НБУВ: Ж16855

116. Бальоха А. С. Реалізація педагогічних ідей К. Д. Ушинського у контексті сучасних освітніх вимог до підготовки майбутнього вчителя початкових класів / А. С. Бальоха ; Херсон. держ. ун-т // Академ. студії. Серія «Педагогіка». – 2021. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 10–14. – URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/15456/52-Текст%20статті-90-1-10-20211117.pdf>

Стаття стосується сучасної проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів через призму дослідження педагогічного досвіду та спадщини видатного педагога, класика педагогічної науки, автора наукових праць і підручників для початкової школи К. Ушинського. Освітні реформи, зокрема Нова українська школа, актуалізують питання генерації нового покоління вчителів початкових класів, які будуть здатні не лише до реалізації суспільних запитів і вимог, а й формуватимуть інтелектуальний потенціал

нації. Вирішення цих завдань буде ефективним лише зі зміною освітнього процесу в закладах вищої освіти, однак нова система освіти має наслідувати принципи, розроблені науковцями-класиками. Мета статті полягає в ретроспективному дослідженні педагогічної спадщини К. Д. Ушинського, його наукових поглядів щодо підготовки майбутніх учителів початкових класів, основних принципів та ідей. За вченням К. Д. Ушинського, базовим у розвитку особистості школяра є вивчення основ науки, що розкриває перед дитиною закони природи та суспільства й певним чином впливає на розум і душу. Видані підручники для початкової школи були орієнтовані на розвиток у дітей мислення, виховання моральних якостей: любові до рідної природи і свого краю, до людей, які їх оточують, гуманності, доброти, працьовитості. Основним засобом у підготовці підростаючого покоління вчений вважав природу, адже природні явища рано починають збуджувати розум дитини. Спостереження і вивчення рідної природи сприяє розвитку почуття патріотизму, а також естетичному вихованню. Ці ідеї актуальні в контексті реалізації природничої освітньої галузі Нової української школи, тому важливим є питання впровадження інтерактивних методів роботи зі здобувачами вищої освіти, які сприятимуть розширенню природничих знань, розвитку критичного мислення та формуванню природознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів. У статті розкривається практичний досвід складання пізнавальних завдань природничого змісту здобувачами вищої освіти.

Бібліографічні покажчики

117. Константин Дмитриевич Ушинский (к 75-летию со дня смерти) : крат. библиогр. указ. / Акад. пед. наук РСФСР ; сост.: Н. А. Зиневич, А. Г. Мензорова ; отв. ред. Е. Н. Медынский. – М. : 2-я ф-ка Детгиза Наркомпроса РСФСР, 1946. – 15 с.

Покажчик складено з метою допомоги педагогам ознайомитися з творами Ушинського та літературою про нього. Видання має дві частини. У першій – надано зібрання творів і вибрані твори К. Д. Ушинського, а потім окремі твори за темами: «Загальні питання виховання та навчання. Психологія. Автобіографічні матеріали»; «Підручники та методичні рекомендації»; «Питання підготовки вчителів».

Як загальне правило, в описі окремих творів зноски робляться на вибіркові педагогічні твори К. Д. Ушинського. Лише в разі відсутності в них того чи іншого твору або викладення його в скороченому вигляді зноски зроблено на дореволюційні збірки педагогічних творів.

Друга частина містить короткий список книг, журналів і газетних статей про К. Д. Ушинського. Частина складається з двох розділів: література про К. Д. Ушинського за радянський період; декілька найкращих дореволюційних популярних монографій та статей про К. Д. Ушинського. У середині розділу спочатку розміщено книги та статті з книг і збірників, а

потім журнальні та газетні статті за алфавітом авторів і назв книг, статей. Опис у другій частині покажчика супроводжується короткими анотаціями.

Шифр НБУВ: інв. 751208

Шифр ВНБІ: д У94

118. Константин Дмитриевич Ушинский : библиогр. указ. / сост. и вступ. ст. В. Хрусталева ; ред.: Н. А. Зиневич, Г. А. Фиалкина, техн. ред. Т. Н. Мухина ; Акад. пед. наук РСФСР, Гос. б-ка по народ. образованию К. Д. Ушинского. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1952. – 47 с.

Покажчик складено у зв'язку з 80-річчям від дня смерті великого педагога К. Д. Ушинського. Покажчик містить книги, статті з «Ученых записок», журналів та газет, опублікованих з 1918 по 1951 р. (300 друкованих робіт про педагога). Велику кількість праць було опубліковано в 1945–1946 р. у зв'язку з 75-річчям від дня смерті К. Д. Ушинського.

Література про К. Д. Ушинського дуже різноманітна: у ній відображено роль Ушинського в суспільно-педагогічному русі 60-х років XIX ст., його боротьбу за розвиток педагогічної науки, за наукові методи виховання та освіти, за навчання жінок; критику Ушинським німецької педагогіки та педагогічних теорій інших закордонних країн, висвітлюється вплив Ушинського на розвиток педагогіки народів СРСР тощо. Матеріал розміщено систематично, у межах розділів за хронологією. Опис супроводжується анотаціями.

Шифр НБУВ: інв. 1474172

Шифр ВНБІ: д У94х

119. К. Д. Ушинський – основоположник вітчизняної педагогіки : біобібліогр. покажч. літ. / уклад. Т. І. Тітова ; голов. ред. Г. Г. Макарова ; відп. за вип. Л. А. Іполітова ; Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Наук. б-ка, Наук.-бібліогр. від. – Чернігів, 2010. – 36 с. – Імен. покажч.: С. 31–35. – URL: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/2751.pdf>

Біобібліографічний покажчик підготовлено до 185-річчя від дня народження видатного вітчизняного педагога К. Д. Ушинського. У покажчику вміщено матеріали Державного архіву Чернігівської області, книжки, статті з наукових збірників і періодичних видань. Біобібліографічний покажчик адресовано науковцям, педагогічним працівникам, студентам педагогічних вузів і всім тим, хто цікавиться історією педагогіки.

Шифр НБУВ: Р118695

Шифр ВНБІ: д У94

120. Ідеї К. Д. Ушинського в контексті сучасної педагогічної науки та освіти: 1991–2009 рр. : (до 185-річчя від дня народж.) : біобібліогр. покажч. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, Півд. наук. центр

НАПНУ ; [упоряд.: А. М. Доркєну, І. О. Іванова, Т. В. Лога ; наук. ред.: П. І. Рогова, А. М. Доркєну ; вступ. ст. Л. Д. Березівська]. – Одеса : ДНПБ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. – 123 с. : іл., портр. – (Серія «Видатні педагогі світу» ; вип. 5). – URL: <https://lib.iitta.gov.ua/725875/1/Ushynskiy.pdf>

Біобібліографічний покажчик із серії «Видатні педагогі світу» присвячено життю й педагогічній діяльності К. Ушинського (1824–1871) – найавторитетнішого педагога ХІХ ст., основоположника наукової педагогіки й народної школи, автора праць із теорії та історії педагогіки, який першим поставив виховання на наукове підґрунтя, поєднавши педагогіку з психологією та іншими науками про людину, розвинувши і вдосконаливши методику початкового навчання.

У покажчику представлено бібліографію праць К. Д. Ушинського, що видані з 80-х років ХХ ст. до 2009 р. та дослідження науковців про життя і творчу діяльність великого педагога-демократа, його погляди на зміст виховання та навчання, що вийшли на традиційних й електронних носіях впродовж 1991–2009 рр. в Україні та світі. Видання налічує 904 позиції бібліографічних записів, що мають суцільну нумерацію. Покажчик відкриває ґрунтовна стаття Л. Д. Березівської «До портретної галереї видатних вітчизняних педагогів: Костянтин Дмитрович Ушинський (1823/1824–1870/1871)», у якій висвітлено життя й педагогічну діяльність К. Д. Ушинського, погляди на процес навчання та виховання підростаючого покоління.

Покажчик містить: Від упорядників; частина «Основні дати життя та діяльності К. Д. Ушинського» складається з п'яти розділів: твори К. Д. Ушинського; Література про життя та діяльність К. Д. Ушинського; Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського і сучасна освіта; Увічнення пам'яті К. Д. Ушинського; Творча спадщина К. Д. Ушинського в електронних ресурсах.

Біобібліографічний покажчик рекомендовано науковцям і педагогічним кадрам, аспірантам, студентам, бібліотечним працівникам, усім, кого цікавить життя та педагогічні погляди К. Д. Ушинського в контексті сучасної педагогічної науки й освіти.

Допоміжний апарат містить: перелік бібліографічних посібників; алфавітний покажчик назв праць К. Д. Ушинського, переклади праць К. Д. Ушинського; іменний покажчик авторів праць про К. Д. Ушинського, переклади творів К. Д. Ушинського; предметний покажчик; додаток «Положення про медаль Академії педагогічних наук України “Ушинський К. Д.”».

Шифр НБУВ: Со29640; Табачник Д. В. Со343

Шифр ВНБІ: д У94

Див. також № 122, 123, 127, 133, 137, 138.

Електронні ресурси

121. Шендеровський В. Костянтин Ушинський: «Ні, я українець!» / Василь Шендеровський // Кримська світлиця : всеукр. громад.-політ. та літ. газ. : [сайт]. – № 10. – 2003. – 7.03. – URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?artID=629§ion=article> ;
<http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=629>

122. «К. Д. Ушинський – великий педагог нашої Батьківщини. Він – гордість нашої науки, гордість нашої педагогіки» (С. Х. Чавдаров) : до 190-річчя від дня народж. Костянтина Дмитровича Ушинського, російського педагога українського походження // Волин. ін-т післядипломної освіти (ВІППО) : [сайт]. – [2014]. – URL: <http://vippo.org.ua/index.php?pagename=ushynskiy>

123. К. Д. Ушинський – національна гордість народу України : до 190-річчя від дня народж. / підгот.: Л. Я. Білецька, О. Я. Дейнега // Наук. б-ка ТНПУ ім. В. Гнатюка : [сайт] / Наук. б-ка Тернопіл. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – [2014]. – URL: <http://www.library.tnpu.edu.ua/index.php/exhibitions/1100-yshunskuj1>

124. Біографія К. Д. Ушинського // Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – [2016]. – URL: <https://dnrb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/ushynskyy-k-d/biohrafiya>

125. «Ні, я українець!» – Костянтин Ушинський // «Наша Парафія» : Парафія святого Архистратига Михаїла, Київ, Пирогів. – 2016. – 10.08. – URL: <https://parafia.org.ua/person/ushynskuj-kostyantyn>

«Ми поставили мету в наших передачах не лише меморіальну – повернути з непам'яті імена співвітчизників, які зробили свій вагомий внесок у світову науку, а й завдання освітянське – поглибити знання тих, хто навчає і хто навчається, збудити в слухачів почуття гордості за свій талановитий український народ. І водночас допомогти замислитися над тим, що тільки власна державність забезпечує народові самоствердження на кону історії, тяглість традицій та інтелектуальну вагомість у світі».

126. Герей В. Ушинський: доля українського «учителя учителів» / Василь Герей, Віктор Шпак // На скрижалях навіть боги не можуть змінити минуле : проект. – [2017]. – URL: https://na-skryzhalyah.blogspot.com/2017/01/blog-post_61.html

127. Сторінка К. Д. Ушинського: Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1871 pp.) видатний педагог, основоположник наукової педагогіки й народної школи, автор праць з теорії та історії педагогіки, підручників для початкового навчання / Д. М. Матковська, А. А. Гадомська, Г. Б. Бондаренко // Б-ка Ун-ту Ушинського : [сайт] / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – 2018. – 2.03. – URL: <https://library.pdpu.edu.ua/index.php/home/about/istoriya/260-storinka-k-d-ushinskogo>

Зміст: Праці К. Д. Ушинського. – URL: <https://library.pdpu.edu.ua/images/Ushynskiy/pratsi.pdf>; Видання, присвячені педагогу та матеріали щодо використання педагогічної спадщини К. Д. Ушинського. – URL: https://library.pdpu.edu.ua/images/Ushynskiy/vydannya_ta_materialy.pdf; Статті з періодичних видань. – URL: <https://library.pdpu.edu.ua/images/Ushynskiy/statti.pdf>; Науково-практичні конференції, семінари, педагогічні читання, присвячені творчому використанню педагогічної спадщини К. Д. Ушинського. – URL: <https://library.pdpu.edu.ua/images/Ushynskiy/konferenciji.pdf>; Інтернет-ресурси. – URL: https://library.pdpu.edu.ua/images/Ushynskiy/internet_resursy.pdf.

Також на вебсторінці до 200-річчя Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського представлено монографію А. Богуш та В. Пікінер «Педагогічна спадщина К. Д. Ушинського у вимірі сучасності» (Київ, 2017), де розкрито життя, педагогічну й наукову діяльність засновника вітчизняної дошкільної педагогіки К. Ушинського: становлення педагогічної системи вченого, розвиток педагогічних ідей Ушинського в теорії педагогічної освіти, зокрема дошкільної освіти, схарактеризовано лінгводидактичну спадщину К. Д. Ушинського, представлено результати експериментального дослідження з використанням спадщини К. Д. Ушинського в сучасних закладах. Монографія адресована науковцям, магістрам, студентам, викладачам, аспірантам, вихователям ДНЗ.

128. Бондаренко О. Костянтин Ушинський: «Ні, я українець!» / Олена Бондаренко ; Громад. рух Миколи Томенка «Рідна країна» // Рідна країна : світоглядний портал. – 2019. – 2.03. – URL: <https://ridna.ua/2019/03/kostyantyn-ushynskiy-ni-ya-ukrajinet>

129. До 195-річчя від дня народження Костянтина Дмитровича Ушинського – видатного українського педагога, правника, одного із засновників педагогічної науки та народної школи : виставка / підгот. Д. С. Каменєва ; Центр. Держ. іст. архів України, м. Київ (ЦДІАК України) // #UAPAZOM : [сайт]. – [2019]. – URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_do_195_narodzhennia_Ushinskogo.php

130. Педагогічна спадщина К. Д. Ушинського: науковий дискурс крізь часи і покоління // Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України : [сайт]. – 2019. – 6.12. – URL: <https://nubip.edu.ua/node/68484>

131. «Изменившие мир»: Костянтин Ушинський – батько-засновник наукової педагогіки : відео // FREEDOM : інформ. портал. – 2020. – 12.01. – URL: <https://uatv.ua/yzmenyvshye-myr-kostyantyn-ushynskij-batko-zasnovnyk-naukovoyi-pedagogiky-video>

132. Березівська Л. Д. Ушинський Костянтин Дмитрович / Л. Д. Березівська // Велика укр. енцикл. (ВУЕ) : [сайт]. – 2021. – 20.01. – URL: https://vue.gov.ua/Ушинський,_Костянтин_Дмитрович

133. Видатний педагог ХІХ століття: до 200 років від дня народж. Костянтина Дмитровича Ушинського // Херсон. держ. ун-т : [сайт] / Херсон. держ. ун-т, Наук. б-ка. – Дата оновлення: 1.02.2023. – URL: https://www.kspu.edu/About/DepartmentAndServices/Library/Resource_2017/Digital_resources_2017/2017_Virtual/2023/Ushinskiy.aspx

134. Ідеї К. Д. Ушинського в контексті сучасної педагогічної науки та освіти : віртуал. вист. / підгот. Л. Д. Коломієць // Наук. б-ка СумДПУ ім. А. С. Макаренка : [сайт] / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2023. – URL: <https://library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/virtualna-vystavka-ideyi-ushynskogo-v-konteksti-suchasnoyi-ped-nauky-ta-osvity.pdf>

135. Історія та філософія освіти в незалежній Україні: до 200-річчя від дня народж. Костянтина Ушинського (1823–1871) : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 3 берез. 2023 р., м. Київ / редкол.: Топузов О. М., Сисоєва С. О., Дічек Н. П. ; Ін-т педагогіки НАПН України. – [Електронне наукове видання]. – Київ : Ін-т педагогіки НАПН України, 2023. – 250 с. – https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Ushynskyy_zbirnyk.pdf

136. Костянтин Дмитрович Ушинський // Вікіпедія. Вільна енциклопедія : [сайт]. – Дата оновлення: 3.12.2023. – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ушинський_Костянтин_Дмитрович

Сайт знайомить із життєписом, науковою діяльністю, поглядами, родиною та особистим життям К. Д. Ушинського, вшануванням його пам'яті.

137. Українські видання творів Костянтина Ушинського (до 200-річчя від дня народження) // Пед. музей України ; Нац. акад. пед. наук України : [сайт]. – [2023]. – URL: <http://pmu.in.ua/ukrayinski-vydannya-tvoriv-kostyantyna-ushynskoho-do-200-richchya-vid-dnya-narodzhennya>

138. Ушинський Костянтин Дмитрович (2 березня 1823 р. – 3 січня 1871 р.) // Держ. б-ка України для юнацтва : [сайт]. – [2023]. – URL: <http://4uth.gov.ua/ushynskyyj-kostyantyn-dmytrovych-2-bereznja-1823-r-3-sichnja-1871-r>

139. Шокало О. 200-ліття К. Д. Ушинського: «Цей незвичайний педагог – рідна мова...» / Олександр Шокало // Укр. світ : сайт і часоп. – 2023. – 23.03. – URL: <https://ukrsvit1.com.ua/kultura/vykhovannia-j-osvita/200-littia-k-d-ushynskoho-tsej-nezvychajnyj-pedahoh-ridna-mova.html>

Вшанування пам'яті К. Ушинського

140. Памяти Константина Дмитриевича Ушинского по случаю 25-тилетия со дня кончины К. Д. Ушинского (21 декабря 1870 г. – 21 декабря 1895 г.). – СПб., 1896. – [8], 212 с., 4 вкл. л портр., рукопись. – Прилож.: вырезка из газ. «Неделя» № 8: «На родине Ушинского».

Шифр НБУВ: Во1070; В251244

141. Чавдаров С. Х. К. Д. Ушинський : до 75 річчя до дня смерті : нарис життя та пед. діяльності / Укр. н.-д. ін-т педагогіки ; С. Х. Чавдаров, М. Даденков. – Київ : Рад. шк., друк. шк. ФЗУ, 1945. – 30 с. – У надзаг.: Укр. НДІ педагогіки.

Шифр НБУВ: Во351577; Во253165; Попов 16018

142. Памяти К. Д. Ушинского : сб. ст. / под ред. проф. Е. Н. Медынского // Ученые зап. / Моск. гос. пед. ин-т им. В. И. Ленина. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, тип. Высш. парт. школы при ЦК ВКП(б), 1946. – Т. XXXIII. – 104 с.

Шифр НБУВ: В154588/33

143. Ушинського вулиця. Ушинського провулок // Вулиці Києва : довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – Київ : «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 1995. – С. 232–233.

Довідник містить близько 2 тис. статей про вулиці, провулки та площі Києва (станом на 1 березня 1995 р.). У статтях подано інформацію про кінцеві межі пролягання вулиць та про вулиці, які прилучаються до основного об'єкта; про час заснування, перейменування вулиць; коротку історичну довідку; інформацію про персоналію, якщо їхнім іменем названо вулицю, провулок чи площу.

Шифр НБУВ: Ва563379

Шифр ВНБІ: Я23(4УКР)я2 В88

144. Миляєва Л. Пам'ятник Ушинському К. Д. / Людмила Миляєва // Звід пам'яток історії та культури України : енцикл. вид. у 28 т. – Київ, 2004. –

Кн. I, ч. II : М–С / голов. ред. рада: В. Литвин (голова) ; голов. ред. В. Смолій ; відп. ред. П. Тронько. – С. 870 : фот.

Пам'ятник споруджено у 1974 р. з нагоди 150-річчя від дня народж. К. Д. Ушинського – педагога, засновника наукової педагогіки та народної школи в Росії та Україні.

Шифр НБУВ: С10067/1,ч.2

Шифр ВНБІ: ТЗ(4УКР)я2 3-43

145. Ушанування пам'яті К. Д. Ушинського // Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського : [сайт] / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. – [2016]. – URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/ushynskyy-k-d/ushanuvannya-pamyati>

На сайті подано інформацію про: заклади, яким присвоєно ім'я К. Д. Ушинського; вулиці, названі на честь педагога; Меморіальну кімнату-музей К. Д. Ушинського; виставки та заходи, присвячені К. Д. Ушинському.

А. Головащук, наук. співроб. НБУВ

С. Блиндарук, мол. наук. співроб. НБУВ

Каховська ГЕС: історія будівництва і функціонування.

Матеріали до бібліографії (за фондами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського): 1950–2023 рр.

Будівництво Каховського гідровузла почалося у вересні 1950 р. відповідно до Постанови Ради Міністрів СРСР від 20 вересня 1950 р. «Про будівництво Каховської гідроелектростанції на Дніпрі, Південно-Українського каналу, Північнокримського каналу й зрошення земель південних районів України й північних районів Криму». Спорудження ГЕС доручили колективу «Дніпробуд», що в 1927–1932 рр. зводив Дніпровську гідроелектростанцію, а після визволення Запоріжжя від німецько-фашистських загарбників її відбудовував. Очолював будівництво досвідчений гідробудівник С. Андріанов. До складу гідровузла входили: руслова земляна гребля, залізобетонна водозливна гребля, будинок гідроелектростанції, шлюз і величезне водосховище, завдовжки понад 200 км і завширшки до 30 км.

Місце для спорудження ГЕС було обрано за 10 км від Каховки на місці важливого українського історичного краю – Великого Лугу. Раніше ця місцевість відігравала неабияку історичну роль, оскільки саме тут розташовувався ряд Запорізьких Січей. З початком будівництва луг повністю пішов під воду разом з великою козацькою спадщиною. Під водою опинилося 257 тис. га дніпровських плавнів – заплавних островів з родючими ґрунтами та городами. Попередньо звідти вивезли ліс. Загинуло багато диких тварин: не всі встигали врятуватися від води, а деяких, наприклад вовків,

навмисно відстрілювали. Багато хто вважає, що створення Каховського водосховища було злочином, скоєним передусім для знищення національної свідомості, пам'яті та української історії, традицій і звичаїв нашого народу, побуту та способу його життя. Затоплено не просто понад 150 тис. га по лівому березі Конських, по правому – Базавлуцьких та Кам'янських плавнів, а й ті місця, де колись буяли Січі запорожців і майже пів тисячі сіл Нижнього Дніпра. Затоплено весь Великий Луг – чарівний і благодатний світ, у якому віками формувався етнос та відтворювався неповторний генофонд української нації.

Але у 50-ті роки ХХ ст. об'єкт вважали великою будовою комунізму. Для будівництва й обслуговування електростанції створили місто Нова Каховка. На будівництві Каховського гідровузла працювало: 12 тис. осіб, 1 тис. 100 автомашин, 30 екскаваторів, 75 гусеничних і порталних кранів, 100 бульдозерів, 14 паровозів. Перший кубічний метр бетону в споруду ГЕС укладено 30 березня 1952 р. Для будівництва було введено в дію допоміжні підприємства: бетонні заводи, база гідромонтажу, лісопильний, арматурний і асфальтовий заводи та ін. Водночас на будівництві великого значення набували нові наукові пошуки роботи, винахідництво. Розроблений електрозварником О. Кисельовим метод зварювання вертикальних стержнів арматурних конструкцій дав сотні тонн економії арматурного заліза. Наукові дослідження породили понад 2 тис. 500 відкриттів, впровадження яких дало державі чималий прибуток. Завершивши комплекс складних підготовчих робіт, будівельники на початку 1953 р. взялися за здійснення найбільш відповідальних робіт у спорудженні гідровузла – бетонування й монтаж шлюзу, будівництво турбінного залу, перемички, а також наповнення водою Каховського водоймища.

Монтаж першої турбіни, розпочатий у серпні 1954 р., завершили 18 жовтня 1955 р. Саме цей день і вважається днем народження станції. 13 жовтня 1956 р. введено в експлуатацію останній шостий гідроагрегат. 19 жовтня 1959 р. Каховську ГЕС прийнято в промислову експлуатацію зі встановленою потужністю 312 МВт.

Постановою Кабінету Міністрів України № 1026 «Про увічнення пам'яті П. С. Непорожнього» від 26 червня 2000 р. Каховській гідроелектростанції присвоєно ім'я видатного вченого та державного діяча П. Непорожнього.

Каховський гідровузол забезпечив електроенергією та питною водою весь південний схід України. Шлюзи ГЕС забезпечували навігацію від Херсона до Запоріжжя, проте до Балтійського моря судна не ходили. У ХХІ ст., ще до повномасштабної війни, шлюз перебував у критичному стані, черги із судів розтягувалися, кожному доводилося чекати до 16 год.

Упродовж багатьох років питання будівництва та експлуатації Каховської ГЕС було об'єктом спеціального літературознавчого аналізу та наукових досліджень. Особливу увагу привертають твори відомих

українських письменників – О. Довженка, П. Загребельного, В. Петльованого, В. Мосевич, К. Сушка та ін.

24 лютого 2022 р. електростанцію захопили російські війська – відтоді її контролювали окупаційні сили. Про майбутній підрив дамби говорили щонайменше з осені 2022 р. В. Зеленський 20 жовтня заявив, що російська сторона замінувала греблю та обладнання ГЕС, щоб «здійснити теракт і звинуватити в цьому Україну». Під час відходу 11 листопада 2022 р. російські війська підірвали на греблі автомобільну та залізничну ділянки. При цьому безпосередньо гребля зазнала деяких пошкоджень: на місці вибуху протікала вода, що було добре видно на супутникових знімках. Рівень води в Каховському водосховищі опустився до найнижчого за три десятиліття. Як повідомляла окупаційна влада, воду скинули «для мінімізації наслідків» атак з боку ЗСУ. 6 червня гребля була зруйнована російськими окупантами. Вода безконтрольно потекла вниз за течією, разом з нею до Дніпра потрапило 150 т машинного масла. Глава «Укргідроенерго» І. Сирота вважає, що відновлення ГЕС триватиме щонайменше п'ять років. І, як наголошує Міністерство аграрної політики України, навіть якщо водосховище заповнять, регіон має розбиратися з наслідками катастрофи після цього ще кілька років.

Бібліографічний список укладено за абеткою. На початок винесено офіційні документи. Містить видання переважно українською та російською мовами. До окремих бібліографічних записів подано уточнюючі анотації. Вибірково представлено матеріали з інтернет-ресурсів.

Офіційні документи

1. О строительстве Каховской гидроэлектростанции на реке Днепре, Южно-Украинского канала, Северо-Крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма : постановление Совета Министров СССР от 20 сент. 1950 г. (Извлечение) // Директивы КПСС и Совет. правительств. по хоз. вопр. – М., 1958. – Т. 3 : 1946–1952 гг. – С. 549–553.

V303112/3

2. О строительстве Каховской гидроэлектростанции на реке Днепре, Южно-украинского канала, Северо-крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма : постановление Совета Министров СССР от 20 сент. 1950 г. // Решения партии и правительств. по хоз. вопр. : сб. док. : в 5 т. / сост. : К. У. Черненко, М. С. Смиртюков. – М. : Политиздат, 1968. – Т. 3 : 1941–1952 гг. – С. 648–652.

V316676/3; ВНБІ Ф61(2)4 я2 Р47

3. Про будівництво Каховської гідроелектростанції на ріці Дніпрі, Південно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу і про зрошення

земель південних районів України і північних районів Криму : постанова Ради Міністрів СРСР від 20 верес. 1950 р. // Рад. Україна. – 1950. – 21 верес.

4. Про хід будівництва Каховської гідроелектростанції та Південно-Українського каналу і заходи, що забезпечують виконання виробничого плану в 1952 році : постанова Пленуму ЦК КП(б)України 20–23 лют. 1952 р. – Київ, 1952. – С. 5–19.

5. Резолюція на звітну доповідь про роботу Центрального Комітету КП(б) України (Прийнята одногосно 26 вересня 1952 р.) (Сімнадцятий з'їзд КП(б)України, Київ, 23–27 вересня 1952 р.) // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій. 1918–1956. – Київ, 1958. – С. 663–676.

Підсумовуючи великі досягнення в розвитку всіх галузей народного господарства республіки, з'їзд вказує на одне з найважливіших завдань партійної організації республіки – здійснення будівництва Каховської гідроелектростанції.

Во698964

6. Алідін В. Партійно-політична робота на будівництві Каховського гідрозула / В. Алідін // Більшовик України. – 1951. – № 6. – С. 57–61.

Ж20031/а

7. Андреев А. Каховська гідроелектростанція. Стояти та й стояти / А. Андреев // Ефір. – 1999. – 13 трав. – С. 3.

8. Андрианов С. Каховский гидроузел / С. Андрианов // Величественные сооружения сталинской эпохи. – Сталинград, 1951. – С. 77–80.

Во449276

9. Андрианов С. Н. Строительство Каховской ГЭС / С. Н. Андрианов // Гидротехн. стр.-во. – 1957. – № 5. – С. 1–5 : ил., табл., диагр.

Ж12078

10. Катерина Андрус. Чому і для чого радянська влада збудувала Каховське водосховище? (фото) // Nikopol News : вебсайт. – 2023. – 10.06. – URL: <https://nikopol.nikopolnews.net/ukraine/kakhovske-vodoskhovyshche-4>

11. Асанов Н. Они работают в Каховке (О строителях Каховского гидроузла): заметки писателя / Н. Асанов // Октябрь. – 1951. – № 7. – С. 142–151.

Ж7199

12. Бакшеев Е. А. Каховское водохранилище // Бакшеев Е. А. Днепровские водохранилища и их народнохозяйственный эффект: воспоминания и размышления проектировщика / Е. А. Бакшеев. – 2-е, доп. изд. – Киев : Довіра, 2008. – С. 8–30, 79, 109.

Ва703328

13. Біромаш М. ГЕС – пам'ятник кімерійської доби / М. Біромаш // Свобод. взгляд. – 1999. – 11 нояб. – С. 9.

Про загадку Каховської ГЕС.

14. Бородаенко А. С. В продолжение темы: замена блочных силовых трансформаторов Каховской ГЭС / А. С. Бородаенко // Гідроенергетика України. – 2012. – № 2. – С. 28–29. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gidenu_2012_2_10

15. Бородаенко А. С. Каховской ГЭС – 60 лет / А. С. Бородаенко, А. В. Голубицкий // Гідроенергетика України. – 2015. – № 1/2. – С. 1–3 : фот. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gidenu_2015_1-2_2

16. Бородаенко А. С. О реконструкции 2-ой секции основной системы шин Каховской ГЭС / А. С. Бородаенко // Гідроенергетика України. – 2012. – № 4. – С. 35–36. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gidenu_2012_4_12

17. Вайнштейн С. М. Новая Каховка. (Краткие сведения о Каховском гидроузле) / С. М. Вайнштейн. – Київ : Госстройиздат, 1957. – 38 с.

Ао141074

18. Великие стройки коммунизма. (Куйбышевская, Сталинская и Каховская ГЭС, Главный Туркменский Южно-Украинский и Северо-Крымский каналы) : сб. материалов. – Саратов : Облполиграфиздат, 1950. – 76 с.

Во424725

19. Великие стройки коммунизма. (Куйбышевская, Сталингр. и Кахов. гидроэлектростанции, Глав. Туркм. Юж.-Укр., Сев.-Крымск. и Волго-Донск. судоходный каналы) : сб. ст. – Алма-Ата : Казгосиздат, 1951. – 84 с.

Во431243

20. Великие стройки коммунизма : сб. материалов о строительстве Куйбышевской, Сталинградской и Каховской гидроэлектростанций Главного Туркменского Южно-Украинского и Северо.-Крымского каналов. – Краснодар, 1950. – 178 с.

Во436184

21. Великие стройки коммунизма : сб. материалов о строительстве Куйбышевской, Сталинградской и Каховской гидроэлектростанций, Главного Туркменского, Южно-Украинского, Северо-Крымского и Волго-Донского каналов, опубликованных в газете «Правда». – Симферополь : Крымиздат, 1951. – 216 с.

Во431980

22. Великий Луг – трагедія, що повторилась // Газ. для жінок. – 2023. – 29 черв. – С. 13.

Про підрив росіянами греблі Каховської ГЕС.

23. Великі будови комунізму : нариси / ред. М. Дубинський. – Київ : Держлітвидав, 1952. – 403 с.

Зі змісту: Каховський плацдарм: На великій магістралі / І. Гайдаєнко. – С. 275–287; Тут буде Каховська ГЕС / А. Котляр. – С. 288–300; Зустрічі в Новій Каховці / С. Журахович. – С. 301–314; Крим, якого ще не було / П. Павленко. – С. 315–332.

Во471332

24. Волошин І. Наддніпрянські висоти (будівництво Каховської ГЕС) // Волошин І. Маячок. Оповідання та нариси / І. Волошин. – Київ : Молодь, 1958. – С. 22–37.

Во705584

25. Вони подарували нащадкам Нову Каховку // Говорить Нова Каховка. – 2020. – 23 черв.

Про першобудівників Каховської ГЕС.

26. Вопросы научного обоснования строительства Каховского гидроузла : сб. ст. / под ред. Б. А. Пышкина. – Киев : Ид-во Акад. наук УССР, 1954. – 96 с. : ил.

Во606827

27. Гидрометеорологический режим озер и водохранилищ СССР. Каскад днепровских водохранилищ / под ред. М. С. Каганера. – Ленинград, 1986. – 348 с.

Со21131

28. Гончаров И. Великие стройки коммунизма (Куйбышевск., Сталингр. и Каховск. гидроэлектростанции, Глав. туркм. Юж.-Укр. и Сев.-Крымск. каналы) / И. Гончаров. – Минск : Госиздат БССР, 1950. – 32 с.

Во426367

29. Горло Н. В. Вирішення питання про захист важливих народногосподарських об'єктів під час спорудження водосховищ

Дніпровського гідрокаскаду: [Каховське ВДСХ] / Н. В. Горло // Південний архів. Серія: Історичні науки. – Херсон, 2004. – Вип. 11. – С. 53–59.

Ж68783/Іст. н.

30. Давыдов М. М. Великое гидротехническое строительство в СССР : стеногр. публ. лекции / М. М. Давыдов. – М. : Правда, 1951. – 32 с. – (Всесоюз. о-во по распространению полит. и науч. знаний).

Про Каховську ГЕС та інші гідроелектростанції.

31. Днепр идет в степи // Золотарев Т. Л. Великое гидротехническое строительство / Т. Л. Золотарев. – М., 1952. – С. 79–87.

Про історію споруди Каховського гідровузла.

Во461286

32. Друга на Дніпрі: розповіді будівників Каховської ГЕС / ред.-упоряд. М. М. Ковальов. – Київ : Держполітвидав УРСР, 1958. – 184 с. : іл., портр.

Во690263

33. Душечкін О. І. Завдання науково-дослідної роботи в галузі сільського господарства в зв'язку з гідробудівництвом на півдні України / О. І. Душечкін // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1950. – № 11. – С. 34–40.

Про можливість проведення нових ефективних заходів для підвищення врожайності в галузі полеводства в зв'язку з побудовою Каховської гідроелектростанції.

Ж20611

34. Жакун А. М. Каховська ГЕС-2 / А. М. Жакун // Гідроенергетика України. – 2017. – Спец. вип.: 90 років ПАТ «Укргідропроект». – С. 40–46.

Каховська ГЕС-2, Херсон. обл. гідротехн. буд-во.

Ж24970/спецвип.

35. Железняк Й. А. Нові потужні гідроелектростанції СРСР / Й. А. Железняк. – Київ, 1955. – 28 с. – (Т-во для поширення політ. та наук. знань Укр. РСР. Серія: V, № 10). – С. 13–17.

Про Каховський гідровузол.

Во636471

36. Жимерин Д. Г. Электрификация народного хозяйства Советского Союза : стеногр. лекции / Д. Г. Жимерин. – М. : Знание, 1955. – 40 с. : ил. – (Всесоюз. о-во по распротр. полит. и научных знаний).

Про будівництво гідроелектростанцій на р. Дніпро. – С. 17; Обсяг роботи на будівництві Каховської ГЕС. – С. 23.

Во630769

37. Журавский В. А. Русло жизни : очерк о строительстве Кахов. ГЭС, Юж.-Укр. и Сев.-Крымск. каналов / В. А. Журавский, А. С. Богма. – М. : Мол. гвардия, 1951. – 48 с. : ил., 1 л. карт.

Во448437

38. З днем народження! // Нова Каховка. – 2020. – 26 лют. – С. 2.

З історії будівництва Каховської ГЕС.

39. Загребельний П. Каховські оповідання / П. Загребельний, Ю. Пономаренко. – Київ : Молодь, 1953. – 128 с. : іл.

Ао126896

40. Зарубаев Н. В. Великие преобразования на Юге Украины и в Северном Крыму / Н. В. Зарубаев. – Л. : Лениздат, 1952. – 108 с. : ил., 1 л. карт.

Енергетичне використання Дніпра. Будівництво Каховської ГЕС.

Во462189

41. Захаров А. Каховская ГЭС. Как это было / А. Захаров // Гривна. – 2017. – 22 март. – С. 15.

42. Захаров А. Советская утопия и Каховское море / А. Захаров // Гривна. – 2009. – 13 авг. – С. 30.

43. Земні зорі Таврійського краю: Каховська ГЕС в умовах ринку : [розповідає директор С. В. Бородаєнко] // Кахов. зоря. – 2000. – 28 січ.

44. Иващенко А. Украине угрожает апокалипсис: о плачевном состоянии Каховских шлюзов и о возможности террористического акта на гидротехнических сооружениях / А. Иващенко // Площадь свободы. – Херсон, 2000. – 23 март. – С. 15.

45. Из опыта строительства Каховской ГЭС / Б. И. Бабич, А. Я. Белоголов, А. П. Бечин ; М-во строительства электростанций СССР, Техн. упр. Всесоюз. ин-т по проектированию организации энергет. строительства «Оргэнергострой». – М., 1961. – 92 с. : ил.

Во798041

46. Кальченко Н. Т. Каховський гідровузол / Н. Т. Кальченко // Рад. Україна. – 1950. – 22 верес.

47. Карпенко В. Днепровский каскад гидроэлектростанций / В. Карпенко, М. Тясто // Строительство и архитектура. – 1960. – № 4. – С. 5–8 : фот., схем.

Про роль та значення Дніпровського каскаду ГЕС, у тому числі й Каховської ГЕС для енергопостачання промисловості та сільського господарства, а також для зрошення посушливих земель і подальшого розвитку промисловості Півдня України.

Жс27269

48. Касимовский Е. Великие стройки коммунизма / Е. Касимовский. – М. : Госполитиздат, 1951. – 103 с. : ил.

У розділі «На юге Украины и севере Крыма» (с. 69–76) розповідається про обсяг будівництва й потужність Каховської ГЕС, про розвиток промисловості та сільського господарства в районі будівництва.

Во447295

49. Касьяненко Ф. П. Нова Каховка (Каховська ГЕС) / Ф. П. Касьяненко, Н. В. Луценко, О. І. Якимовська // Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Ін-т історії АН УРСР ; голов. редкол.: П. Т. Тронько (голов. голов. редкол.) [та ін.] ; редкол. тому: О. Є. Касьяненко (голова редкол.) [та ін.]. – Київ, 1972. – Т. 22 : Херсонська область. – С. 116–131.

Вс10290; ВНБІ ТЗ(4УКР)я2 І-90

50. Каховская ГЭС. Каховское водохранилище // Краткая географическая энцикл. – М., 1961. – Т. 2. – С. 259.

В308193/2; ВНБІ Д8я2 К78

51. Каховская ГЭС // Куземин И. Н. Днепровский каскад ГЭС / И. Н. Куземин. – Киев : Будівельник, 1981. – С. 111–119 : фот., ил.

Ва359744

52. Каховская ГЭС // Схема энергетического использования реки Днепра. – М. : М-во электростанций СССР, [1957]. – С. 12 : фот.

Во680244

53. Каховская гидроэлектростанция // Большая советская энцикл. – 2-е изд. – М., 1953. – Т. 20. – С. 406.

В257058/20; ВНБІ Я20 Б79

54. Каховская гидроэлектростанция на реке Днепре, Южно-Украинский и Северо-Крымский каналы // Грекулов Л. Ф. Великие сталинские стройки / Л. Ф. Грекулов ; под. ред. А. Н. Ахутина. – М., 1951. – С. 73–88 : схем.

Во449282

55. Каховская гидроэлектростанция на реке Днепре, Южно-Украинский и Северо-Крымский каналы // Гак Д. Великие стройки коммунизма и

преобразование природы / Д. Гак, И. Романенко. – Симферополь, 1952. – С. 71–91.

Во457463

56. Каховская гидроэлектростанция, Южно-Украинский и Северо-Крымский каналы // Карпов В. Т. Великие стройки сталинской эпохи / В. Т. Карпов. – Иркутск, 1952. – С. 23–26 : карт.

Во457462

57. Каховська ГЕС ім. П. С. Непорожного // Енцикл. сучас. України. – Київ, 2012. – Т. 12. – С. 488.

С10197/12; ВНБІ Я20 Е64

58. Каховська ГЕС імені П. С. Непорожного. Історія будівництва [хронологія років] : керуюча компанія «Укргідроенерго». – 2020. – 16.10. – URL: https://uhe.gov.ua/filiyi/kakhovska_hes_imeni_p_s_neporozhnoho

59. Каховська ГЕС – стійкий розвиток та підтримка регіону // Говорить Нова Каховка. – 2019. – 26 груд.

60. Каховська ГЕС: 65 років на варті енергетичної безпеки : керуюча компанія «Укргідроенерго». – URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/kakhovska-ges-65-rokiv-na-varti-energetichnoi-bezpeki

61. Каховська ГЕС: як усе починалося. Велике будівництво сталінської епохи (фото) // Херсонська Гривна : телеграм-канал. – URL: [https://grivna.ua/publikatsii/kahovska-ges:-yak-use-pochinalosya-velike-budivnictvo-stalinskoyi-epohi-\(foto\)](https://grivna.ua/publikatsii/kahovska-ges:-yak-use-pochinalosya-velike-budivnictvo-stalinskoyi-epohi-(foto))

62. Каховська гідроелектростанція // Енцикл. народ. господарства України. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 224–225 : фот.

В318776/2; ВНБІ У8(4УКР)я2 Е64

63. Каховська гідроелектростанція, Південно-Український і Північно-Кримський канали // Сумський Л. М. Величні будови комунізму / Л. М. Сумський. – Київ, 1951. – С. 50–59 : іл., схема.

РЛ № 2149

64. Каховська зрошувальна система // Сіл. вісті. – 1968. – 24 січ.
Про будівництво Каховської зрошувальної системи.

65. Каховське водоймище. Гідробіолог. нарис / відп. ред. Я. Я. Цееб ; Ін-т гідробіології. – Київ : Наук. думка, 1964. – 304 с. : іл.

Во920130

66. Каховське водосховище планували як найбільше у світі / зап. Д. Шурхало // Дніпров. просп. – 2018. – 11 лип. – С. 4.

67. Каховське водосховище // Водний фонд України : довід. посіб. / М. М. Паламарчук, Н. Б. Закорчевна. – Київ : Ніка-Центр, 2006. – С. 64–65.
Ва681031; ВНБ Д22(4УКР) я2 П14

68. Каховское водохранилище – тугой узел экологических проблем // Дніпров. проспект. – 2013. – 20 март. – С. 2.

69. Каховский гидроузел // Днепр : путеводитель / сост. А. Б. Мирошниченко ; науч. ред. И. О. Речмедин. – Киев : Обл. кн.-газ. изд., 1962. – С. 221–224.
Ао158189

70. Каховский гидроузел, Южно-Украинский и Северо-Крымский каналы // Великие стройки коммунизма. – М., 1951. – С. 15–16.
Про будівництво Каховської ГЕС.
Во447299

71. Коваль В. Кара неволею: заповіт Довженка / В. Коваль // Демократ. Україна. – 1994. – 16 черв.

Історія створення кінофільму «Поема про море» про будівництво Каховської ГЕС.

72. Комаров Д. Т. Деякі питання електрифікації сільського господарства Півдня України і будівництво Каховської ГЕС / Д. Т. Комаров // Більшовик України. – 1952. – № 3. – С. 33–41.
Ж20031/а

73. Компан Є. С. З історії району великих будов комунізму на Півдні України (XIX ст.) / Є. С. Компан // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1951. – № 6. – С. 59–68.
Ж20611

74. Коротченко Д. С. Велике сталінське піклування про український народ / Д. С. Коротченко // Рад. Україна. – 1950. – 26 верес.

Стаття Голови Ради міністрів УРСР про будівництво Каховського гідровузла та Південно-Українського каналу.

75. Косянчук И. Каховское водохранилище: лучше, чем предполагалось, но хуже чем хотелось бы / И. Косянчук // Херсон. реклама. – 1996. – 26 янв. – С. 3.

76. Кот В. Пусковий комплекс визначено. Каховська зрошувальна система будуватиметься за останнім словом техніки / В. Кот // Наддніпр. правда. – 1968. – 26 груд.

77. Кошелев Ф. П. Величественные сталинские стройки коммунизма и их народнохозяйственное значение / Ф. П. Кошелев. – М. : Госполитиздат, 1952. – 168 с.

Про планування будівництва Каховської ГЕС та її значення в розвитку промисловості, сільського господарства та транспорту.

Во450886

78. Крючкова С. В. Выбор гидросилового оборудования Каховской ГЭС-2 / С. В. Крючкова, И. Ф. Тугаева // Гідроенергетика України. – 2016. – № 3/4. – С. 14–16. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gidenu_2016_3-4_4

79. Лебідь Н. Каховська ГЕС: історія та трагедія споруди / Наталія Лебідь // Центр політ. консалтінгу : вебсайт. – 2023. – 14.26. – URL: <https://cpc.com.ua/articles/kakhovska-ges-istoriya-ta-tragediya-sporudi>

80. Липка К. Л. Крупнейшие гидротехнические новостройки шестой пятилетки и их народнохозяйственное значение / К. Л. Липка. – Днепропетровск : Облиздат, 1956. – 39 с. : схем., карт. – (Упр. культуры исполкома Днепропетр. обл. Совета. Обл. лекц. бюро. В помощь лектору).

Про створення Дніпровського каскаду – спорудження Каховської ГЕС. – С. 17–23.

1956

Л-613

81. Лозовий В. Символ повоєнного відродження / В. Лозовий // Кахов. зоря. – 2014. – 17 квіт. – С. 6.

З історії будівництва Каховської ГЕС.

82. Лопушинська І. В. До 60-річчя пуску Каховської ГЕС / І. В. Лопушинська // Наддніпр. правда. – 2015. – 21 жовт.

83. Лухтанов Ф. В. Каховская гидроэлектростанция / Ф. В. Лухтанов, М. М. Чернявський. – М. ; Л. : Госэнергоиздат, 1959. – 184 с. : ил. – (Из опыта энергетического строительства). – Библиогр.: 19 назв.

Во727656

84. Маленкин А. Родное, кровное дело / А. Маленкин // Правда. – 1950. – 28 сент.

Перспективи розвитку народного господарства Миколаївської області у зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС.

85. Матвеев Г. А. Величественные сооружения Сталинской эпохи (Куйбышевск., Сталингр. и Кахов. гидроэлектростанций, Глав. Туркм., Юж.-Укр. и Сев.-Крымск. каналы : стеногр. публ. лекции / Г. А. Матвеев. – М. : Правда, 1950. – 31 с. – (Всесоюз. о-во по распротр. полит. и науч. знаний).
Во431417

86. Мацкевич В. Велике Дніпровське будівництво / В. Мацкевич // Київ. правда. – 1950. – 27 верес.

87. Менисенко В. Каховське водосховище – зона екологічного лиха / В. Менисенко // Кахов. зоря. – 2009. – 11 черв. – С. 1, 4.

88. Микитенко А. Каховська ГЕС: сьогодні, завтра / А. Микитенко, В. Менисенко // Кахов. зоря. – 1996. – 20 січ.

89. Мовчан В. А. Каховське гідробудівництво і питання рибного господарства / В. А. Мовчан // Вісн. Акад. наук УРСР. – Київ, 1950. – № 10. – С. 24–31.
Ж20611

90. Можаровський Г. Картографування судноплавних рік України і Дніпровських водосховищ / Г. Можаровський // Водник. – 1994. – 25 черв. – С. 3.

Історія картографування Каховського водосховища.

91. Молчанов О. Каховська ГЕС: усе гаразд: про небезпечність споруди / О. Молчанов // Гривна. – 2003. – 17–19 юня. – С. 13.

92. На Каховском плацдарме : сб. ст. – [Одесса] : Одес. обл. изд., 1951. – 176 с. : ил.
Збірник статей про перший рік будівництва Каховського гідровузла.
В258312/1

93. На стройках шестой пятилетки // Правда Украины. – 1956. – 12 февр.
Про будівництво Каховського гідровузла.

94. Нагорна О. І. Великі сталінські будови на Україні та в Криму : короткий ают. покажч. літ. / укладачі: О. І. Нагорна, Г. С. Філосянц,

М. К. Черноусенко ; Держ. наук. б-ка ім. Короленка. – Харків : Кн. палата УРСР, 1950. – 30 с.

Ао118986

95. Нам угрожает Каховское море / Текст официального заявления междунар. группы независимых специалистов по вопросам безопасности Днепровского каскада водохранилищ «О катастрофическом состоянии дамбы искусственного Каховского моря каскада Днепра» // Юг-независимая газ. – 1995. – 9 дек.

96. Непорожний П. С. Опыт строительства гидроэнергоузлов / П. С. Непорожний, А. Л. Филахтов ; АН УССР, Совет по изуч. производ. сил УССР, Акад. строит-ва и архитектуры УССР. – Киев, 1960. – 352 с. : ил., табл., черт.

Гл. XIII : Каховский гидроузел. – С. 262–281.

Во743252

97. Непорожній П. С. Потужні гідроелектростанції та їх роль в електрифікації Української РСР / П. С. Непорожній. – Київ, 1958. – 46 с. : іл. Каховська ГЕС. – С. 21–23.

Во696381

98. Нечипоренко М. Правда про Каховське море: з історії будівництва Каховської ГЕС / М. Нечипоренко // Кахов. зоря. – 2006. – 2 лист. – С. 6, 9 лист. – С. 6; Маяк. – 2006. – 25 лист. – С. 5.

99. Нецерет О. Чи знаєте ви, що?..: до 45-річчя м. Нова Каховка / О. Нецерет // Нова Каховка. – 1997. – 20–26 січ.

Про керівництво будівництва міста та ГЕС, інші сторони життя.

100. Николаюк Е. Началу строительства Каховской ГЭС – 50 лет / Е. Николаюк // Гривна. – 2000. – 28 сент. – С. 3.

101. Нові гідроелектростанції на Україні та в Молдавії // Железняк Й. А. Нові потужні гідроелектростанції СРСР / Й. А. Железняк. – Київ, 1955. – С. 13–16.

Каховський гідровузол

Во636471

102. О строительстве Каховской гидроэлектростанции на реке Днепре, Южно-Украинского канала, Северо-Крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма // Великие стройки коммунизма. – Благовещенск, 1951. – С. 12–16 : карт.

Во455880

103. О строительстве Каховской гидроэлектростанции на реке Днепре, Южно-Украинского канала, Северо-Крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма // Великие стройки сталинской эпохи. – М. : Госполитиздат, 1950. – С. 34–39.

Во427973

104. О строительстве Каховской гидроэлектростанции на реке Днепре, Южно-Украинского канала, Северо-Крымского канала и об орошении земель южных районов Украины и северных районов Крыма // Великие стройки сталинской эпохи. – Изд. 2-е, доп. – М. : Госполитиздат, 1951. – С. 34–39.

Во437723

105. Обухов Є. В. Каховському водосховищу – 55 років / Є. В. Обухов // Укр. гідрометеоролог. журн. – 2012. – № 10. – С. 116–125. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Uggj_2012_10_16

Ж25662

106. Олійників В. Переписати заново й правдиво: що робити з Каховським морем / В. Олійників // Укр. культура. – 1993. – № 11–12. – С. 13.

Ж26021

107. Опыт эксплуатации Каховской ГЭС за 10 лет : сб. ст. / под ред. В. Б. Полякова ; Гос. план ком. совета Министров УССР, Ин-т техн. информ. Энергетика. ЦБТИ М-ва энергетики и электрификации УССР. – Киев, 1966. – Вып. 1. – 60 с. : ил.

В315257/1

108. Павлова И. Каховская ГЭС: есть на что посмотреть / И. Павлова // Гривна. – 2009. – 20 авг. – С. 14.

109. Палладин А. Родное дело нашего народа / А. Палладин // Великие стройки коммунизма / А. Палладин. – Симферополь : Крiмиздат, 1951. – С. 156–162.

Президент Академії наук Української РСР про будівництво Каховської електростанції й Південно-Українського каналу та завдання вчених і трудящих Радянської України.

110. Палладін О. В. Вчені України – великим будовам / О. В. Палладін // Вітчизна. – 1951. – № 7. – С. 144–153.

Наукові проблеми інститутів Академії наук Української РСР в зв'язку з будівництвом Каховського гiдровузла.

Ж22465

111. Паталах О. Твердиня Ісламу: з історії фортеці Іслам-Кермен / О. Паталах // Нар. трибуна. – 1991. – 2 берез.

Про одну з пам'яток козацької слави, що на дні Каховського моря.

112. Першин П. М. Майбутнє Дніпровського басейну / П. М. Першин // Рад. Україна. – 1950. – 4 лист.

Перспективи розвитку сільського господарства в зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС.

113. Печерський А. Каховська ГЕС: як будували те, що зруйнували російські окупанти / Антон Печерський // Армія INFORM : вебсайт. – URL: <https://armyinform.com.ua/2023/06/07/kahovska-ges-yak-buduvaly-zrujnovane-rosijskymu-okupantamy>

114. Пивоваров С. Каховська ГЕС мала стати сталінським експериментом з природою, втерти носа США і вразити Єгипет. А в разі чого її могли підірвати. Згадуємо про останню «велику будову комунізму» – в архівних кадрах / С. Пивоваров, Є. Спірін // Бабель : вебсайт. – 2023. – 14.06. – URL: <https://babel.ua/texts/95063-kahovska-ges-mala-stati-stalinskim-eksperimentom-z-prirodoyu-vterti-nosa-ssha-i-vraziti-yegipet-a-v-razi-chogo-jiji-mogli-pidirvati-zgadyemo-pro-ostannyu-veliku-budovu-komunizmu-v-arhivnih-kadrah>

115. Пишкін Б. А. Найбільші в світі гідротехнічні будови / Б. А. Пишкін ; Ком. у справах культ.-освіт. установ при Раді міністрів УРСР, Центр. лекц. бюро. – Київ : АН УРСР, 1951. – 24 с. : іл.

Про Каховську ГЕС. – С. 13–16.

Во437423

116. Пишкін В. А. Для великої Дніпровської будови / В. А. Пишкін // Наука і життя. – 1953. – № 2. – С. 9–12.

Робота наукових закладів України, пов'язаних з проектуванням, спорудженням і майбутньою експлуатацією Каховської ГЕС.

Ж26494

117. Півстоліття тому прийнято рішення про будівництво Каховської ГЕС // Нова Каховка. – 2000. – 22 верес. – С. 4.

118. Плачинда С. Загибель чи відродження?: альтернативна концепція порятунку Дніпра і малих річок України / С. Плачинда // Літ. Україна. – 1994. – 10 лют.

Згадується Каховське «море» і Каховська ГЕС.

119. Погребняк П. С. Каховський гідровузол / П. С. Погребняк // Радян. шк. – 1951. – № 2. – С. 26–32.
Ж22469

120. Природа Украинской ССР. Моря и внутренние воды / В. Н. Грезе, Г. Г. Поликарпов, В. Д. Романенко [и др.] ; АН УССР. – Киев : Наук. думка, 1987. – 223 с. : ил.
Вс25225

121. Про будівництво Каховської гідроелектростанції на ріці Дніпрі, Південно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу і про зрошення земель південних районів України і північних районів Криму // Київ. правда. – 1950. – № 191. – 21 верес. – С. 1.

122. Про будівництво Каховської гідроелектростанції на ріці Дніпрі, Південно-Українського каналу, Північно-Кримського каналу і про зрошення земель південних районів України і північних районів Криму // Великі будови Сталінської епохи. – Київ : Держполітвидав УРСР, 1951. – С. 25–28.
Во444313

123. Пух Ю. Запас прочности: Каховская ГЭС: 45 лет спустя / Ю. Пух // Деловые новости. – 1997. – 14 февр.

124. Репкин В. П. Летопись гидроэнергостроительства СССР 1947–1957 гг. / В. П. Репкин // Гидротехн. стр-во. – 1957. – № 11. – С. 15–25.

Про гідроелектростанції СРСР, у тому числі України: Каховську ГЕС та інші гідроелектростанції.

Ж12078

125. Розовський І. Л. Каховська ГЕС / І. Л. Розовський // Наука і життя. – 1953. – № 9. – С. 5–7.
Ж26494

126. Роман Е. И вновь о Каховской ГЭС: что потеряли и что теряем / Е. Роман // Гривна. – 2009. – 13 авг. – С. 30, 31.

127. Рубан В. Велика всенародна будова / В. Рубан. – Київ : Держтехвидав, 1951. – 113 с. : іл. – (Наук.-популяр. б-ка).
Каховська ГЕС
Во447678

128. Русинов О. О. Каховське водосховище / О. О. Русинов, Л. А. Сіренко // Географічна енцикл. України : у 3-х т. / редкол.: Ф. С. Баби́чев [та ін.]. – Київ, 1990. – Т. 2. – С. 130–131.

129. Савчук І. Каховське водосховище. Остання велика будова комунізму в Україні // Іван Савчук «Локальна історія». – 2022. – 21.10. – URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/kakhovske-vodoskhovishche-ostannia-velika-budova-komunizmu-v-ukrayini>

130. Сак О. Каховська ГЕС – помилка?: із історії будівництва / О. Сак // Кахов. зоря. – 2005. – 12 трав. – С. 3.

131. Сандул В. «Вбиті живими, зняті з лиця землі...» / В. Сандул // День. – 2006. – 8 лист. – С. 6.

Про перебування на будівництві Каховської ГЕС українського письменника О. П. Довженка.

132. Сироїчко Л. До 55-річчя пуску Каховської ГЕС: сторінки історії / Л. Сироїчко // Ключи. – 2010. – 6 окт. – С. 4.

133. Скавронський П. С. Каховське водосховище та проблеми його функціонування / П. С. Скавронський // Географія та економіка в рідній шк. – 2018. – № 2. – С. 30–36.

Ж15555

134. Скавронський П. С. Каховське водосховище та його проблеми / П. С. Скавронський // Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. краєзнав. конф. з міжнар. участю (14–15 верес. 2017 р.) / упоряд. М. В. Гончар. – Каховка ; Херсон : Гілея 2017. – С. 77–80.

135. Скоріненко Ю. Жінка-будівельник / Ю. Скоріненко // Маяк. – 2015. – 8 серп.

Сторінки біографії Є. М. Олександровської, будівника Каховської ГЕС.

136. Скотнікова О. Унікальні світлини з історії будівництва й роботи Каховської ГЕС оприлюднили архівісти / Ольга Скотнікова. – Вечірній Київ : вебсайт. – 2023. – 9.06. – URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/84007>

137. Старовойтенко И. Великие стройки коммунизма (О строительстве Куйбышевск. и Сталингр. гидроэлектростанций на р. Волге, Глав. Туркм. канала, Кахов. гидроэлектростанции на реке Днепре, Юж.-Укр. и Сев.-Крымск. каналов / И. Старовойтенко. – Киев : Госполитиздат УССР, 1950. – 48 с.

Во429299

138. Стеценко Е. Свет Каховской ГЭС: об истории создания и современном состоянии / Е. Стеценко // Булава. – 2001. – 27 верес. – С. 4.

139. Судноплавство на річці Дніпро. Каховське водосховище від Дніпровської ГЕС до Каховської ГЕС : навігац.-гідрогр. нарис / Держгідрографія ; уклад. і ред.: С. В. Симоненко [та ін.]. – Київ, 2013. – 43 с. : кольор. іл., карти
Р125608

140. Сухомел Г. И. Гидротехнические стройки коммунизма на юге Украины и в Северном Крыму / Г. И. Сухомел // Великие стройки коммунизма на юге Украинской ССР и в Северном Крыму : сб. ст. – Киев : Изд-во АН УССР, 1951. – 54 с.

Каховська ГЕС. – С. 36–42. Є схема розміщення Каховської гідроелектростанції, Південно-Українського і Північно-Кримського каналів.
Во438340

141. Сухомел Г. Й. Великі будови комунізму / Г. Й. Сухомел // Вісн. Акад. наук УРСР. – Київ, 1950. – № 10. – С. 12–17.
Ж20611

142. Сухомел Г. Й. Каховська гідроелектростанція, Південно-Український і Північно-Кримський канали – великі будови комунізму / Г. Й. Сухомел, С. М. Алпатыєв ; Ком. у справах культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР, Центр. лекц. бюро. – Київ : АН УРСР, 1951. – 24 с.
Во437422

143. Телима С. В. Проблема підтоплення південних районів України ґрунтовими водами. Вплив Каховського водосховища, магістральних каналів та зрошувальних систем / С. В. Телима // Пробл. водопостачання, водовідведення та гідравліки. – 2006. – Вип. 6. – С. 14–32. – Бібліогр.: 24 назв.

Проаналізовано формування процесів підтоплення земель на Півдні України за перше двадцятиріччя після створення Каховського водосховища, будівництва магістральних каналів і зрошувальних систем на основі даних про гідрогеолого-меліоративні умови регіону.

Ж72476

144. Трохимчук С. Спогади першобудівника / С. Трохимчук // Нова Каховка. – 2012. – 11 лип. – С. 5.

Інтерв'ю з будівником Каховської ГЕС Д. С. Зоріним з м. Каховки.

145. Федорчук Я. Археологічні експедиції 1951 і 1953 років з вивчення Запорозьких Січей перед затопленням Каховським водоймищем /

Я. Федорчук // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2017. – Вип. 17 : Ювілейний зб. на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – С. 254–318.

Ж 73597

146. Халемський Н. Народження проекту / Н. Халемський, Д. Вірін // Україна. – № 5. – С. 14–16 : іл.

Робота над проектом Каховської ГЕС в Українській філії Гідроенергопроекту.

Ж22447

147. Хільчевський В. К. Деякі аспекти щодо стану території районів річкових басейнів та моніторингу вод під час вторгнення Росії в Україну (2022 р.) / В. К. Хільчевський, В. В. Гребінь // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2022. – № 3. – С. 6–14. – Бібліогр.: 26 назв.

Ж 70590

148. Храмов О. О. Перспективи розвитку промисловості будівельних матеріалів у зоні спорудження Каховської ГЕС та Південно-Українського каналу / О. О. Храмов ; АН УРСР, Рада наук.-техн. пропаганди. – Київ, 1952. – 36 с.

Во467085

149. Цюпа І. Весна в Каховці / І. Цюпа // Вітчизна. – 1951. – № 6. – С. 98–118.

Нарис про розвідувальні роботи в районах Каховки, Північно-Кримського каналів, про перспективи розвитку цих районів.

150. Чадаєв В. А. Каховська ГЕС діє! / В. А. Чадаєв // Наука і життя. – 1955. – № 11. – С. 5–7.

Ж26494

151. Чи знаєте ви, що?...: Новій Каховці – 45 // Маяк. – 1997. – 25 січ. Історія будівництва міста та ГЕС в особах.

152. Шамрай М. Г. Каховській ГЕС 10 років / М. Г. Шамрай. – Одеса : Маяк, 1965. – 43 с. : іл.

Ао173459

153. Швець І. Т. Вчені України – на допомогу великим будовам комунізму / І. Т. Швець // Вісн. Акад. наук УРСР. – 1950. – № 11. – С. 29–33.

Проблеми різних галузей науки на допомогу будівництва Каховської гідроелектростанції.

Ж20611

154. Шеремет М. Нова Каховка. (Про будівництво Каховської ГЕС) / М. Шеремет, Ю. Сагайдак // Вітчизна. – 1957. – № 11. – С. 157–175.
Ж22465

155. Шульга А. Море чи людське горе?: зі спогадів очевидців будівництва Каховського водосховища / А. Шульга // Вісті. – 1996. – 3 лют.

156. Шурхало Д. Каховське водосховище планували як найбільше у світі / Дмитро Шурхало // Радіо Свобода : вебсайт. – 2023. – 6.06. – URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29261962.html>

157. Юрченко М. Підказане досвідом. На будівництві Каховського головного магістрального каналу / М. Юрченко // Наддніпр. правда. – 1967. – 28 верес.

158. Яблонська А. М. Поема про Каховське море – повна болі і любові : краєзнавчий нарис / А. М. Яблонська // Кахов. зоря. – 2017. – 23 берез. – С. 5.

159. Яковлев А. Великие стройки коммунизма / А. Яковлев. – М. : Мол. гвардия, 1951. – 72 с. : карт., ил.

Будівництво Каховської гідроелектростанції на Дніпрі та Південно-Українського і Північно-Кримського каналів. – С. 51–55.

Во438277

160. Яцик А. В. Напрями розвитку формування якості води в період проектування та будівництва Каховської ГЕС-2 / А. В. Яцик, А. І. Томільцева, А. П. Чернявська // Гідроенергетика України. – 2016. – № 1/2. – С. 51–54. – Бібліогр.: с. 54.

Ж24970